SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Z OBSAHU

K. Habovštiaková, Slovník slovenského jazyka a Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Nemecko-Uherskí ■ Š. Peciar, Kvantita substantív na *-ák/-iak/-ak* ■ L. Dvonč, K písaniu *i* a *y* v slovách prevzatých z angličtiny ■ J. Mlacek, O jednom type viacnásobného prívlastku ■ J. Matejčík, Synonymické vzťahy medzi frazeologickými jednotkami a slovami ■ R. Kuchar, Pôvod slov *driek, driečny* a ich významy

DISKUSIE

P. Ondrus, Číslovky *jeden* a *dva* v absolútnom postavení ■ J. Rybák, Zámená *tu — tuto, tam — tamto* ■ K. Ruttkayová, Medzinárodné skratky časopisov a písanie veľkých písmen

ZPRÁVY A POSUDKY

Medzinárodný kongres lingvistov. J. Mistrík ■ Medzinárodný kongres fonetických vied. J. Horecký ■ I. celoslovenská porada o problémoch vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na slovenských vysokých školách. J. Bartoš ■ L. Országh, a kol., Szótártani tanulmányok. M. Hayeková ■ J. Vachek, The Linguistic School of Prague. J. Bartoš

ROZLIČNOSTI

1 | 33 | 1968

VYDAVATEĽSTVO

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc.
VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ladislav Dvonč, CSc.
REDAKČNÁ RADA
doc. PhDr. Ferdinand Buffa, CSc., PhDr. Ladislav Dvonč, CSc., Ján Holý, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Eugen Jóna, CSc., doc. PhDr. Rudolf Krajčovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Mistrík, CSc., Jozef Mlacek, doc. PhDr. Pavel Ondrus, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., PhDr. Mária Ivanová-Šalingová, CSc.
REDAKCIA
Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

K. Habovštiaková, Slovník slovenského jazyka a Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Německo-Uherskí 3
Š. Peciar, Kvantita substantív na *-ák/-iak/-ak* 7
L. Dvonč, K písaniu *i* a *y* v slovách prevzatých z angličtiny 15
J. Mlacek, O jednom type viacnásobného prívlastku 21
J. Matejčík, Synonymické vzťahy medzi frazeologickými jednotkami a slovami 26
R. Kuchar, Pôvod slova *driek, driečny* a ich významy 32

DISKUSIE

P. Ondrus, Číslovky *jeden* a *dva* v absolútnom postavení 38
J. Rybák, Zámená *tu — tuto, tam — tamto* . . 42
K. Ruttkayová, Medzinárodné skratky časopisov a písanie veľkých písmen 48

ZPRÁVY A POSUDKY

Medzinárodný kongres lingvistov. J. Mistrík 52
Medzinárodný kongres fonetických vied. J. Horecký 53
I. celoslovenská porada o problémoch vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na slovenských vysokých školách. J. Bartoš . . 55
L. Országh a kol., Szótártani tanulmányok. M. Hayeková 56
J. Vachek, The Linguistic School of Prague. J. Bartoš 60

ROZLIČNOSTI

Posýpka. E. Jóna 62
Sukarnovec — prosukarnovec. L. Dvonč . . 63

Slovenská akadémia vied
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 33, 1968

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED BRATISLAVA

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 33 – 1968
ČÍSLO 1

Katarína Habovštiaková

SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA A SLOWÁR SLOWENSKÍ, ČESKO-LAŤINSKO-ŇEMECKO-UHERSKÍ

Roku 1967 uplynulo práve 140 rokov od dokončenia vydávania významného slovenského lexikografického diela, šesťzväzkového Bernolákovho *Slovára*.[1] A v tomto roku dokončievajú sa i doplnky k šiestemu dielu akademického *Slovníka slovenského jazyka*.[2] Pri tejto príležitosti núka sa urobiť isté porovnania. Pri tomto hodnotení treba mať, prirodzene, na zreteli, že tieto dve lexikografické diela vznikli v rozličnom čase (je medzi nimi takmer pol druha storočia) a v rozličných spoločenských a materiálových podmienkach: Bernolákov Slovár je dielo jednotlivca, nefilológa, ktorý nemal oporu v domácej lexikografickej tradícii, ani v staršej slovenskej krásnej a odbornej literatúre. Na druhej strane zase akademický Slovník je výsledkom práce viacčlenného filologicky školeného autorského kolektívu, ktorý mal pri svojej práci k dispozícii vyše trojmiliónovú zbierku výpiskov zo slovenskej krásnej i odbornej literatúry i skúsenosti modernej lexikológie a lexikografie. Porovnávajú sa tu teda v istom zmysle nerovnocenní partneri. No i tak z ich porovnania vychodia isté zaujímavé pozorovania o rozvoji slovnej zásoby slovenského spisovného jazyka i o spôsobe spracovania oboch slovníkov.

Oba slovníky – i Slovár i Slovník – budú mať navonok približne rovnaký rozsah. Slovár má 6 (5 + 1) dielov, Slovník s dodatkami bude mať tiež 6 dielov. I. zväzok Slovára (písmená A–J) má 848 str., I. zväzok SSJ (písmená A – K) 815 str., II. zväzok Slovára (písmená K – N) 914 str., II. zväzok SSJ (písmená L – O) 647 str. atď. Vnútorný obsah oboch slovníkov (počet i metóda spracovaných slov v oboch slovníkoch) sú však značne odlišné. Kým výkladový jednojazyčný Slovník slovenského jazyka má podľa úvodu (I. diel, str. V) obsahovať vyše 100 000 slov, a či presnejšie podľa

[1] A. Bernolák, *Slowár Slowenski, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherski* I–IV, Budae 1825–1827.

[2] *Slovník slovenského jazyka*, spracoval autorský kolektív pod vedením Š. Peciara; I, Bratislava 1959; II, 1960; III, 1963; IV, 1964; V, 1965.

novších odhadov zachytáva až vyše 120 000 slov, Bernolákov Slovár obsahuje podľa výpočtov R. Jónovej všetkých hesiel 80 807. Ďalším porovnávaním rozsahu oboch slovníkov zisťujeme, že napr. v I. zväzku SSJ sa spracúva na 811 stranách 30 264 slov, kým v I. diele Slovára na 848 stranách 13 710 slov, že v II. diele SSJ na 642 stranách je 21 487 slov a v II. diele Slovára na 914 stranách 6698 hesiel, že v SSJ na prvých dvadsiatich piatich stranách písmena B sa zachytáva 907 slov, kým v Slovári zase pod písmenom B na str. 25–50 je všetkých hesiel 471. Z uvedených porovnaní teda vidno, že v Slovníku sa zachytí až skoro raz toľko slov ako v Slovári. To, že sa v SSJ spracúva takmer dvojnásobný počet slov ako v Slovári, možno si vysvetliť jednak rozdielnou typografickou úpravou oboch slovníkov (SSJ je vytlačený menším, úspornejším typom ako Slovár), jednak charakterom jednojazyčného výkladového slovníka na jednej strane a štvorjazyčného či päťjazyčného prekladového slovníka na druhej strane. Čiastočne je to však v dôsledku úsporného lexikografického postupu v SSJ (metóda mierneho hniezdovania, spájanie dvoch i viacerých iba nepatrne hláskoslovne sa od seba líšiacich variantov toho istého lexikálneho základu od jedného hesla) a naopak zase v dôsledku neúsporného spracovania hesiel v Slovári (napr. často i zbytočným odkazovaním na bohemizmy a stredoslovakizmy odlišné len hláskoslovne, nie lexikálne). Ďalej tu treba uvážiť i to, že možnosť spracovať slovník je iná dnes, keď sa môžeme oprieť o vyše storočnú krásnu literatúru, o celý rad odborných a vedecko-popularizačných publikácií a o bohatú excerpciu z týchto diel pre slovníkové ciele, než bola za čias Bernoláka, keď bola ešte len hŕstka kníh písaných po slovensky a miesto autorského slovnikárskeho kolektívu bol tu len jednotlivec so základným teologickým, nie filologickým vzdelaním. Preto je celkom prirodzené, že v SSJ sa zachytáva napr. nepomerne širšia škála slov z odborných štýlov i oveľa viac termínov než v Slovári. Napr. len v úzučkom výseku slov od *baz-* po *bd-* je v SSJ 18 slov terminologického charakteru, kým v Slovári je viac-menej odborných slov iba 8. V tejto časti Slovára sú vlastne iba dva základné botanické a zoologické názvy *(Bazilika, Bažant),* niekoľko ich synoným, ako aj slov odvodených od slov *Bazilika, Bažant* (syn. *Bazalička, Bazalka,* ďalej *bazalikowí, bažantí, Bažantár, Bažantňík, Bažantárka* a *Bažantňica).* Z termínov známych už vtedy nemá Bernolák názvy *Baza, Bazina* (má ich však ďalej v znení s *-e-: Bez* 61), názov pre samičku bažanta *(Bažantica),* názov pre pestovanie bažantov *(Bažantňictwo);* v Slovári sú však na rozdiel od Slovníka aj názvy pre strážcov (strážkyne) bažantov: *Bažantár/-ka, Bažantňík/-čka.* Neznáme, málo používané a či príliš odborné boli azda Bernolákovi termíny *báza*[1], *báza*[2], *bazálny, bazalt, bazedov, bazén, bazofilný* a i. Bernolák dokonca nemá ani cirkevné termíny *bazilián, bazilika,* ktoré sú aj v SSJ. Pravda, termíny ako *bacil, bacilárny, bacilonosič, badián, bager, bagrista, baktéria,*

baktericídny, bakteriofág, balista, balistika, balneografia, balneológia, barograf, barometer ap., ktoré nachádzame v SSJ, nie sú v Slovári, pretože sú to slová v tom čase zväčša neznáme.

Najviac pozornosti sa venovalo v Slovári terminológii botanickej a zoologickej. Na tom mal nemalú zásluhu i redaktor a vydavateľ Bernolákovho Slovára J. Palkovič.[3] V Slovári nachodíme i pomerne málo známe názvy zvierat ako *Bahňík* (syn. *Blatňík* = ryba), *Beruška* (oniscum asellus, syn. *babin Macko, piwňiční Čerw), Bukáč* (1. Pelecamus onocratulus, syn. *wodné Ťela(!); 2. nočňí Bukáč* Ardea nycticora Linn.), *Belica* (ryba) alebo i dnes málo známe názvy rastlín ako *Baldrián, Bederňík, Behavňík, Beheň* (syn. *Limoňec), Belasák* (1. = *Sinokvet,* boh. *Chrpa, Modrák;* 2. syn. *Swetlák, belasí Hrach,* boh. *Modrák), Balšan,* vulg. *Balžan, Brekiňa, Bršlen* (syn. *Kňazowí Širáček), Brňeg* (1. syn. *Brň,* 2. syn. *Zelenec, Zimozel, Zimostráž, Ožanka menšá* etc.)

V Slovníku slovenského jazyka je z týchto slov len *bršlen, brekyňa, bahník austrálsky. Blatník, beruška, behavník* a i. v SSJ nie sú; *bederník* sa uvádza ako staršie znenie pri *bedrovník* a pri *bukáč* sa odkazuje na *bučiaka.* Zaujímavé je, že *brňaj* (= zimozeleň) sa v SSJ charakterizuje ako slovo básnické, hoci tu ide o dialektizmus, známy nielen v SSJ citovanému Hviezdoslavovi, ale i pred vyše sto rokmi žijúcemu Bernolákovi.

Pravda, ani v oblasti zoologickej a botanickej terminológie nezachytil Slovár tak úplne názvoslovie zvierat a rastlín ako dnešný Slovník. Chýbajú v ňom napr. v Slovníku uvedené názvy zvierat ako *bagún, bagúnica, bažantica, bahnáč, brehuľa, brhlík* alebo názvy rastlín ako *bambus, betúnia, betel, blahovičník, bleduľa, blyskáč* a i. Z uvedeného stručného porovnania zoologického a botanického názvoslovia pri písmene B v oboch slovníkoch vidno, že u Bernoláka síce chýba niekoľko dosť známych názvov zvierat a rastlín, ale na druhej strane zase vidno i to, že Bernolák zachytil v Slovári pomerne veľa názvov rastlín a zvierat.

Porovnajme, do akej miery spracúvajú oba slovníky slovnú zásobu slovenčiny i v ďalších reláciách. Hoci sa v Slovári zaznamenávajú i vlastné mená, predsa i tu je Slovár neúplnejší. Chýbajú v ňom napr. heslá ako *Baal, Bábel, Babylon, Báčka, Balkán, Baltik, Balti, Baltoslovania* ap.

Chudobnejší ako SSJ je Slovár aj v škále slov citového alebo expresívneho zafarbenia. Nie sú v ňom napr. slová ako *bác, bacať, bácať, bacnúť, badúriť, badurkať, baf, bafať, bafnúť, bahurina, báchorka, bakuľa, bambúch, bzučať.* V Slovári chýbajú i niektoré slová, ktoré sa v SSJ hodnotia ako nárečové, napr. *babina, baburiatka, baburence, badzgať, badzgovať, bachtár, bachtér, bábovnica* a i., nižšie hovorové alebo zriedkavé, napr. *babinec, babona, bobona, babuškať, bakfiš, bachorec* a i. V Slovári chýbajú

[3] *Criticae observationes in lexicon Bernolakianum circa tria regna naturae,* Kultúra XV, 1943, 592.

i niektoré bežné odvodené slová. Je v ňom napr. *Bača, bačow, Bačowáňí, Bačowství, bačowať, bačowski,* ale nie je už *bačovňa, bačovisko, bačová, bačovka, bačuľa.* Podobne v Slovári je *bahňití,* syn. *bahňiwí, močarinowí,* ale nie je *bahnistý, bahnatý,* ani *bahenný* ako v SSJ. Menej podrobne ako v SSJ je spracovaná v Slovári i skupina slov odvodených predponami. V SSJ je 359 slov s predponou *bez-,* kým v Slovári je ich len 110.

Slovník slovenského jazyka bude v porovnaní so Slovárom bohatší aj o vlastné mená (zemepisné mená, názvy obyvateľov, rodné mená a hypokoristiká atď.), ktoré sa spracujú osobitne v šiestom zväzku a ktoré značne rozmnožia počet slov nad úvodom predpokladaný počet 100 000. I v Slovári zaznamenal Bernolák pomerne hodne vlastných mien, ale ich začlenil medzi ostatné slová, takže všetkých hesiel v Slovári (teda i s vlastnými menami) je len 80 807. Treba však ešte pripomenúť, že skutočný počet hesiel spracovaných v Slovári je ešte oveľa menší ako 80 000. Približne 35 % celkového rozsahu Slovára tvoria totiž upozornenia na bohemizmy, na zastarané a nárečové slová, takže jadro Slovára tvorí vlastne iba vyše 52 500 hesiel. V Slovníku slovenského jazyka sa spracuje teda viac ako raz toľko hesiel.

Vo svetle týchto údajov vystupuje do popredia obrovský rozvoj slovnej zásoby slovenského spisovného jazyka za posledných stopäťdesiat rokov.

Oba reprezentatívne slovníky slovenského spisovného jazyka líšia sa navzájom i metódou lexikografického spracovania. To v tejto súvislosti nie je potrebné rozvádzať.

Hodno však upozorniť na to, že pri spracúvaní Slovníka slovenského jazyka bolo možné vo väčšom rozsahu sa oprieť i o materiál v Bernolákovom Slovári. Hoci sa v Slovníku slovenského jazyka zachytáva väčší počet slovníkových jednotiek a bohatšie sa spracúvajú i ustálené a frazeologické spojenia než v Slovári, predsa v niektorých slovách nachodíme v Slovári také ustálené slovné spojenia, ktoré — hoci sú bežné i dnes — v Slovníku spisovného jazyka sa nezaznamenali. Napríklad u Bernoláka v hesle *Chléb* je aj *wiražkowí Chléb, Owsení Chléb, ğlegowatí (kalkišowí, zadrhnutí) Chléb, kwasení Chléb, Makí Chléb* i *Twrdí Chléb,* v Slovníku je len *čerstvý* a *starý chlieb,* nehovoriac o tom, že v Slovári sú aj niektoré iné ustálené spojenia, ktoré dnes už nie sú typické, ale za čias Bernoláka sa (resp. mohli sa) celkom bežne používali (napr. *Čeladní hrubší Chléb, Dwakrát pečení Chléb, Otrubní Chléb, Podpopelní Chléb,* i. e. *Plamenňík, Podplamenňík, Prosní Chléb, Trhowí Chléb).* V Slovári sa pri hesle *Chléb* uvádza i niekoľko takých fráz a prísloví, ktoré by mohli byť v upravenom znení i v dnešnom akademickom slovníku, napr. *Položil sem mu Chléb (dal sem mu Chleba) do Ruk; Či Chléb geš, teho počúwať (wichwalowať) musíš.*

Pri porovnaní významovej stavby hesiel v oboch slovníkoch vystupujú do popredia mnohé klady súčasného Slovníka slovenského jazyka. Berno-

lák neraz dáva na prvé miesto málo známy, resp. i úplne vymyslený význam slova (pozri napr. heslá *Hadbáwňík, Hádka, Hana* v S 675, 687) alebo jeden význam slova zbytočne triešti na dva významy (porov. napr. 8 významov hesla *buchať* v S 152—153 a 3 významy hesla *búchať* v SSJ 141, 3 významy hesla *bugňeť* v S 156 a 1 význam slova *bujnieť* v SSJ 142).

V oboch slovníkoch sa však nezachytávajú niektoré menej časté alebo len v nárečiach známe významy slov. Napr. v Slovári nenachodíme Slovníkom slovenského jazyka (str. 60) uvádzané významy slova *baba*[1], a to význam „muž so ženskými vlastnosťami, najmä bojazlivý al. klebetný"; alebo významy slova *baba*[2]*:* význam „jedlo z upečených postrúhaných zemiakov" (správnejšie vlastne „jedlo upečené z postrúhaných zemiakov"), ďalej význam „tyč so skrútenou handrou na konci (slúžiaca obyč. na hasenie ohňa)" a nárečový význam „strašiak z handier na poli". Na druhej strane však v SSJ v hesle *baba* nezachytáva sa význam, ktorý uvádza Bernolák („certa mensura cerevisiae apud braxatores"), alebo pri hesle *babka* význam, ktorý Bernolák vysvetľuje synonymom *wincúrski nož,* teda významy, ktoré ešte azda aj dnes sú v nárečiach známe.

Z uvedeného stručného porovnania dvoch najväčších slovenských lexikografických diel, Slowára od Antona Bernoláka a akademického Slovníka slovenského jazyka, je zjavný mohutný rozvoj slovenského spisovného jazyka za posledných stopäťdesiat rokov na jednej strane i nesporný pokrok v lexikografickom spracovaní súčasnej slovnej zásoby na druhej strane. Pritom sa však zároveň ukazuje, že i Bernolákov Slowár slowenský, česko-latinsko-ňemecko-uherský je podnes i po 140 rokoch živým prameňom poznávania slovného bohatstva slovenského jazyka a že ho bolo treba pri spracovaní slovnej zásoby slovenského jazyka využiť v značnejšom rozsahu.

Štefan Peciar

KVANTITA SUBSTANTÍV NA *-ák/-iak/-ak*

Substantíva s príponou *-ák/-iak/-ak,* ktoré sa tvoria od slovesných i menných (adjektívnych, substantívnych a číslovkových) základov, patria medzi tie kategórie slov, ktoré v súčasnej spisovnej slovenčine vykazujú isté nepravidelnosti, pokiaľ ide o kvantitu samohlások. I keď kvantita podstatných mien na *-ák/-iak/-ak* bola už predmetom odborného štúdia, doterajšia kodifikácia jej nevenuje pozornosť. Túto medzeru bude treba vyplniť v budúcej príručke slovenskej ortoepie. Cieľom tohto nášho príspevku je práve vyčerpávajúci opis kvantity spomenutých substantív, ktorý by

mohol byť východiskom pri formulovaní príslušných ortoepických poučiek. V závere príspevku sa pokúsime aj o formuláciu týchto poučiek.

Kvantitu substantív na *-ák/-iak/-ak* v slovenčine dosiaľ najpodrobnejšie opísal L. Dvonč v príspevku *Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní slov na -ák/-iak.*[1] Dvončove závery sú takéto: „Pri slovách na *-ák/-iak* odvodených od slov s krátkou korennou slabikou nenastáva nijaká zmena (rozumej: v kvantite odvodzovacieho základu)..., napr. *voda — vodák, chytrý — chytrák, padať — padák, ťahať — ťahák* a pod." (str. 164). — „Pri slovách odvodených od slov s dlhou korennou slabikou sú dve vrstvy": staršia so skracovaním korennej dĺžky a novšia bez skracovania korennej dĺžky (str. 164 a 169). „Typ so zachovaním korennej dĺžky predstavuje v súčasnej spisovnej slovenčine produktívny spôsob tvorenia, kým skracovanie korennej dĺžky je neproduktívne" (str. 170).

Prvá Dvončova poučka je nesporná. I konštatovanie dvoch vrstiev, pokiaľ ide o skracovanie, resp. zachovávanie korennej dĺžky, je v zhode s jazykovou skutočnosťou. Nie je však výstižná formulácia o produktívnosti typu so zachovaním korennej dĺžky a neproduktívnosti typu so skracovaním korennej dĺžky. Konfrontujme túto poučku s jazykovým materiálom!

Slovník slovenského jazyka (SSJ) zaznamenáva tieto výrazy na *-ák/-iak/-ak* so skrátenou slabikou v odvodzovacom základe:

1. Mená osôb a živočíchov:

a) deverbatíva (činiteľské mená alebo mená vlastností): *belák* (biely zajac), *divák* (dívať sa), *škuliak* (škúliť), *tulák* (túlať sa), *vrták*[2] (vŕtať), *zabijak*[1]/*zabiják*[1] (zabíjať);[2] b) deadjektíva (mená vlastností): *hlupák* (hlúpy), *mudrák* (múdry); c) desubstantíva: *križiak*[1] (stredoveký bojovník) a *križiak*[2] (pavúk) ← kríž, *líšiak* (líška), *panák* (osoba i vec) ← pán, *pismák*[3] (písma), *trupák* (trúp).

2. Mená vecí (nástrojov a prostriedkov):

a) deverbatíva: dvojslabičné *dvihák* (dvíhadlo), *zdvihák*[1] (zdvíhadlo), *zdvihák*[2] šport. slang. (boxerský úder) — dvíhať, zdvihať, *hvizdák* (hvízdať), *klzák* (kĺzať), *letákˡ* i *letákˀ* (lietať), *lizák* (lízať), *lupák* (lesnícky nástroj), *lupáčik* (pečivo) ← lúpať (sa), *plavák*[1] (plávať), *rypák* (rýpať), *struhák* (strúhať), *šparák* (špáradlo, špárať), *štipák* (štípať), *väzák* (stav. termín) ← viazať, *vrták*[1] (vŕtať), *zvarák*[1]/*zvariak*[2] (hrniec, kotol na zváranie bielizne), *zvarák*[2] tech. slang. (zvárací prístroj), *zvariak*[1] (veľký okrúhlastý hladký žulový kameň), *zve-*

[1] Slovenská reč 25, 1960, 163—170. Autor tam uvádza aj predchádzajúcu literatúru o tomto jave.

[2] Substantíva *spevák*, zdrob. *speváčik* (človek i vták), *nespevák, predspevák* môžu byť utvorené od slovesa *spievať* (potom by aj v nich bola skrátená samohláska v morféme *spev-*) alebo od substantíva *spev* (so zachovaním krátkej samohlásky *e*). Ide tu o dvojitý slovotvorný vzťah. Výrazy *bijak* (v SSJ označené ako nárečové = bitkár), *pijak*[1] (= pijan), *pasák* sú utvorené od prézentných kmeňov *bij-, pij-, pas-* s krátkou samohláskou.

[3] L. Dvonč (c. m., 167) uvádza však päť dokladov na podobu *písmák* s dvoma dĺžkami. Zdá sa, že táto podoba bude mať väčšiu životnosť ako podoba *pismák*. SSJ uvádza v rovnakom význame aj podobu *pismár* s príponou *-ár* na rozdiel od slangového výrazu *písmár* (= návrhár, rytec písma).

rák (zvierať);[4] trojslabičné *nabijak* (nabíjať), *napinák, napináčik* (napínať), *navijak* (navíjať), *obšivák* (obšívať), *obuvák* (obúvať), *operák* (poľov. termín — časť parohu jeleňa) ← opierať, *podryvák* (časť pluhu) ← podrývať, *povijak/povijan* (povíjať), *pripinák, pripináčik* (pripínať), *umyvák* (umývať), *uterák* (utierať), *vymyvák* žel. slang. (vymývať), *vyterák* (vytierať), *vyzuvák* (vyzúvať), *zabijak*[2]/*zabiják*[3] (zabíjať)[5]; b) d e a d j e k t í v a (mená vlastností) sú omnoho zriedkavejšie; sú to iba historické názvy starých peniazov: *rynštiak* a *rimštiak* (rýnsky, resp. rímsky zlatý), *páták* a *šesták* (od číslovkových adjektív *piaty, šiesty)* a pomenovanie *okruhliak* (od adj. *okrúhly).*[6] SSJ uvádza aj výrazy *rakušiacky, rakušiactvo,* odvodené od subst. *rakušiak (Rakušiak),* ktoré SSJ nezaznamenáva (porov. kvantitu slov *Rakúsko, Rakúšan*).

SSJ zaznamenáva iba niekoľko výrazov so zachovanou dĺžkou bezprostredne pred príponou *-ák/-iak/-ak.*

Sú to hovorové pomenovania žiakov istých ročníkov: *piatak, siedmak/siedmák, ôsmak/ôsmák* (odvodené od radových čísloviek *piaty, siedmy, ôsmy),* slangový výraz *ulievak* (popri *ulievač*), termín *mliečňak* (rybí samec, *mlieč*), technický termín *ubíjak* (s označením zried. popri bežnejších synonymách *ubíjač, ubíjadlo*) a zdrobnenina *umieráčik.*

V niektorých z uvedených výrazov nie je ustálená kvantita prípony *-ák/-ak.* Niekedy sa prípona *-ák* po dlhej slabike skracuje podľa rytmického zákona, inokedy sa ponecháva v neskrátenej podobe (porov. *siedmak/siedmák, ôsmak/ôsmák*).[7] Podobný stav je vo výrazoch *šiestak/-ák, deviatak/-ák, desiatak/-ák, jedenástak/-ák, dvanástak/-ák,* ktoré SSJ nezaznamenáva (mali by sa zachytiť v šiestom, doplnkovom zväzku).

Viac príkladov na neustálenú kvantitu v prípone *-ák/-iak* uvádza L. Dvonč.[8] Našiel doklady na znenie *pásák* i *pásak* (pásový traktor), *vnútrák* i *vnútrak* (samec kryptorchid), *ulievák* i *ulievak, mliečniak* i *mliečňak,* ale iba *drôtiak* (drôtený sušiak ap.), *pancierák.*[9] Všetky uvedené výrazy majú pečať hovorovosti alebo slangu.

---

[4] Z hľadiska kvantity by bolo možné zaradiť do tejto skupiny pomenovaní aj výraz *šľapák* zo športového slangu. Je to však asi prevzatie z češtiny. Nejde tu o meno nástroja ani prostriedku. Substantíva *hryzák, pijak*[2] (pijavý papier) a *pijak*[3] (pažerák hydiny) sú utvorené od prézentných kmeňov *hryz-, pij-* s krátkou samohláskou.

[5] Doložené sú aj formy typu *navíjak, zabíjak* s dlhým *í* v základe a so skrátenou príponou *-ak.* Niekoľko dokladov na takéto formy uvádza L. D v o n č (c. m., 167, pozn. 22). SSJ zaznamenáva technický termín *ubíjak* (= ubíjač, ubíjadlo). Obidva varianty *(navijak* i *navíjak)* treba odvodzovať od nedokonavých slovies typu *navíjať.* Substantíva s príponou *-ák/-iak/-ak* sa totiž netvoria od dokonavých slovesných základov, ale iba od imperfektív. Táto skutočnosť svedčí proti Dvončovej domnienke, že slová typu *navíjak* možno odvodzovať aj od prézentného kmeňa predponových dokonavých slovies *(navij-)* — c. m., 169—170.

[6] Doložené je aj znenie *okrúhliak* s dvoma dĺžkami (pozri SR 25, 1960, 120—121). L. D v o n č (c. m., 165) pokladá toto znenie za náležité.

[7] Staršie znenie bolo *sedmák* (porov. Pravidlá z r. 1940 a všetky vydania od r. 1953 — prvé až ôsme z r. 1967) a *osmák.*

[8] *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine,* Bratislava 1955, 43—44 a cit. prísp., SR 25, 167—168.

[9] Ojedinelé doklady na niektoré iné výrazy nie sú dosť preukazné, i keď potvrdzujú zistené tendencie.

V kvantite týchto slov sa uplatňujú dve protichodné tendencie: zachovávať neskrátenú podobu prípony *-ák/-iak* alebo skracovať túto príponu po dlhej slabike podľa rytmického zákona. Prvú tendenciu podporuje skutočnosť, že slov s príponou *-ák/-iak* je mnoho a ako sme videli, pomerne veľa je aj takých výrazov, v ktorých si prípona *-ák/-iak* zachováva dlhé znenie a skracuje sa dlhá slabika pred príponou. To upevňuje vedomie dĺžky v prípone *-ák/-iak*. Silné je však aj vedomie rytmického zákona, ktorý je dominantou prozodického systému spisovnej slovenčiny. Preto v tých nových výrazoch z hovorovej a slangovej vrstvy, v ktorých sa z nejakých príčin neskracuje dlhá slabika pred príponou *-ák/-iak*, môže niekedy dôjsť ku skráteniu prípony *-ák/-iak* podľa rytmického zákona. Takto si možno vysvetliť tvary typu *pásak* (popri *pásák* — jednou z príčin tu mohla byť profylaktická tendencia zabrániť nežiadúcej homonymii so slovom *pasák*), *vnútrak* (popri *vnútrák*), *siedmak* (popri *siedmák*), *ôsmak* (popri *ôsmák*) a pod. Istý podiel na výskyte tvarov typu *siedmak, ôsmak* majú aj strážcovia jazykovej správnosti, korektori ap.[10]

Pôsobenie spomenutých dvoch protichodných tendencií je príčinou neustálenosti kvantity v slovách typu *siedmák/siedmak, ôsmák/ôsmak*. V jazykovej praxi sa často vyskytne otázka, ktorej forme dať prednosť. V školskej praxi sa obyčajne uprednostňujú formy typu *piatak, šiestak, siedmak, ôsmak*, keďže prípona *-ák/-iak* sa v normatívnych príručkách neuvádza medzi „výnimkami" z rytmického zákona. Tento stav nemožno však pokladať za definitívny pre kodifikáciu z týchto dôvodov: Pravidlá o kvantite substantív s príponou *-ák/-iak/-ak* by boli priveľmi zložité. Popri základnej poučke, že pred príponou *-ák/-iak* sa krátka slabika nemení a dlhá sa spravidla skracuje, bolo by treba formulovať ešte štyri doplňujúce poučky: Dlhá slabika, ktorá nepredchádza bezprostredne pred príponou *-ák/-iak*, zachováva sa bez zmeny (typ *búrlivák*, porov. ďalej). V niektorých novších slovách ostáva pred príponou *-ák/-iak* dlhá slabika a neskracuje sa ani prípona *(drôtiak, pancierák, umieráčik)*. V niektorých novších slovách sa skracuje prípona *-ák/-iak* podľa rytmického zákona (typ *piatak*). Po spoluhláske *j* nebýva *-ák*, ale *-ak* (porov. ďalej).

Venujme pozornosť uvedeným poučkám! Pravidlo, že si dlhá slabika, ktorá bezprostredne nepredchádza pred príponou *-ák/-iak*, zachováva kvantitu, nepredstavuje nijakú výnimku. Podobné pravidlo sa uplatňuje aj pri iných slovotvorných typoch.[11] SSJ zaznamenáva niekoľko výrazov, v kto-

[10] Pozri napr. V. Uhlár, *Žiaci ôsmeho, deviateho, desiateho, jedenásteho ročníka: ôsmaci, deviataci, desiataci, jedenástaci*, SR 20, 1955, 53—54, a A. Keder, *Siedmak, siedmačka (nie „sedmák, sedmáčka")*, SR 25, 1960, 121—122. Podoba slova *piatak* sa upevnila aj vydaním Gabajovej knižky *Moji piataci*. Znenie *piatak* má asi vplyv aj na ostatné pomenovania tohto typu: *deviatak, desiatak, jedenástak* atď.

[11] Napr. pri substantívach s príponou *-ár/-iar (nábytkár, náradiar, nástrojár)* alebo *-áč (údenáč)* — pozri moju štúdiu *Tvorenie a kvantita mužských substantív s príponou -č, -ač, -áč/-iač*, SR 32, 1967, 145.

rých dlhá slabika nepredchádza bezprostredne pred príponou *-ák/-iak* (tento typ si dosiaľ nik nepovšimol). Sú to výrazy: *búrlivák, úbožiak, priemyslovák* slang., *Záhorák, zálesák, dvanástorák, šestnástorák* (jeleň), *táborák* (táborový oheň), *vápenák* (kameň), *strieborniak* (strieborný peniaz), ak nepočítame zloženiny typu *tisíckorunák, piatoročiak.*

Druhé pravidlo (o dvoch dĺžkach) a tretie pravidlo (o skracovaní prípony *-ák/-iak* podľa rytmického zákona) si navzájom odporujú. Boli by príčinou ustavičnej neistoty a pochybností. Preto bude treba pri kodifikácii dať jednému z nich prednosť. Podľa našej mienky by to malo byť pravidlo o dvoch dĺžkach. Mohlo by sa namietať, že by tým pribudla nová „výnimka" z rytmického zákona. V skutočnosti by však nová „výnimka" nepribudla, lebo by sa iba konštatovala skutočnosť, že v súčasnom jazyku jestvujú slová, v ktorých sa pred príponou *-ák/-iak* zachováva dlhá slabika. Kodifikáciou tohto typu, i keď málo produktívneho, by sa dosiahla úplná paralelnosť v kvantite slov s príponou *-ák/-iak* a slov s príponou *-ár/-iar.* Bolo by naopak prekvapujúce, keby pri takýchto zvukovo blízkych príponách platili iné pravidlá. A bolo by to nevýhodou kodifikácie. Okolnosť, že sa dosiaľ takáto paralelnosť medzi oboma sufixami nekonštatovala, resp. nezdôrazňovala, možno ľahko vysvetliť tým, že kým pri slovách s príponou *-ár/-iar* je tzv. výnimiek pomerne veľa, takže bijú do očí, zatiaľ pri prípone *-ák/-iak* ide len o niekoľko slov viac alebo menej hovorového alebo slangového rázu.

Treba brať ohľad aj na to, že pri výrazoch *drôtiak, pancierák, umieráčik* nie je dobre možné iné riešenie ako dve dĺžky. Týmto výrazom treba potom prispôsobiť ostatné prípady, v ktorých je možné dvojaké riešenie *(siedmák/siedmak).* Z viacerých dopytov, ktoré prišli do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra, a to aj zo škôl zo stredného Slovenska, vidieť, že viacerí používatelia spisovnej slovenčiny pociťujú ako náležité práve tvary typu *piaták, šiesták, siedmák, ôsmák, deviaták, desiaták, jedenásták, dvanásták* s dvoma dĺžkami, nie tvary typu *piatak, šiestak, siedmak, ôsmak, deviatak, desiatak, jedenástak, dvanástak* so skrátenou príponou *-ak.* Rušivo pôsobí skracovanie prípony *-ák* najmä v tvaroch, kde sa prípona *-ák,* resp. jej alternanty ocitnú vnútri slova, ako napr. *piatakovi, siedmakovi, piataci, siedmaci, piatakov, siedmakov, piatakom, piatakoch, siedmakoch* ap.

V tejto situácii súčasná kodifikácia musí pripustiť oba varianty: *siedmák/siedmak, ôsmák/ôsmak* ap., ako je to v SSJ. Dá sa však predpokladať, že zvíťazí typ *siedmák, ôsmák.*

Výskyt základného variantu prípony *-ák* v súčasnej spisovnej slovenčine obmedzuje pravidlo, že po spoluhláske *j* má táto prípona variant *-ak.* SSJ zaznamenáva s dlhým *-ák* po spoluhláske *j* iba cudzie slovo *maják* a slangové výrazy *zabijak*[1]*/zabiják*[1], *zabijak*[2]*/zabiják*[2] (s dubletami) a *tramvaják.* S príponou *-ak* po *j* uvádza SSJ tieto výrazy: *(ne)vojak, pijak*[1]

(= pijan) — mená osôb; *dvojak, trojak, fujak, kyjak, lejak, pijak*[2], *pijak*[3], *rojak* (včelársky termín), *stojak, nabijak, navijak, povijak, ubijak* — mená vecí.

Ak odhliadneme od slova *maják*, ktoré je cudzieho pôvodu a v ktorom koncové *-ák* nemožno pokladať za slovotvornú príponu, a ak vezmeme do úvahy, že v slangových výrazoch má prípona *-ák* väčšiu frekvenciu ako v rámci spisovného výraziva (porov. ďalej), vidíme, že súčasná kodifikácia spisovnej slovenčiny rešpektuje pravidlo o skracovaní prípony *-ák* na *-ak* po spoluhláske *j*.[12] Menej sa toto pravidlo rešpektuje v jazykovej praxi. L. Dvonč zistil pomerne veľa dokladov na formy typu *dvoják, troják, leják, piják, stoják, naviják*.[13] Je to dôkaz, že v jazykovom vedomí niektorých používateľov spisovnej slovenčiny figuruje aj tu prípona *-ák* s dlhým *á*. Pozoruhodné je aj to, že zdrobneniny *kyjačik, stojačik, vojačik* majú krátku príponu *-ik*, hoci v iných podobných deminutívach je po krátkej slabike prípona *-ík: chlapík, koník, nožík*. Pravda, ak sa predlžuje korenná morféma, skracuje sa prípona *-ík* podľa rytmického zákona na *-ik: mak — máčik, rok — rôčik, oblok — oblôčik, plot — plôtik*. Deminutíva *kyjačik, stojačik, vojačik* majú teda takú podobu z hľadiska kvantity, ako keby slabika *-ja-* bola dlhá.

Napriek všetkým týmto komplikáciám nie je však žiadúce meniť v tomto bode súčasnú kodifikáciu, keďže podoba slov *vojak, fujak, kyjak, lejak, pijak* (vo význame „pijavý papier"), *kajak* v rámci spisovného úzu je ustálená. Pravda, možno uvažovať o znení slangového výrazu *piják* (= pijan) a adj. *pijácky*, kde by kvantita mohla byť diferenciačným príznakom oproti neživ. subst. *pijak*.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia slová s príponou *-iak*, ktorá je variantom prípony *-ák*. Podľa školských poučiek býva tento variant po mäkkých spoluhláskach (okrem spoluhlásky *j*).[14] Jazyková skutočnosť je však oveľa zložitejšia. Je pravda, že prípona *-iak* ako závislý variant prípony *-ák* býva najmä po mäkkých a pôvodne mäkkých spoluhláskach *(ď), ť, ň, ľ; (dž), č, ž, š, (dz), c*,[15] napr.: *meštiak, malomeštiak, tretiak, lanštiak, rimštiak, rynštiak, štiak* expr., *šuštiak, pleštiaky* (expr. oči); *frfniak, fufniak, frniak* (expr. nos), *šušniak, plameniak* (vták), *tuniak, plniak, pniak, oplodniačik* (včel. malý úľ na oplodnenie matky), *remenák/remeniak* (od adj. *remenný*, resp. subst. *remeň); čmeliak, goriliak, hrvoliak, chrchliak, pytliak* (od subst.

[12] Z vývojového hľadiska tu nejde o skracovanie takého druhu, aké sa uplatňuje pri rytmickom zákone, ale ide o asimiláciu a splývanie blízkych foném: *trojják → trojiak → trojjak → trojak*.

[13] *Zo štúdia slovenského tvaroslovia. Dlhé á po spoluhláske j v spisovnej slovenčine*. Bulletin VŠRJL II, Praha 1958, 65 n., najmä 67—70.

[14] Pozri i J. Horecký, *Slovotvorná sústava slovenčiny*, Bratislava 1959, 94.

[15] Na polohu po spoluhláske *dž* sme nenašli v SSJ nijaký príklad. Na polohu po spoluhláske *dz* uvádza SSJ výraz *sadziak* s označením zastar. (kolík na sadenie rastlín). Na polohu po spoluhláske *ď* SSJ zaznamenáva hovorový výraz *blondiak*, ktorý je však z hľadiska tvorenia nepravidelný (porov. ďalej).

pyteľ), *smradliak* (od adj. *smradľavý*), *sopliak*, *škuliak* (od adj. *škuľavý* alebo od slovesa *škúliť*), *šmatliak*, *šušliak*, *Poliak*, *poliak* (hovor. vietor z Poľska, severák), *bodliak* (od adj. *bodľavý*), *sihliak* (siheľ), *uhliak* (nádoba na uhlie); *burčiak*, *bučiak*, *bzučiak*, *bľačiak*, *škrečiak*, *ľavičiak*, *mačiak*, *opičiak*, *ovčiak*, *vlčiak*, *vajčiak*, *vrabčiak*, *ročiak* (a zloženiny *prvo-*, *druho-*, *jedno-*, *dvoj-*, *deväť-* ap.), *malinčiak*, *palčiaky*, *rajčiak* (nár. *rajštiak*); *držiak*, *zdržiak*, *ležiak*, *križiak*, *kalužiak*, *nižiak*, *úbožiak*, *nebožiak*, *ružiak*, *vežiak*; *lišiak*, *myšiak*, *ušiak*, *pešiak*, *ryšiak*, *Prušiak*, *Rakušiak*, *rakušiak*, *strašiak*, *šuštiak*, *vešiak*; *ciciak*, *špiciak* (v poľovníctve o jeleňovi alebo srncovi), *obraciak* (nástroj na obracanie, bežnejšie *obracač*).

Príklady ukazujú, že mäkká spoluhláska pred príponou *-iak* v koreni slova je alebo stála (porov. *bľačať — bľačiak*, *vešať — vešiak*, *cicať — ciciak*, *uhlie — uhliak* ap.), alebo sa strieda s inou spoluhláskou (porov. *vlk — vlčiak*, *vajce — vajčiak*, *mesto — meštiak* ap.).[16] Vyskytujú sa tu niektoré prekvapujúce alternácie, menovite *n/ň*, *l/ľ*, zriedka aj *d/ď*: *Bosna — Bosniak*, *bosniak*, *Rusín — Rusniak/Rusnák*, *dolný — dolniak*, *Dolniaky*, *horný — horniak*, *Horniaky*, *stredný — stredniak*, *hnojný — hnojniak*, *tetrov hôľny — hoľniak*, *lajno — lajniak*, *slizný*, *sliznatý — slizniak*, *strieborný — strieborniak*, *tučný — tučniak*, *vlečný voz — vlečniak*, *vodný — vodniak*, *vlna — vlniak/vlnák*, *zelený — zeleniak* Timr. (= zelenáč), ale *zelenák* (chrobák), *železný — železniak* pedol. (druh pôdy), ale *železnák* (hrniec alebo voz); *hnilý — hniliak*, *oblý — obliak*, *okrúhly — okruhliak/okružliak*, *podlý — podliak*, *zdochlý* star. *— zdochliak*, *maslo — masliak*, *sedlo — sedliak*, *smola — smoliak*, *vidly — vidliak* (jeleň); *blond — blondiak*, *tvrdý — tvrdiak* hovor. (tvrdý klobúk), ale *tvrdák* (chrobák). Podľa kombinatorických zákonitostí by sme očakávali tvary typu „Bosnák, dolnák, hornák, striebornák, tučnák, hnilák, podlák, maslák,[17] sedlák“ (porov. priezvisko *Sedlák* popri *Sedliak*) ap., obdobne ako *červenák*, *doštenák*, *drevenák*, *jedinák*, *maznák*, *medenák*, *slamenák*, *päťkorunák*, *pletenák*, *pripinák*, *vrchnák*; *belák*, *silák*, *školák*, *tulák*, *tepláky*; *bodák*, *čudák*, *hnedák*, *hnidák*, *hvizdák*, *chudák*, *lajdák*, *ľudák*, *padák*, *sedák*, *predák*, *zadák*, *vodák* ap.[18]

Dvojhláskový variant prípony *-ák/-iak* zaberá teda širšie pole, ako by mu na prvý pohľad prislúchalo. To má príčiny jednak historické, jednak štruktúrne. Vo výrazoch *dolniak*, *horniak*, príp. i *stredniak* možno s J. Ho-

[16] Výrazy *fufniak*, *chrchliak*, *šmatliak* (ale jestvuje aj priezvisko *Šmatlák*), *šušliak* sú odvodené od slovesných prézentných kmeňov: (kto) *fufn-*(e), *chrchl-*(e), *šmatl-*(e), *šušl-*(e).

[17] Formu *maslák* poznám zo stredného Ponitria (okr. Topoľčany), a to z oblasti, kde sú bežné formy *Bosniak*, *dolniak*, *horniak*, *hniliak*, *zdochliak*, *selliak* (= sedliak) s dvojhláskou *ia*.

[18] Výrazy *cedák* (od *cediť*), *chodák* (od *chodiť*) sú pozoruhodné celkom nezvyčajnou opačnou alternáciou *ď/d*. Slovo *jedák* je odvodené od slovesného základu *jed-* (od kmeňa minulého času, podobne ako iteratívum *jedávať* a predponové slovesá *vyjedať*, *zajedať* ap.). Slovo *rodák* je utvorené od subst. *rod*. Slovo *honák* (poľovný pes), ktoré zaznamenáva SSJ, súvisí so subst. *hon*.

reckým[19] vidieť „staré mäkké spoluhlásky", t. j. odvodzovať ich od mäkkých adjektív *dolní, horní, střední*. Pri ostatných výrazoch treba však hľadať iný výklad. Možno pomýšľať na interferenciu prípony *-iak* s príponou *-ík*, resp. *-ník* (napr. vo výrazoch *hnojniak, plecniak, plošniak, strieborniak, vlečniak, vodniak*). Najpravdepodobnejšie tu však zasiahla interferencia dvoch odlišných jazykových (fonologických) štruktúr: systému A s dvojhláskou *ia* a s existenciou mäkkostného protikladu v dvojiciach foném *n — ň, l — ľ* a systému B bez dvojhlásky *ia* a bez mäkkých foném *ň, ľ*. Pri styku týchto dvoch fonologických štruktúr stáli proti sebe početné prípady typu *fufnák — fufniak, šušnák — šušniak, čmelák — čmeliak, chrchlák — chrchliak, pytlák — pytliak, soplák — sopliak, šmatlák — šmatliak, bodlák — bodliak, uhlák — uhliak*. U nositeľov systému B, ktorí si postupne osvojovali systém A (spisovnú slovenčinu), vyvinulo sa vedomie, že hláskové skupiny *ná, lá* treba často nahrádzať skupinami *nia, lia*. Takto mohli vzniknúť „hyperkorektné" formy typu *hoľniak, lajniak, hniliak, obliak, okruhliak, podliak, zdochliak, masliak, sedliak, vidliak*, ktoré sa potom ustálili v spisovnom jazyku, pretože vyhovovali jeho fonologickej štruktúre. Začiatok tohto procesu môže siahať až do obdobia pred diftongizáciou *á → ia*. Vtedy bola zámena skupín *ná — ňá, lá — ľá* ešte ľahšia.

Napokon štvrtým prameňom foriem na *-iak* bola adaptácia hovorových a slangových výrazov (často českého pôvodu), v ktorých majú skupiny *mäkká spoluhláska + á* expresívny charakter (pravda, časom sa mohli niektoré z takýchto výrazov i terminologizovať). Takéhoto pôvodu sú pomenovania *Bosniak, bosniak* (porov. čes. *Bosňák, bosňák*), *Rusniak* (čes. *Rusňák*), *luniak, tučniak, tuniak* (čes. *luňák, tučňák, tuňák*), *blondiak* (čes. *blonďák*), *tvrdiak* (čes. *tvrďák*), *baloniak* (čes. *baloňák*), *bombardiak* (SSJ zaznamenáva formu *bombarďák*). Rovnakého pôvodu sú výrazy *autiak/ auták, dobytčiak, činžiak* (čes. *auťák, dobytčák, činžák*). Výraz *snehuliak* už stratil expresívny charakter.

Niektoré hovorové a najmä slangové výrazy si však zachovávajú príponu *-ák* nielen po spoluhláske *l*, ale aj po mäkkých spoluhláskach: *textilák, panelák, Tirolák, tiroláčik; decák (dvoj-, pol-), fešák, pucák, štrícák, pracák*.

Prípona *-iak* sa vyskytuje aj po obojakých spoluhláskach *b, (p), m, v, r: žabiak* (žabí samec), *zemiak, červiak, diviak, krakoviak* (z poľštiny), *staviak* (druh holuba), *kriak, moriak, variak/varák, zvariak/zvarák, buriak* (od adj. *burý*); porov. i priezviská *Capiak, Babiak*. Po obojakej spoluhláske býva prípona *-iak* najmä vtedy, ak ide o slovotvorný vzťah k morfologicky mäkkému základu (k mäkkému vzoru). Výrazy *červiak, kriak* sa vyvinuli interferenciou prípony *-iak* s príponou *-ík*. Podoby *diviak, mo-*

[19] *Slovotvorná sústava...*, 94.

riak, buriak možno zasa vysvetliť interferenciou dvoch fonologických štruktúr (porov. vyššie).

Ostáva nám ešte zmieniť sa o tom, že jestvuje niekoľko substantív cudzieho pôvodu zakončených na *-ak* s krátkym *a*. Sú to napr. slová *arak, barak/barák, bičiak* (maď.), *ceterak* bot., *hopak* (ukrajinský tanec), *kajak, koňak, kulak, šelak, tabak* (čes. *tabák*), zdrob. *tabačik* (s krátkym *-ik*, akoby slabika *-ba-* bola dlhá), *tombak* (zliatina medi a zinku), *amoniak* (vysl. *-ny-ak*), *kardiak* (vysl. *-dy-ak*), *maniak* (vysl. *-ny-ak*), *salmiak*, sem možno zaradiť i zemepisné meno *Irak* (čes. *Irák*).

Uvedené výrazy sú však zväčša morfematicky nečleniteľné; *-ak* je v nich súčasťou základu. O morféme *-ak* možno hovoriť iba vo výrazoch *amoniak, salmiak, kardiak, maniak*. Morfematicky nerozčleniteľné sú aj domáce slová *cesnak, šišak*.[20] V slove *synak* možno vyčleniť morfému *-ak*.

Na základe nášho materiálu a našich úvah môžeme formulovať niekoľko poučiek o znení a kvantite substantív na *-ák/-iak/-ak:* 1. Prípona *-ák/-iak/-ak* má tri varianty. Základný variant *-ák* býva po tvrdých a obojakých spoluhláskach, v niektorých hovorových a najmä slangových výrazoch aj po mäkkých spoluhláskach. Variant *-iak* býva po mäkkých a pôvodne mäkkých spoluhláskach, pričom často nastáva striedanie tvrdej a mäkkej spoluhlásky v základe slova. V niekoľkých slovách, odvodených zväčša od mäkkých základov, je prípona *-iak* aj po obojakých spoluhláskach *b, p, m, v, r*. Variant *-ak* je po spoluhláske *j*. 2. Krátke slabiky a dlhé slabiky, ktoré nepredchádzajú bezprostredne pred príponou *-ák/-iak/-ak*, sa zachovávajú bez zmeny. 3. Dlhé slabiky, ktoré predchádzajú bezprostredne pred príponou *-ák/-iak/-ak*, sa pravidelne skracujú. 4. Iba v niektorých novších slovách z hovorovej vrstvy a zo slangov sa dlhá slabika na konci základu neskracuje, pričom prípona *-ák/-iak* alebo ostáva dlhá alebo sa skracuje podľa rytmického zákona (typ *siedmák/siedmak, ôsmák/ôsmak).*

Ladislav Dvonč

K PÍSANIU *i* A *y* V SLOVÁCH PREVZATÝCH Z ANGLIČTINY

V spisovnej slovenčine máme popri iných slovách prevzatých z cudzích jazykov aj slová prevzaté z angličtiny. Obvykle sa v príslušnej literatúre o cudzích slovách v našom jazyku konštatuje, že anglického pôvodu sú najmä slová zo športovej oblasti.[1] Z tejto oblasti sú skutočne dosť po-

[20] Výraz *treščak* (druh ľudového tanca), ktorý zaznamenáva SSJ, je zrejme z nárečia, v ktorom niet kvantity ani dvojhlásky *ia*.

[1] Pozri J. Ružička, *Prevzaté slová v slovenčine*, SR 16, 1950/51, 70.

četné slová, ktoré k nám prešli z angličtiny, dnes sa však ich počet prakticky ani nerozmnožuje. V súčasnosti pribúdajú anglické slová skôr z iných oblastí, najmä z oblasti niektorých vedných disciplín, ako napr. genetika,[2] molekulárna mikrobiológia,[3] psychológia, kybernetika a pod., ďalej z oblasti techniky,[4] ako aj z oblasti umenia, najmä hudby. S prenikaním anglických slov, resp. širšie anglických jazykových prvkov (anglicizmov) stretávame sa dnes nielen v spisovnej slovenčine, ale aj v mnohých iných jazykoch. Vo väčšine prípadov ide tu dnes vlastne o vplyv americkej angličtiny.[5]

V tomto príspevku sa chceme bližšie pozrieť na otázku, ako sa preberajú anglické (americké) slová, pokiaľ ide o písanie *i* a *y* v takýchto slovách. Slová anglického pôvodu sa nepreberajú v našom jazyku úplne jednotne. V niektorých prípadoch sa vychádza skôr z pôvodnej výslovnosti, takže slovo dostáva aj grafickú podobu podľa pôvodnej výslovnosti, napr. *džez* (z *jazz*), *džem (jam)*, *džús (juice)* atď. V iných prípadoch sa vychádza skôr z pôvodného pravopisu a tomu sa prispôsobuje výslovnosť v spisovnej slovenčine, napr. *hockey — hokej* (angl. výslovnosť *hoki*), *volleyball — volejbal* (angl. *voliból*), *basket-ball — basketbal* (angl. *báskitból*) a pod. Sú tu aj prípady, v ktorých sa čiastočne vychádza z pôvodnej výslovnosti, čiastočne zas sa rešpektuje pôvodná pravopisná podoba, napr. *football* — v slovenčine *futbal* (angl. výslovnosť *futból*).[6] Konečne existujú prípady,

---

[2] Pozri J. Horecký, *Charakteristika genetickej terminológie*, Slovenské odborné názvoslovie 9, 1961, 322, alebo J. Pikorová-Bartáková, *Na okraj genetickej terminológie*, Československý terminologický časopis 1, 1962, 289.

[3] Pozri J. Horecký, *Nevhodné preberanie terminológie*, Kultúra slova 1, 1967, 150—151.

[4] Početné slová anglického pôvodu z oblasti techniky zaznamenáva najnovší *Slovník cudzích slov* od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (Bratislava 1965; 2. vyd., Bratislava 1966).

[5] K tomu pozri napr. L. Smiřický, *Lexikální přínos televise do jazykových prostředků kubánské publicistiky*, Cizí jazyky ve škole 9, 1965/66, 439, alebo A. Urbanová, *Několik poznámek o vlivu americké angličtiny na soudobý německý jazyk na Západě*, tamže, 198—201, 251—256. O masovom prenikaní anglicizmov a amerikanizmov do francúzskeho jazyka pozri poznámku *Následky entente cordiale a či anglománia?*, Kultúrny život 15, 1960, č. 51, str. 2.

[6] Pozri napr. E. Jóna, *Judo*, SR 26, 1961, 181—182; Š. Vragaš, *Ako písať a vyslovovať cudzie slovo juice?*, SR 28, 1963, 372—373, alebo moje príspevky: *K pravopisu niektorých novších slov na -er prevzatých z angličtiny*, Československý terminologický časopis 3, 1964, 47—55; *K pravopisu a skloňovaniu slova banjo*, SR 29, 1964, 116—117; *K pravopisu a výslovnosti slova cowboy*, tamže, 184—185; *Jeep — džíp*, SR 30, 1965, 317; *Písať manchester, či menčester*, tamže, 365—366; *Musical, muzical, muzikal, či muzikál?*, tamže, 369; *Safe — sejf*, SR 32, 1967, 124 atď. Pritom môže byť predmetom diskusie, či sa pri zdomácňovaní má skôr uplatňovať pôvodná výslovnostná podoba, alebo pravopisná podoba slova. Napr. F. Buffa (*O medzinárodnosti v terminológii*, Slovenské odborné názvoslovie 1, 1953, 130) je tej mienky, že by sa v budúcnosti malo viac prihliadať k pôvodnej výslovnosti preberaného slova. Podľa nášho pozorovania (*K pravopisu niektorých novších slov na -er prevzatých z angličtiny*, 49) sa prejavuje snaha nemeniť podľa možnosti písanú podobu slova a meniť iba také prvky, ktoré sú v spisovnej slovenčine neobvyklé. Uplatňovať pri zdomácňovaní anglických slov do dôsledkov nejakú jednotnú tendenciu je podľa našej mienky neobyčajne ťažké, ak nie vôbec nemožné.

v ktorých ešte nedošlo k zdomácneniu, takže sa zachováva pôvodná pravopisná podoba slov, ako aj pôvodná výslovnosť len nepatrne modifikovaná podľa fonologického systému spisovnej slovenčiny, napr. *happy end, science fiction.* Ide tu o tzv. lexikálne citáty, ktoré v každom jazyku predstavujú osobitnú skupinu v rámci cudzích slov.[7]

Pokiaľ ide o grafémy *i* a *y*, v spisovnej slovenčine ich zachovávame v cudzích slovách podľa pôvodného jazyka, z ktorého sme konkrétne slovo prevzali. Podľa *Pravidiel slovenského pravopisu*[8] menej zdomácnené slová cudzieho pôvodu píšeme zväčša podľa zásad slovenského pravopisu (podľa ich slovenskej výslovnosti), pričom zachovávame len niektoré znaky ich cudzieho, pôvodného spôsobu písania. Na prvom mieste sa spomína, že spravidla sa zachováva pôvodné písanie *i* a *y*. Možno konštatovať, že nielen v menej zdomácnených slovách cudzieho pôvodu, ale aj v úplne zdomácnených slovách cudzieho pôvodu zachovávame „spravidla" pôvodné písanie *i* alebo *y*, ako je to napr. v slovách *kríza, diskusia, brigáda, brigádnik,* uvádzaných v Pravidlách ako príklady na úplne zdomácnené slová cudzieho pôvodu (ale napr. *rytier,* hoci v nemčine je *Ritter* s grafémou *i*).

V slovách prevzatých z angličtiny — či už ide o úplne zdomácnené, menej zdomácnené alebo nezdomácnené slová — zachovávame písanie grafém *i* a *y* podľa pôvodného stavu, napr. *šprint, kriket, dancing, camping* (už aj *kemping*), *skif, baby, brandy, whisky, džentry, rugby* a podobne. V týchto prípadoch sa postupuje pri preberaní slov z angličtiny v zhode s uvedenou poučkou Pravidiel o písaní grafém *i* a *y* v slovách cudzieho pôvodu.

Medzi slovami, ktoré sú prevzaté z angličtiny, sú však aj také slová, ktoré v angličtine na príslušnom mieste nemajú v grafickej podobe *i* alebo *y*. Týmto prípadom chceme tu venovať osobitnú pozornosť, pretože ukazujú, ako sa v slovenčine pri preberaní slov z angličtiny uplatňuje *i* a *y*.

Grafémou *í* sa v slovenčine prepisuje v prevzatých slovách predovšetkým anglické *ee*, ktoré sa vyslovuje ako dlhé *í*. Ide tu už o prispôsobovanie pôvodnej pravopisnej podoby výslovnosti, resp. o zapisovanie pôvodnej výslovnosti podľa zásad slovenského pravopisu. Možno konštatovať, že vo všetkých prípadoch, ktoré sme prevzali z angličtiny, sa *ee* prepisuje do spisovnej slovenčiny ako *í*, nikdy nie ako *ý*, napr. *meeting — míting, jeep — džíp, weekend — víkend, spleen — splín, roast beef — rostbíf* a podobne.

Tak podoba *meeting* sa v *Slovníku slovenského jazyka II*, str. 125 uvádza na svojom mieste podľa abecedy s odkazom na podobu *míting*. Pri hesle *míting* (str. 155) sa v zátvorke poznamenáva, že staršia písaná podoba je *meeting*. —

[7] K problematike výslovnosti lexikálnych citátov pozri V. Mathesius, *K výslovnosti cizích slov v češtině;* v autorovom súbore statí *Čeština a obecný jazykozpyt,* Praha 1947, 111 n.

[8] Pozri napr. v najnovšom vydaní Pravidiel (8. vyd.) z r. 1967 na str. 30.

Trochu inak je v tomto slovníku spracované heslo *spleen*, resp. *splín*. Tu je spracovanie pri podobe *spleen* (SSJ IV, str. 165), pričom sa tu v zátvorke pripomína aj podoba *splín*. Inak sa v tomto slovníku uvádza na svojom mieste aj podoba *splín* (a prídavné meno *splínový;* pozri str. 167), ale s odkazom na heslo *spleen*. — Podobné je spracovanie podôb *víkend* a *weekend*. Slovníkové spracovanie slova je pri podobe *weekend* (SSJ V, 357), kde je aj upozornenie na novšiu pravopisnú podobu *víkend*. Podoba *víkend* sa na svojom mieste podľa abecedy uvádza s odkazom na heslo *weekend* (str. 99). — Z ďalších slov s pôvodným *ee* uvádza Slovník slovenského jazyka (I., 649) slovo *jeep* s výslovnosťou džíp. Podobu *džíp* tento slovník ešte v pravopise nepripúšťa. Môžeme však konštatovať, ako sme to ukázali v osobitnom príspevku, že sa dnes už bežne používa aj podoba *džíp*.[9] Podobne SSJ III, 745 uvádza len pôvodnú podobu *roastbeef* s výslovnosťou *rozbif*. My máme doloženú pravopisnú podobu *rostbíf* s dlhým *í* za pôvodné *ee:* Ja rada americké *rostbífy* (Roľnícke noviny, 29. 7. 1967, str. 10).

Inak treba uviesť, že najnovší Slovník cudzích slov spracúva uvedené slová rovnako ako Slovník slovenského jazyka s tým rozdielom, že podobu *meeting* vôbec nespomína ani na svojom mieste podľa abecedy, ani pri výklade slova *míting*.[10]

Inou skupinou grafém, ktorej vo výslovnosti zodpovedá dlhé *í*, je anglické *ea*. Aj v tomto prípade používame v spisovnej slovenčine grafému *í*, nie *ý*, napr. *strip-tease — striptíz, beatles — bítls, speaker — spíker.*

Podoba *striptíz* sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka (IV., str. 298); pôvodná anglická podoba *strip-tease* sa tu ani nespomína. Takisto je spracované heslo *striptíz* v Slovníku cudzích slov (str. 1015). O písaní tohto slova v spisovnej slovenčine písala v Slovenskej reči M. Šalingová.[11] Navrhovala ho písať s mäkkým *í*. Písanie s tvrdým ý nepokladala za odôvodnené, pretože, ako hovorí, toto slovo nie je grécko-latinského pôvodu. V bežnej praxi stretávame sa síce niekedy aj s písaním *striptýz*, teda s písaním s grafémou *ý*, ale v takýchto prípadoch ide o vplyv českého pravopisu, keďže v češtine sa toto slovo píše s *ý* (pozri ďalej). — Slovo *beatles* zaznamenáva z doterajších našich slovníkov iba Slovník cudzích slov (str. 154). Pozná jedine pôvodnú podobu. My sme v osobitnom príspevku zaznamenali aj pravopisnú podobu *bítls*, v ktorej je tiež grafém *í* za pôvodné spojenie grafém *ea*.[12] — Slovník slovenského jazyka uvádza ďalej popri podobe *speaker* aj písanú formu *spíker;* obe podoby sú zachytené pri podobe *speaker*, pri podobe *spíker* je odkaz na formu *speaker* (SSJ IV, str. 155 a 161). Slovník cudzích slov zaznamenáva iba podobu *speaker* (str. 1003).

Pravda, v početných slovách anglického pôvodu s *ee* alebo *ea*, ktoré sa vyslovuje ako *i*, k pravopisnej zmene ešte nedošlo, napr. *clearing, evergreen, jamboree, leader, sexappeal, steaker, skeet, teak, team, treedozér,*

---

[9] Pozri cit. môj príspevok *Jeep — džíp*, 317.
[10] Pozri na str. 726 cit. slovníka.
[11] M. Šalingová, *Ako písať slovo „striptíz"*, SR 28, 1963, 313.
[12] Pozri môj príspevok *Bohemians, Beatles, Times*, Kultúra slova 1, 1967, 208.

teenager a pod.[13] Podľa toho, čo sme videli pri slovách *míting, víkend, spíker, striptíz, bítls* atď., možno predpokladať, že aj tu sa pri poslovenčení pravopisnej podoby slova uplatní *í* namiesto *ee* alebo *ea.*

Uveďme ešte ďalšie prípady, v ktorých sa pri poslovenčovaní anglických slov uplatňuje graféma *i.* Namiesto podoby *business,* ktorá sa zaznamenáva v SSJ (I, 147) alebo v Slovníku cudzích slov (str. 183), používa sa už dnes veľmi často pravopisná podoba *biznis* s grafémou *i* v oboch slabikách podľa výslovnosti. Podobne sa podoba *biznis* používa namiesto *business* aj v zloženom slove *businessman.* Uvedieme doklady, ktoré máme nateraz k dispozícii:

Kapitán James Holloway a jeho vražedný *„biznis"* (Ľud, 1. 7. 1967, str. 4). — *Biznis* je biznis... (Roháč 20, 1967, č. 21, str. 4). — Späť, boys, to nie je náš *biznis!* (Roháč 20, 1967, č. 30, str. 5). — A tak mu *biznis* v kvetináčoch jednoducho kvitol (M. Srečković, Vražda Márie Letosovej, prel. J. Jankovič, Bratislava 1967, 14). — Trojičky a *biznis* (Život 17, 1967, č. 32, str. 23). — Intervencia mala byť veľkým *biznisom* (Pravda, 29. 7. 1967, str. 3). — Rozprávajú sa v New Yorku dvaja *biznismeni* (Smena, 23. 9. 1967, str. 6).

Z prehľadu prípadov, v ktorých dochádza ku zmene pôvodnej pravopisnej podoby anglického slova, vidíme, že tu vždy nastupuje v spisovnej slovenčine namiesto niektorého písmena alebo spojenia písmen (napr. *ee, ea;* osobitný prípad je písanie slova *business* s výslovnosťou *biznis*) graféma *i* alebo *í,* nikdy nie graféma *y* alebo *ý.* Táto konštatácia je dôležitá najmä pri porovnávaní pravopisu uvedených slov anglického pôvodu s pravopisom niektorých slov prevzatých z iných jazykov, kde sa v pôvodnej pravopisnej podobe tiež nepíše graféma *i* alebo *y.* Tak napr. francúzske slovo *bureau* s výslovnosťou (vo francúzštine) *büró* sme prevzali v podobe *byro,* t. j. s *y.* Podobne píšeme slovo *byrokracia* (obe slová sa uvádzajú v Pravidlách slovenského pravopisu v kapitole o pravopise a výslovnosti cudzích slov pri výklade o písaní *i* a *y* v menej zdomácnených slovách).[14] Písmeno *ý* píšeme v názve *Rýn* za nemecké *Rhein.* Ako vidieť, pri staršom preberaní cudzích slov sa neraz uplatnila graféma *y,* kým pri novšom preberaní, ku ktorému patria práve uvádzané slová anglického pôvodu, sa celkom zreteľne uplatňuje graféma *i (í).* To ukazuje, že graféma *i (í)* sa dnes pociťuje ako základná graféma pri zapisovaní fonémy *i (í)* v slovách

[13] Pozri niektoré z týchto slov v Slovníku slovenského jazyka alebo v Slovníku cudzích slov. Slová *skeet, skeetový, skeetovnica* zaznamenáva publikácia *Slovenské poľovnícke názvoslovie,* Bratislava 1966, 68. Niektoré novšie slová sa vyskytujú zatiaľ iba na stránkach našej dennej tlače, napr. slovo *teenager:* V tomto prípade publikum tvoria *teenageri* (Smena, 15. 7. 1967, str. 7). O slove *teenager* v češtine písal A. Kamiš (*Teenager,* Naše řeč 50. 1967, 56), o slove *evergreen* L. Kroupová (*Western, evergreen, hit, song, muzikál, šanson,* tamže, 53—56). Otázku pravopisu týchto slov však spomenutí autori neriešia.

[14] Pozri v 8. vyd. Pravidiel na str. 30.

cudzieho pôvodu. A pokiaľ sa niektoré slová cudzieho pôvodu preberali v minulosti s grafémou *y*, bolo to, zdá sa, skôr vplyvom češtiny, najmä čo sa týka rozlišovania slabík *ry* a *ri* (*Rhein — Rýn;* porov. aj *Riss — rys, Ritter — rytier,* kde na používanie grafémy *y* v spisovnej slovenčine nie je nijaký dôvod, naopak, s ohľadom na etymológiu slova malo by tu byť písmeno *i*). Nazdávame sa, že uvedené slová typu *míting, spíker, biznis* a pod. veľmi výrazne podporujú snahy o reformu slovenského pravopisu, pri ktorej by sa z neho odstránilo *y*. Bežne sa uvádza poučka, že pri písaní *i, í — y, ý* v kmeňoch slov sa v spisovnej slovenčine uplatňuje etymologický princíp.[15] Ukazuje sa však, že nejde vo všetkých prípadoch o uplatnenie etymologického princípu, pretože v mnohých prípadoch v pôvodnom pomenovaní v cudzom jazyku sa graféma *i* alebo *y* na príslušnom mieste vôbec nevyskytuje. Preto celkom oprávnene hovorí J. Horecký, že v týchto prípadoch ťažko možno hovoriť vôbec o nejakom princípe vo vlastnom zmysle slova. Podľa neho písanie *y* v koreni slov nemožno odôvodniť ani fonetickým, ani morfologickým princípom, ale iba tradíciou.[16] Súčasná „tradícia" pri písaní písmen *i (í)* a *y (ý)* v slovách cudzieho pôvodu, ktoré sa v pôvodnom jazyku píšu ináč (nie je však v nich ani *i, í,* ani *y, ý*), sa celkom zreteľne ustaľuje v prospech písania *i* a *í*.

Na záver tohto rozboru by sme ešte uviedli kritickú poznámku k spracúvaniu pôvodných a zdomácnených podôb slov anglického pôvodu s *i, í* v našich normatívnych slovníkoch. Videli sme, že v Slovníku slovenského jazyka sa ako základná raz spracúva zdomácnená podoba (*míting;* pri podobe *meeting* je odkaz na podobu *míting*), inokedy pôvodná podoba (heslá *spleen, weekend;* pri podobách *splín* a *víkend* je odkaz na podoby *spleen, weekend*). Nazdávame sa, že ak pri posudzovaní pôvodnej a zdomácnenej podoby uplatníme perspektívne hľadisko,[17] potom nám jednoznačne vychodí, že v krátkom čase zvíťazia a v budúcnosti sa budú výhradne používať zdomácnené podoby uvedených slov. Z toho ďalej vychodí, že v normatívnych slovníkoch treba ako základné spracúvať zdomácnené podoby, kým pri pôvodných podobách treba uvádzať odkazy na poslovenčené podoby. Podľa toho konkrétne aj slová *splín — spleen* a *víkend — weekend* sa mali v SSJ spracovať rovnako ako slovo *míting — meeting*. Podobne bude treba v budúcnosti spracovať napr. slová *džíp — jeep, rostbíf — roastbeef, biznis — business (biznisman — businessman)*[18] a pod. V niektorých

[15] Pozri E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* 4. vyd., Bratislava 1963, 90.

[16] Pozri J. Horecký, *O hlavných princípoch slovenského pravopisu,* SR 18, 1952/53, 78.

[17] Pozri J. Horecký, *Poznámky k návrhu Pravidiel,* SR 18, 1952/53, 171—175.

[18] V našom doklade, ktorý sme uvádzali vyššie, sa časť *-man* prepisuje ako *-men (biznismen).* V spisovnej slovenčine sa však podľa nášho pozorovania v absolútnej väčšine používajú slová na *-man* anglického pôvodu v pôvodnej podobe s koncovým *-man,* nie *-men.* Preto tu píšeme *biznisman,* nie *biznismen.*

prípadoch obstojí však dnes už aj také spracovanie, aké nachádzame pri slove *striptíz*, že sa totiž uvedie iba poslovenčená podoba.

Situáciu v spisovnej slovenčine pri písaní *i* a *y* v rozoberaných slovách prevzatých z angličtiny možno ešte stručne porovnať so situáciou v češtine. Slovo *business* sa v češtine píše jednak v pôvodnej podobe, jednak v podobe *byznys* s grafémou *y* v oboch slabikách, podobne aj *businessman a byznismen* (pozri *Slovník spisovného jazyka českého I*, Praha 1960, 188). Pri slove *jeep* sa v češtine uznáva už len podoba *džíp;* podobu *jeep* uvádza citovaný slovník len ako staršiu anglickú podobu (tamtiež, 444). Slovo *meeting* sa v češtine píše v pôvodnej podobe alebo v počeštenej podobe *mítink* s *í* a koncovým *k* (tamže, 1245). Slovo *roastbeef* sa v češtine píše len v počeštenej podobe *rostbíf* (III, Praha 1966, 64 a 76). Pri slove *speaker* pozná čeština len pôvodnú podobu (tamže, 462). Anglické slovo *speech* sa píše v pôvodnej podobe, ale aj v pravopisne počeštenej podobe *spíč* (tamže, 464; v slovenských slovníkoch sa toto slovo nezaznamenáva). Ďalej je tu pôvodná podoba *spleen* aj počeštená podoba *splín* s grafémou *í* (tamže, 472). Slovo *strip-tease* sa v češtine píše v podobe *striptýz* s *ý* (III, 563), podobne ako sa v češtine píšu s *y* niektoré iné zdomácnené výrazy, napr. *partyzán, nikotýn* (v slovenčine *partizán, nikotín*). Slovo *teak* sa píše v pôvodnej podobe, alebo v počeštenej podobe *týk* s tvrdým *tý* (tamže, 779; na svojom mieste podľa abecedy sa podoba *týk* neuvádza, je len pri podobe *teak*). Slovo *team* sa v češtine upravuje na podobu s grafémou *ý*, pričom sa používa aj pôvodná podoba (tamže, 924).

Zo stručného porovnania stavu v slovenčine a češtine sa ukazuje, že v spisovnej češtine sa pri zdomácňovaní rozoberaných slov uplatňuje popri grafémе *i (í)* aj *y (ý)*, kým v slovenčine je tu len graféma *i (í)*.

Jozef Mlacek

O JEDNOM TYPE VIACNÁSOBNÉHO PRÍVLASTKU

Výklady o viacnásobnom prívlastku sa zvyčajne sústreďujú najmä na odlíšenie viacnásobného prívlastku od rozvitého prívlastku, prípadne na skúmanie významových vzťahov medzi časťami viacnásobného prívlastku. Pritom je nepochybné, že sú tu aj ďalšie problémy špecifické iba pre viacnásobný prívlastok.

Prívlastok môže byť, ako je známe, podľa gramatického vyjadrenia svojho vzťahu k nadradenému skladobnému substantívu zhodný alebo nezhodný (pričom posledný z nich niektorí jazykovedci rozdeľujú na väzobný

a primknutý[1]). Táto jeho dvojakosť sa tradične odráža aj vo výklade viacnásobného prívlastku.[2] Pri vlastnom výklade treba vychádzať zo základných formulácií J. Ružičku v štúdii o viacnásobnom vetnom člene.[3]

J. Ružička o viacnásobnom prívlastku píše: „Viacnásobný prívlastok sa skladá z niekoľkých rovnocenných prívlastkov. Za rovnocenné prívlastky pokladáme tie, ktoré sa jednak vyjadrujú rovnakými gramatickými tvarmi, jednak sa spájajú s nadradeným vetným členom na základe rovnakého vetného vzťahu."[4] (Podč. autor.) V ďalšom výklade J. Ružička píše o tomto probléme ešte jednoznačnejšie: „Zhodný a nezhodný prívlastok nie sú gramaticky rovnocenné. Preto viacnásobný prívlastok sa nemôže skladať zo zhodného a nezhodného prívlastku toho istého nadradeného vetného člena."[5] Iní slovenskí a českí jazykovedci, pokiaľ sa tohto problému dotýkajú vo svojich prácach, vysvetľujú danú otázku podobne. (Aj keď sa niektorí výslovne nedotýkajú tejto otázky, príklady viacnásobného prívlastku a ich rozbory ukazujú, že spojenie zhodného a nezhodného prívlastku nepokladajú za viacnásobný prívlastok.)

Odlišné stanovisko zaujíma v tomto prípade sovietsky jazykovedec A. G. Rudnev, ktorý pokladá za viacnásobný prívlastok aj isté typy spojenia zhodného a nezhodného prívlastku.[6]

Ako vyplýva z predchádzajúcich citátov, prívlastok má spĺňať dve podmienky, aby mohol byť viacnásobný: 1. Všetky jeho časti musia mať rovnaký syntagmatický vzťah k nadradenému členu. 2. Všetky časti sa majú vyjadrovať rovnakými gramatickými tvarmi.

Všimnime si tieto dve kritériá viacnásobnosti prívlastku bližšie. Prvé — rovnaký syntagmatický vzťah všetkých častí viacnásobného prívlastku k nadradenému členu — je zároveň primárne a rozhodujúce. Iba ak majú dva členy k inému (nadradenému) členu rovnaký gramatický vzťah, možno uvažovať o viacnásobnosti. Ak sa táto podmienka nespĺňa, nemôžeme hovoriť o viacnásobnosti. Toto kritérium je spoločné pre všetky viacnásobné vetné členy. Druhým kritériom — rovnakou gramatickou formou všetkých častí viacnásobného prívlastku — chcela sa vystihnúť špecifickosť viacnásobného prívlastku (a vôbec tých vetných členov, ktoré sa rozdeľujú na zhodné a nezhodné; tento výklad sa teda týka napr. i viacnásobného doplnku). Zdá sa, že táto vlastnosť nemôže byť vo všetkých prípadoch bezpečným ukazovateľom viacnásobnosti prívlastku. Pokiaľ máme na mysli

---

[1] Porov. napr. V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 2. vyd., Praha 1966, 191; J. Holý, *O cyklickej syntaktickej štruktúre*, SR 31, 1966, 294.

[2] Hoci nám ide v tomto príspevku o viacnásobnosť prívlastku, dotýka sa tento výklad aj viacnásobného doplnku, lebo aj ten sa delí na zhodný a nezhodný.

[3] J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, Bratislava 1956, 153 n.

[4] J. Ružička, c. m., 157.

[5] J. Ružička, c. m., 157, poznámka č. 10.

[6] A. G. Rudnev, *Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka*, Moskva 1963, 237.

základné typy využitia zhodného a nezhodného prívlastku (napr. *stará strecha domu, veľká záplava vody* a pod.), uvedená vlastnosť platí. Ak si všimneme niektoré menej bežné typy spojení, v ktorých sa zhodný a nezhodný prívlastok spájajú s nadradeným členom rovnakým vzťahom, uvedená vlastnosť neplatí.

Na výskyt osobitných typov spojenia zhodného a nezhodného prívlastku som upozornil v štúdii o viacnásobných vetných členoch v diele A. Matušku.[7] Príklady sú pomerne zriedkavé, a preto uvediem popri nových aj dva z citovanej štúdie (z toho jeden príklad na doplnok — pre príbuznosť problematiky):

Osu, keď osamel / osu, čo nakoniec preletela cez sústrastné sklo, zanechávajúc v ňom za odmenu svoje prstene, / ako kruhy na vode, / miznúce a z falošného zlata (Válek). — Odkiaľ prichádzajú tieto slová / bez logického odôvodnenia, / bez vzájomných súvislostí, / nepochopiteľné / a podivné? (M. Válek) — ... človek s úzkym náručím, ale širym citom, vrelý v studenom svete... (A. Matuška). — ... autori s domácimi témami, inšpirovaní a poučení i cudzinou... (A. Matuška). — Individualista, ale i človek ľudový, človek más, a preto výnimočný a nadosobný; básnik kozmu, ale i epochy, a preto nadčasový i dobový; človek naštrbenej viery, ale i človek prevratov, a preto na svoj čas náboženský v pokrokovom zmysle, i odbojný a revolučný (A. Matuška). — Človeka vidí autor v jeho elementárnej pudovosti, vedeného náruživosťami, neskroteného v jeho zbojníckom zdraví nijakými zábranami psychickými a vôbec už nie spoločenským zákonníkom (A. Matuška).

Príklady ukazujú, že sa v týchto vetách stavajú zhodný a nezhodný prívlastok (resp. doplnok) vedľa seba ako rovnocenné. Majú rovnaký syntagmatický vzťah k nadradenému vetnému členu, ide o paratakticky vyjadrenú koordináciu. Zhodnosť alebo nezhodnosť prívlastku nie je teda štruktúrnou vlastnosťou viacnásobného prívlastku. To, že sa zvyčajne spájajú do viacnásobného prívlastku zhodné prívlastky navzájom medzi sebou a navzájom zasa nezhodné prívlastky, vyplýva z morfologickej povahy spojených výrazov (rovnocennosť je zreteľná najmä medzi slovami toho istého slovného druhu a v rovnakej forme). Zo syntaktického hľadiska však ide o druhotnú stránku viacnásobných prívlastkov. Rovnocennosť tu chápeme najmä funkčne. Podobne sa chápe aj pri iných viacnásobných vetných členoch.

Neštruktúrnu povahu gramatickej formy prívlastkov nepriamo potvrdzuje aj stav pri viacnásobnom nezhodnom prívlastku. Porovnajme napr. slovesnú väzbu *bojovať proti nemu i zaň* s analogickou mennou väzbou *boj proti nemu a zaň*. Kým pri slovesnej väzbe je rovnorodosť väzby nevyhnutnou vlastnosťou viacnásobnosti určujúceho člena (predmetu), pri mennej väzbe táto podmienka prestáva platiť. Bez ohľadu na rozdiel vo

[7] J. Mlacek, *Viacnásobné vetné členy v diele A. Matušku*, SR 30, 1965, 80—88.

väzbe ide o viacnásobný nezhodný prívlastok, lebo obidva prívlastky sú funkčne rovnocenné; ich spojenie s nadradeným vetným členom je rovnako gramatikalizované.

Charakteristickou vlastnosťou tohto druhu viacnásobného prívlastku je jeho slovosled. Zvyčajne býva v postpozícii, teda za nadradeným vetným členom. Poradie zhodnej a nezhodnej časti nie je presne a jednoznačne určené. Ako vidieť z uvedených príkladov, môže byť na prvom mieste ako zhodná tak aj nezhodná časť viacnásobného prívlastku. I napriek niektorým z uvedených príkladov však možno pripustiť, že všeobecne rozšírenejší bude typ, v ktorom zhodná časť stojí pred nezhodnou. Pri obrátenom poradí obidvoch častí sa totiž niekedy zastiera rovnocennosť vzťahu obidvoch prívlastkov k nadradenému členu. Možno predpokladať, že postpozícia takéhoto viacnásobného prívlastku nie je jeho štruktúrnou vlastnosťou, lebo neplatí všeobecne. Za charakteristickú vlastnosť môžeme pokladať postpozíciu rozoberaného druhu viacnásobného prívlastku iba v tom prípade, ak je na prvom mieste nezhodný prívlastok *(človek más, a preto výnimočný)*. Ak je na prvom mieste zhodná časť, možno celý viacnásobný prívlastok postaviť niekedy aj pred nadradený člen: *miznúce a z falošného zlata prstene*. Pravda, takéto spojenie je zriedkavé a štylisticky dosť ťažkopádne. Okrem toho sa vyskytujú také prípady, keď stojí aj zhodný aj nezhodný prívlastok za nadradeným vetným členom, a predsa nejde o viacnásobný prívlastok, ale o dve rôznorodé určenia nadradeného vetného člena. Uvedieme aspoň jeden príklad: *Noci na Kysuci, pekné a krásne* ... (A. Matuška).

J. Oravec upozornil vo svojej štúdii o postavení zhodného prívlastku na to, že postponovaný zhodný prívlastok sa voľnejšie pripája k nadradenému členu ako anteponovaný zhodný prívlastok.[8] Naše príklady zväčša ukazujú, že vzťah takéhoto viacnásobného prívlastku (teda i jeho nezhodnej časti) k nadradenému členu sa uvoľňuje a niekedy možno celý tento viacnásobný prívlastok chápať ako voľný alebo voľne pripojený prívlastok. Pomerne voľný býva aj priraďovací vzťah medzi oboma časťami takéhoto viacnásobného prívlastku.

Vznik rozoberaného typu viacnásobného prívlastku možno pravdepodobne vysvetľovať elidovaním jedného z rovnakých nadradených vetných členov (skladobných substantív). Ak sa napríklad opakuje vo vete isté substantívum, pričom sa zakaždým odlišne rozvíja (raz zhodným, druhý raz

[8] J. Oravec, *Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine*, JŠ IV, Bratislava 1959, 63—73. Našej problematiky sa dotýkajú najmä tieto vety: „Postponovaný zhodný prívlastok sa neviaže so základným substantívom tak tesne ako anteponovaný. Vzniká tu akýsi myšlienkový švík (niekedy i malá pauza vo výdychovom prúde). ... Je to teda postavenie, ktoré tvorí prechod od prívlastku k mennému prísudku alebo doplnku. Postpozitívne postavenie prívlastku vyvoláva dojem skrytej predikácie, i keď ide o holý prívlastok. ... Postpozitívne prívlastky sa niekedy formálne oddelili až v samostatnú vetu" (67).

nezhodným prívlastkom), možno ho pri aktualizovanom vyjadrovaní vypustiť, a tak sa vedľa seba dostávajú rozličné typy prívlastkov s rovnakou syntaktickou funkciou.[9] Spomínaný voľnejší vzťah jednak medzi viacnásobným prívlastkom a nadradeným členom, jednak medzi časťami viacnásobného prívlastku je práve dôsledkom uvedeného procesu.

Rozoberaný typ viacnásobného prívlastku je veľmi výrazným, a preto aj príznakovým druhom viacnásobného prívlastku. Jeho príznakovosť vyplýva z nezvyčajnosti jeho morfologického vyjadrenia. Vyplýva však z toho aj jeho štylistické určenie. Pretože v ňom ide o vyšší stupeň gramatickej abstrakcie (nerovnorodé slová sa chápu ako funkčne rovnocenné), nemôže byť charakteristickým znakom jazyka bežného dorozumievacieho štýlu. Možno ho skôr predpokladať v tých štýloch, kde sa zdôrazňuje mnohostrannosť jazykového vyjadrovania.

Vzniká otázka, či možno nejakým formálnym prostriedkom pozitívne zistiť tento typ viacnásobného prívlastku a bezpečne ho odlíšiť od nerovnocenných zhodných a nezhodných prívlastkov pri tom istom nadradenom člene. Zdá sa, že spoľahlivým kritériom je možnosť explicitne vyjadriť priraďovací vzťah medzi zhodnou a nezhodnou časťou viacnásobného prívlastku nejakou priraďovacou spojkou. Medzi nerovnocenné prívlastky nijakú priraďovaciu spojku nemožno vložiť. Takýto ukazovateľ koordinácie dvoch prívlastkov je veľmi závažný, lebo nie je náhodne alebo príležitostne vybratý, ale vyplýva zo samej povahy daného syntagmatického vzťahu.

Cieľom tejto poznámky bolo upozorniť na tento okrajový typ viacnásobného prívlastku (i doplnku). Úlohou ďalšieho skúmania bude zistiť jeho vnútornú členitosť podľa morfologického vyjadrenia častí i podľa významových vzťahov medzi zhodnou a nezhodnou časťou i jeho hranice.

[9] Takýmto spôsobom sa vysvetľuje vznik koordinácie aj v transformačnej gramatike. Ak sú isté časti dvoch rôznych štruktúr totožné, môžu sa v jednej z nich vypustiť, škrtnúť (tzv. škrtacie pravidlo). Porov. P. M. Postal, *Nový vývoj teórie transformační gramatiky*, Slovo a slovesnosť 26, 1965, 4. V podobnom zmysle sa v slovenskej gramatike hovorilo o viacnásobných vetných členoch ako o tzv. stiahnutých vetách (porov. B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 409). V ruskej syntaktickej tradícii sa podobne používa termín slitnoje predloženije. (Porovnaj rozbor náhľadov ruských syntaktikov u A. G. Rudneva, c. d., 218 n.)

Ján Matejčík

SYNONYMICKÉ VZŤAHY MEDZI FRAZEOLOGICKÝMI JEDNOTKAMI A SLOVAMI

Existenciu synonymických vzťahov medzi frazeologickými jednotkami a slovami treba pokladať zo sémantického hľadiska za fakt nevyhnutne svedčiaci o ich blízkosti, a preto aj významové vzťahy sa realizujú medzi ich podobnosťami, prípadne diferenciami. Táto otázka sa doteraz vysvetľovala v rámci lexikálnych javov najviac z hľadiska frazeológie, zatiaľ čo v oblasti lexikálnej synonymiky sa nenastoľovala, i keď sa v slovníkoch musela nejako riešiť.

Ako je známe, ustálené spojenia vo vzťahu k jednotlivým slovám začal skúmať už Ch. Bally,[1] u ktorého nevyhnutnosť umiestenia frazeologických jednotiek (najmä v synonymickom slovníku) nevyvolávala nijaké pochybnosti, a preto napr. pri pojme *esprit* umiestňuje frazeologické jednotky *sel attique i bon mot* ap.

Frazeologická jednotka predstavuje z hľadiska formy slovné spojenie a podľa vecného obsahu označuje spravidla zas jeden pojem (ako slovo), a preto býva ekvivalentom slova. Jedine v takomto chápaní môžu tvoriť potom lexikálny systém jazyka slová i frazeologické jednotky.[2]

Natíska sa otázka, do akej miery možno pokladať frazeologickú jednotku za ekvivalent slova. Je však isté, že synonymické vzťahy medzi ňou a slovom sú celkom reálne a odôvodnené. No napriek tomu sa otázka komplikuje tým, že 1. frazeologické jednotky majú rozmanitý charakter (jedny sú bližšie slovám, iné sú im menej blízke), 2. do synonymických vzťahov so slovami nevstupujú len frazeologické jednotky, ale aj obyčajné slovné spojenia, a preto v synonymickom vzťahu slova a frazeologickej jednotky rozhodujúcu úlohu zohráva práve stupeň ekvivalentnosti frazeologických jednotiek. Tak možno hovoriť o synonymii slov a frazeologických jednotiek len vtedy, ak sa analyzuje ekvivalentnosť posledných.

Stupeň ekvivalentnosti frazeologickej jednotky a slova závisí od toho, do akej miery disponuje frazeologická jednotka súhrnom príznakov lexikálneho významu.[3]

Sémantická jednota frazeologických jednotiek spočíva zas v tom, že

---

[1] Ch. Bally, *Francuzskaja stilistika*, Moskva 1961, 158.

[2] Tamže, 130. Autor píše: „... existujú lexikálne jednotky skladajúce sa ako z jednotlivých slov ..., tak aj z celých frazeologických zvratov".

[3] Problém lexikálneho významu slova rozpracoval V. V. Vinogradov, *Osnovnyje tipy leksičeskich značenij slova*, Voprosy jazykoznanija 1953, č. 5, str. 3—29. Lexikálny význam slova sa tu určuje tromi stránkami: 1. zodpovedaním jedného pojmu, 2. gramatickými vlastnosťami, 3. vlastnosťami odrážajúcimi vzájomné vzťahy v jazykovom systéme.

fungujú v jazyku ako čiastky reči. Ako ukazuje materiál, najviac sú rozšírené frazeologické jednotky — ekvivalenty slovies; frazeologické jednotky — ekvivalenty substantív, najmä adjektív a iných čiastok reči sú zriedkavejšie.

Ekvivalentnosť frazeologickej jednotky istej časti reči sa určuje pomerne ľahko, ak jej gramaticky nezávislý komponent patrí k tej istej čiastke reči, vo význame ktorej funguje aj frazeologická jednotka. Tak napr. ekvivalentnosť slovesných frazeologických jednotiek sa určí bez ťažkostí existenciou gramaticky nezávislého ich komponenta slovesných foriem vidu, času, osoby i spôsobu *(omotať si niekoho okolo prsta — ovládnuť, podmaniť si, získať si niekoho);* ekvivalentnosť substantívnych typov je určená flexiou, zmenami čísel *(otvorená hlava — mudrák);* ekvivalentnosť vo vzťahu k adjektívu (príčastiu) je podmienená ich gramatickou nezávislosťou vo frazeologickej jednotke *(podšitý vetrom — falošný; praštený kolom — omámený; mazaný všetkými masťami — prefikaný).*

Frazeologické jednotky, ktorých gramaticky nezávislým členom je adjektívum, vyskytujú sa oveľa menej ako slovesné alebo substatívne typy. To sa vysvetľuje tým, že model spájania slov s prídavnými menami v úlohe gramaticky nezávislého slova sa vyskytuje v jazyku zriedkavejšie ako model s gramaticky základným substantívom alebo slovesom. Naopak, viazanosť adjektíva na substantívum umožňuje častejší výskyt kongruentných typov frazeologických jednotiek, napr. *psí čas, figa drevená, otvorená duša, slamený vdovec* ap.

Pretože príslovky zväčša nepodliehajú flexii (až na obmedzené prípady *zubami nechtami, silou mocou* a i.), ekvivalentnosť ich frazeologických jednotiek sa určuje sémanticky a syntaktickou funkciou vo vete *(vo dne v noci* popri zriedkavejšom *dňom nocou; zo dňa na deň, horko — ťažko* ap.).

Frazeologické jednotky môžu byť ekvivalentmi rôznych citoslovcových slov *(do paroma! — čerta starého!),* častíc *(no tak čo, nuž čo potom, tak či tak);* zriedkavejšie sa vyskytujú frazeologické jednotky medzi číslovkami *(jedno s druhým, ostopäť, ostošesť, o milých päť),* zámenami *(všetko jedno),* predložkami a spojkami *(bez ťažkostí, skôr ako, namiesto toho aby* atď.).

Frazeologické jednotky vo funkcii ekvivalentov slov prechádzajú do lexikálnosémantického systému jazyka. Lexikálna valentnosť frazeologických jednotiek sa charakterizuje tými istými zákonitosťami ako pri slovách. Tak ako slová aj frazeologické jednotky môžu mať štylistickú i emocionálnoexpresívnu hodnotu, ale ju takisto nemusia mať. V prípadoch sémantickej blízkosti sú schopné vstupovať do synonymických vzťahov, a to medzi sebou alebo so slovami. Preto frazeologické jednotky so všetkými príznakmi lexikálneho významu sú ekvivalentmi slova a okrem toho v lexikálnosémantického vzťahu sa nijako podstatne neodlišujú od slov.

Ale lexikálny význam nemusí byť prítomný vo frazeologických jednot-

kách v celom súhrne svojich určujúcich stránok. Základná funkcia tvoriaca sémantickú podstatu lexikálneho významu spočíva v tom, že odpovedá jednému pojmu. Táto stránka musí byť vo frazeologických jednotkách, ktoré sú ekvivalentné slovu. Dve druhé stránky (zodpovedanie gramatickým vlastnostiam a vzťah k jazykovému systému) nemusia byť celkom obsiahnuté v lexikálnom význame frazeologických jednotiek. Potom je otázne, či možno pokladať v takom prípade frazeologické jednotky za plné ekvivalenty slov.

Frazeologické jednotky inokedy sú charakterizované silnou gramatickou ohraničenosťou a často sa používajú len v istej gramatickej forme. Samotná štruktúra frazeologickej jednotky môže poukázať na ohraničenosť zmeny foriem. Napr. frazeologická jednotka *mucha mu sadla na nos* svojou formou ukazuje, že sa používa v 3. osobe, minulého času; frazeologický zvrat *choď do čerta!, nemaľuj čerta na stenu!* zas v rozkazovacom spôsobe ap.

I keď takáto gramatická ohraničenosť nie je nejakou zvláštnou črtou frazeologických jednotiek, predsa existujú spojenia, ktoré sú charakteristické práve ohraničenosťou v zmenách svojich foriem. Okrem uvedených slovesných foriem sú to napr. niektoré substantíva, ktoré sa používajú len v singulári *(mať malú dušičku, srdce mu pišťí, praskla jej obruč)* alebo v pluráli *(zapísať si niečo za uši, postaviť sa na nohy, prísť z očú)*, prídavné mená v krátkej forme *(čert ti bol dlžen . . ., nie si hoden ani po svete chodiť!)*.

Lexikálny význam frazeologických jednotiek vo väčšine prípadov nie je akoby vo voľnom vzájomnom vzťahu so všeobecným systémom jazyka. To sa prejavuje predovšetkým v častej obmedzenosti ich lexikálnych vzťahov, ktoré môžu byť ohraničené logicky, pojmovým obsahom; táto ohraničenosť potom preniká vnútornou formou frazeologických jednotiek, napr. *za modré oči* (nerobíme, stačí), *držať jazyk za zubami* (mlčať, nehovoriť), *vyšumieť z hlavy* (zabudnúť na niečo, vytriezvieť z opilstva, vyzdravieť z bolestí hlavy) ap. Okrem toho tento fakt sa vyjadruje v syntaktickoštylistických osobitostiach frazeologických jednotiek. Rozšírené sú práve frazeologické jednotky s viazaným, syntakticky podmieneným a expresívnoštylisticky špecifikovaným významom.

Ohraničenosť lexikálneho významu medzi frazeologickými jednotkami a systémom jazyka môže sa prejaviť aj v nedostatku vzťahov v synonymickom pláne s inými frazeologickými jednotkami a slovami. Nehľadiac na to, že výskyt synoným pre frazeologické jednotky má veľký význam, štruktúrnosémantické príznaky lexikálneho charakteru stačia na to, aby ostali frazeologické jednotky ekvivalentmi slov pri synonymickej ohraničenosti.

Pri všetkých osobitostiach lexikálneho významu frazeologické jednotky musíme teda pokladať za ekvivalenty slov.

Predsa od frazeologických jednotiek, ktoré predstavujú samy osebe ekvivalenty slov, treba odlíšiť také prípady, ktoré nie sú ani ekvivalentmi slov, ani frazeologickými jednotkami, i keď spĺňajú v reči funkciu slov. Pretože spojenia slov svojou sémantickou podstatou sú blízke slovu, môžu disponovať na určitom stupni príznakmi lexikálneho významu. Mnohé vyjadrujú jeden pojem, majú gramatické osobitosti slova, spĺňajú často funkciu jedného člena vety a sú v istej súvzťažnosti s lexikálnym systémom jazyka. Tak napr. spojenia používané ako termíny vzťahujú sa k substantívam: *komunálne služby — komunál; valeriánové kvapky — valeriánka* ap. Viaceré spojenia sa používajú vo funkcii slovies a sú s nimi v usúvzťažňovacom vzťahu: *mať námietky — namietať; robiť prekážky — prekážať; utrpieť prehru — prehrať*[4] a i. Často sa používajú spojenia vo funkcii prísloviek: *každý(m) rok(om) — každoročne; v tejto chvíli — teraz; v tesnej blízkosti — blízko* ap. Teda všetky tieto spojenia majú paralelné vyjadrenie v tomže význame jedného slova.

Ako je známe, frazeologickú problematiku teoreticky prepracoval doteraz najdôkladnejšie V. V.Vinogradov[5] a na bohatom slovenskom materiáli ju osvetlili niekoľkí naši jazykovedci[6], ktorí podali aj štylistickú klasifikáciu frazeologických jednotiek.

Pri skúmaní sémantickej štruktúry frazeologických jednotiek V. V. Vinogradov zistil, že nie sú všetky frazeologické jednotky svojou sémantickou podstatou rovnako ekvivalentné slovu.

Pri porovnávaní frazeologických jednotiek so slovami je hneď nápadné, že najväčšia ekvivalentnosť sa prejavuje v tých frazeologických jednotkách, ktoré sú charakterizované sémantickou nedeliteľnosťou (frazeologic-

---

[4] J. Filipec, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praha 1961, 249. Tento typ autor kvalifikuje ako frazeologické spojenia s rozloženou slovesnou väzbou, teda spojenie — slovo.

[5] V. V. Vinogradov, *Osnovnyje poňatija russkoj frazeologii kak lingvističeskoj disciplíny*, Trudy jubilejnoj naučnoj sessii Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta 1946; tenže, *Ob osnovnych tipach frazeologičeskich jedinic v russkom jazyke*, sborník A. A. Šachmatov, Moskva — Leningrad 1947, 21—28. V. V. Vinogradov tu vychádza teoreticky z dôležitého predpokladu, podľa ktorého sa môže premeniť spojenie slov na ekvivalent len za prítomnosti tzv. idiomatičnosti; podľa jej miery vydeľa tri základné typy frazeologických jednotiek: 1. frazeologické spojenia, 2. frazeologické celky, 3. frazeologické zrasty (c. d., 48, 53).

[6] Napr. J. Mihál, *Zo slovenskej frazeológie*, SR 24, 1959, 257—271; V. Lapárová, *Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 111—116; O. Malíková, *Problém ekvivalentu v dvojjazyčnom slovníku*, tamže, 119—125; O. Man, *Ustálená spojení a frazeologické jednotky, jejich podstata a hranice*, tamže, 101—110; E. Smiešková, Exemplifikácia *a frazeológia v jednojazyčnom slovníku*, SR 19, 1954, 74—77; E. Sekaninová, *Z lexikografickej problematiky*, SR 19, 1954, 78—82; F. Kočiš, *Poznámky k spracovaniu frazeológie v SSJ*, SR 26, 1961, 269—280; M. Ivanová-Šalingová, *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy*, Bratislava 1964, najmä kapitola *Frazeológia v Reštavrácii*, 64—94 a i.

ké zrasty). K takýmto typom možno napr. zaradiť: *vyjsť na psí tridsiatok, vziať nohy na plecia, mať niečo za lubom, dať niekomu košom, krpcami striasť, maľovať čerta na stenu* a iné. Takéto frazeologické jednotky možno chápať ako ekvivalenty slov aj bez kontextu.

Synonymické vzťahy medzi slovami a frazeologickými jednotkami sú odôvodniteľné, pretože frazeologické jednotky vstupujú vo funkcii ekvivalentov slov do lexikálnosémantického systému jazyka.

Všeobecne sa uznáva, že frazeologické jednotky obohacujú slovnú zásobu jazyka, že sú jedným z elementov štylistického plánu jazyka. Napr. v jazykovoštylistickej analýze umeleckého diela sa vykladajú aj štylistické funkcie frazeologických jednotiek vo vzťahu k slovám. Ale otázka frazeologických jednotiek má veľký význam najmä pre štúdium jazykovej synonymiky. Ohraničenie synonymického radu len slovnými synonymami (bez prítomnosti frazeologickej synonymie) nepredstavilo by úplný obraz o kvantitatívnom i kvalitatívnom výskyte lexikálnych prostriedkov na vyjadrenie jedného pojmu.

Vezmime si napr. takýto synonymický rad: *darebáčiť — hlivieť — leňošiť — povaľovať sa — zaháľať*. Spoločný význam týchto slov je „nič nerobiť, nečinne tráviť čas". Do tohto radu nemožno nezaradiť také frazeologické jednotky, ako: *krížom slamy nepreložiť — prstom nepohnúť — chodiť so založenými rukami — ležať hore pupkom* a i. Alebo napr. v synonymickom rade s významom „hlúpy, sprostý človek" nachádzame popri lexikálnych synonymách *hlupák, sprosták, somár, tupec* aj frazeologické jednotky[7] typu *prázdna hlava — otrubená hlava — kapustná hlava*, ktoré sa svojím významom, expresívno-emocionálnou stránkou (okrem intenzity štylistického zafarbenia) nijako nevylučujú z uvedeného synonymického radu, najmä nie v nárečovom slovníku.[8]

V synonymickom rade, v ktorom všetky synonymá vyjadrujú približne ten istý (alebo identický) pojem, je obyčajne jeden člen radu najfrekventovanejší a štylisticky najviac neutrálny; ten predstavuje základné synonymum. Tak napr. v synonymickom rade slov i frazeologických jednotiek *dobačovať, dogazdovať, skrachovať, zbankrotovať, vyjsť na žobrácku palicu, vyjsť na psí tridsiatok, vyjsť na mizinu* ap. najpoužívanejšou a štylisticky najviac neutrálnou je ostatná frazeologická jednotka, ktorá je aj základným synonymom v tomto rade. Pravda, také prípady, pri ktorých vystupujú frazeologické jednotky v úlohe základného synonyma, sú zriedkavé; predsa však existujú a majú neobyčajne dôležitý význam v štruktúre synonymického radu. Ale synonymické vzťahy medzi slovami a frazeo-

[7] Frazeologické synonymické zvraty sa napr. uvádzajú po jednovýrazovom hesle v synonymickom rade v *Słowniku wyrazów bliskoznacznych*, red. S. Skorupka, Warszawa 1957.

[8] Pozri môj *Slovník východonovohradského nárečia*, Bratislava 1965 (rukopis).

logickými jednotkami nie sú rovnorodé. Tento fakt sa prejavuje tak, že frazeologické jednotky vstupujú do synonymických radov rozlične, a to jedny úplne voľne, iné s istými ťažkosťami. Tu vzniká otázka: Aký charakter majú synonymické vzťahy, ktoré existujú medzi frazeologickými jednotkami a slovami? Sú také isté ako synonymické vzťahy medzi slovami, alebo majú svoje osobitnosti?

Pokiaľ frazeologické jednotky disponujú (podobne ako slová) lexikálnym významom, synonymické vzťahy medzi nimi sa určujú predovšetkým charakterom lexikálneho významu frazeologických jednotiek. Do synonymických radov celkom voľne vstupujú tie frazeologické jednotky, ktoré majú lexikálny význam so všetkými svojimi príznakmi. A naopak – ak lexikálny význam frazeologickej jednotky sa neprejavuje v úplnom súhrne svojich príznakov, spájajú sa so synonymami zriedkavejšie a niekedy vôbec netvoria synonymický rad so slovami.

Pri určovaní synonymického vzťahu medzi frazeologickými jednotkami a slovami treba vychádzať z ich najtesnejšej blízkosti. Napr. frazeologické jednotky s expresívno-štylistickým príznakom sú najbližšie v synonymickom rade expresívno-štylistickým slovám, napr.: *zomrieť, dokonať, dodýchať, usnúť na večnosť, odovzdať dušu bohu, byť na druhom svete, ležať na márach, zložiť kosti – odgebnúť, zdochnúť, morky pásť, byť tam, kde loj kopú, ísť k Abrahámovi, zaryť nosom do zeme, zahryznúť do zeme, vystrieť kopytá, striasť krpcami* a i.

Na úzke sémantické používanie frazeologických jednotiek obyčajne poukazuje ich diferencujúca sémantická náplň, napr. ustálené spojenia *od hlavy po päty, od a do zet, do kvintlíka* majú približne ten istý význam „celkom, úplne", ale ekvivalentmi týchto slov sú v rozličných použitiach, ktoré závisia od ich obsahu. Tak spojenie *od hlavy po päty* sa používa vo vzťahu k ľuďom (premerať si niekoho od hlavy po päty), kým druhé *od a do zet* sa vzťahuje k nejakému textu (prečítať noviny od a do zet), tretie k reálii, prostriedku (rozobrať voz do kvintlíka) ap.

Synonymické vzťahy medzi frazeologickými jednotkami sú charakterizované výnimočnou zložitosťou. Tak napr. vo význame „zapadák" sa používajú frazeologické jednotky *pánu bohu za chrbtom, kde líšky dávajú dobrú noc, odkiaľ sa aj žobrák vracia* a i. Všetky tieto frazeologické jednotky sú synonymické so slovom *zapadák*, ale majú okrem toho rozličnú schopnosť lexikálneho spájania a takisto sémantické zvláštnosti použitia. Tu stojí otázka: Možno v takomto prípade považovať frazeologické jednotky za synonymá? Alebo budú napr. ustálené spojenia typu *hlboko do duše, z celého srdca, telom a dušou* vo význame „veľmi" (pravda, popri iných synonymách, napr. *neobyčajne, nadmieru* ap.) medzi sebou synonymami, najmä ak majú odlišnú lexikálnu valentnosť *(hlboko do duše urazený, z celého srdca dopriať, telom a dušou oddaný)*? Na otázku ťažko

jednoznačne odpovedať, pretože závisí od celkového chápania a určenia základných príznakov synonymiky.[9]

Pravda, ak považujeme za dominantný princíp v synonymike významovú blízkosť, resp. totožnosť lexikálnych jednotiek, potom spájanie slov treba pokladať za špecifickú črtu synoným, ktorá patrí medzi synonymické diferencie. A preto frazeologické jednotky, ktoré majú jeden a ten istý význam, hoci sa líšia navzájom svojou valentnosťou, nemožno nepokladať za synonymá. Pretože však ide vlastne o synonymitu slov s frazeologicky viazaným významom, táto problematika si vyžaduje osobitný výskum.

Frazeologické jednotky sa odlišujú od svojich slovných synoným aj syntaktickými vzťahmi, prípadne celkovou gramatickou konštrukciou. Pomerne dobre vstupujú do synonymických radov už aj preto, že samotné ich ekvivalenty majú svoje syntaktické, najmä väzobné zvláštnosti, napr. *otvoriť niekomu dvere — vypovedať niekoho (z domu), umyť niekomu hlavu — prekárať niekoho, dať niekomu košom — odmietnuť niekoho* ap.

V synonymických vzťahoch medzi slovom a frazeologickou jednotkou nepozorovať také zvláštnosti, ktoré by ich odlišovali od synonymických vzťahov medzi slovami. Pretože frazeologické jednotky sú ekvivalentmi slova, synonymické vzťahy medzi nimi i slovami majú vždy, ako sa uviedlo vyššie, lexikálny charakter. Len v závislosti od toho, ekvivalentom akého slova a s akým lexikálnym významom je frazeologická jednotka, určuje sa charakter synonymických vzťahov medzi frazeologickými jednotkami a slovami.

Rudolf Kuchar

PÔVOD SLOV *driek, driečny* A ICH VÝZNAMY

S výrazom *driek* a jeho odvodeninami *(driečny, driečik, driekový* a i.) sa stretáme v slovenčine už od najstarších čias. Podľa V. Machka bolo slovo *dřěkъ* pôvodne pravdepodobne prídavným menom s významom „pretiahnutý, vytiahnutý".[1] Rovnako ako v slovenčine aj v niektorých iných slovanských jazykoch a v maďarskom jazyku má pomerne bohato členenú významovú stavbu. Tu si okrem vysvetlenia významov v slovenčine všimneme kontakt slovenčiny s maďarčinou.

[9] J. D. Apresjan, *Frazeologičeskije sinonimy v sovremennom anglijskom jazyke (tip „glagol + suščestviteľnoje")*, Učonyje zapiski Pervogo moskovskogo pedagogičeskogo instituta inostrannych jazykov 15, 1957.

[1] Pozri V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1959, 99.

Vieme, že slovo *driek* je slovanského pôvodu. Svedčí o tom i jeho rozšírenie. Je v časti západoslovanských a juhoslovanských jazykov (i v daktorých nárečiach: v hanáckom nárečí, moravskoslovenskom nárečí, lašskom nárečí, slovinčine, srbochorvátčine a slovenčine) a má súvislosť s lit. *driekiù, drièkti.*[2] Problematickým môže sa však zdať pôvod niektorého z významov.[3] Z blízkeho kontaktu dvoch susediacich jazykov (slovenčina — maďarčina) totiž možno predpokladať vzájomné pôsobenie oboch jazykov na slovnú zásobu, najmä však na významovú stavbu slov. V istom období preberá sa viac, inokedy zasa naopak, blízky jazyk vyvíja tlak na významovú stránku jednotlivých slov susedného jazyka. Takto sa nám javí z historického aspektu i kontakt maďarčiny so slovenčinou (iná situácia je však v prípade nášho slova).

V začiatkoch utvárania sa uhorského štátu preberalo sa veľa zo slovančiny (západoslovančiny) do maďarčiny (10. — 12. stor.). Preberala sa predovšetkým štátna, administratívna a právna terminológia, taktiež kresťanská terminológia.[4] Možno predpokladať, že asi v tom čase sa prevzalo do maďarčiny aj slovanské slovo *driek.*[5]

V. Machek nás upozorňuje na pravdepodobný základný význam slova *driek* (spomenutý vyššie). Význam slova *driek* „pretiahnutý, vytiahnutý" sa realizuje dnes pri označovaní reálií, ktoré istým spôsobom súvisia.

Nachodíme ho pri označení 1. „časti tela bez hlavy a končatín" (Keď sa postavil na nohy, bol prekvapujúco vysoký, lebo mal ukrutne dlhé nohy a krátky *driek.*[6] Bol to krátky chlapík, taký ostarok, s pomerne dlhým *driekom.*[7]), 2. „tela" (... pobil drakov, ich *drieky* vyhádzal za múry, ...[8]), aj prenesené na 3. „telo lode" (... i stará loď, čo prišla z Viedne, *driek* do vody si omáča.[9]), 4. „strednej časti tela, pásu" (Tenká v *drieku*, že by ju mohol preštiknúť;[10], Zrazu ju zlomilo v *drieku*, potom si rozopäla krátky baraní kožuch ...[11]), 5. „strednej časti rozličných predmetov" (... strom má *drík* ...[12]; Sú tu sosny tuho zelené

---

[2] Tamže. Pozri aj E. Berneker, *Slawisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908—1913, 223; F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886, 50.

[3] Pozri hodnotenie jednotlivých významov slova *driek* F. Simom, *Two Cases of a Slovak-Hungarian Lexico-Semantic Transfer*, Slavica Slovaca 2, 1967, 1, 36—37.

[4] Pozri E. Pauliny, *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti*, JŠ 6, 1961, 6 a 13.

[5] Pozri *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 330. F. Sima v cit. štúdii vychádza pri hodnotení jednotlivých významov tohto slova zo skutočnosti, že po prevzatí slova *driek* zo slovančiny do maďarčiny vznikajú na základe významu „pars corporis superior" ďalšie významy, ktoré podľa neho slovenčina (historicky doložené?) nemá a nepozná. Ak ich pozná, tak len z maďarčiny. Skutočnosť je však iná.

[6] J é g é, *Adam Sangala*, IV. zv., Turč. Sv. Martin 1937, 44/18.

[7] D. Tatarka, *Prvý a druhý úder*, 1950, 8/15.

[8] P. Dobšinský, *Slovenské povesti V*, 68.

[9] V. Mihálik, *Plebejská košeľa*, 1950, 34/18.

[10] A. P. Záturecký, *Slovenská príslovi, pořekadla a úsloví*, Praha 1896, 64/52.

[11] A. Bednár, *Sklený vrch*, 1954, 57/16.

[12] J. Štolc, *Nárečia troch slovenských ostrovov v Maďarsku*, Bratislava 1949, 99.

s červenkavými *driekmi*,...[13]; Rohy, *driek* (pluhu; R. K.), os, oje, jarmo sú zlaté...[14]; Oceľový skrutkovač má *driek* zhotovený z hladkej rúrky...[15]), „časti šiat v páse" (Stan na ženských šatách, teraz driek.[16]), a konečne 6. súvisí aj s pomenovaním (prenes. len v nárečiach) „kapitálu, istiny" (pozdvihnutie spoločenského a domáceho stavu svojich spolučlenov napomáhať majú a síce založením *drieku* akciami po jednom funte šterlingov...[17]).

Okrem uvedených významov, máme doložené zo starších písomných jazykových pamiatok (i slovníkových prác) viacero významov. Spoločným znakom všetkých významov slova *driek* a jeho odvodenín (a teda aj reálií) je, že sa ním označujú len také reálie, ktoré majú „súmerný pozdĺžny, pretiahnutý tvar alebo dáko s touto vlastnosťou súvisia". Takou reáliou je „potok, rieka, tok vody" a aj samotné „miesto, v ktorom tečie potok, rieka, koryto potoka, rieky". Prenesením pôvodne základného významu „pretiahnutý, vytiahnutý" v slove *driek* na reáliu (reálie), ktorá vecne dajako súvisí s inou reáliou a neskôr metaforou (na základe podobnosti) nadobúda slovo *driek* ďalšie významy. Neprekvapuje potom, že sa v slovenčine využil tento výraz najprv na označenie „potoka, rieky", a neskôr aj na pomenovanie „miesta, v ktorom tečie potok, rieka". Teda k základnému významu slova *driek*, ktorý uvádza V. Machek (pozri vyššie), sú blízke ďalšie významy, s ktorými sa stretneme v písomných slovenských jazykových pamiatkach administratívno-právnych zo 17. storočia. Uveďme aspoň niekoľko dokladov na význam „potok" zo súdnych protokolov výpovedí svedkov z Liptova: 5. Nobilis Matias Lehoczky de Kyral Lehota Compro: Anor[um] 70, Citat[us] jur[atus] et Examinat[us] fatetur immediato sicuti praecedens. Hoc addito, že stari *driek* Pod brehy tekawal za Skalku.[18] 30. Prouidus Michael Rak de Pribilina... fatetur, kterak on pred timi velkimi powodniamy chodil na plty po *dreku* wody Beley Pod brehy.[18] Že on dobre wye, sprawedliwy stari *driek* wodi Beley Pod brehy tekawal... Liptovský Peter 1643.[18] V ostatných dvoch dokladoch môžeme pozorovať sémantické prepletanie sa jedného významu „potok, rieka" s druhým významom „koryto potoka, rieky". Svedčí to o tesnej spätosti týchto reálií. S významom „potok" významovo súvisí aj doložené adjektívum *driečny* z tejže pamiatky z Liptova: 37. Prouidus Joannes Holwad de Pribilina... fatetur... že on... chodieval po plty po *driečney* wode Beley Pod brehy.[18]

Podľa F. Simu význam „potok" slova *driek* je maďarského pôvodu.[19] Náš výskum ako aj doklady, ktoré tu uverejňujeme, odporujú tomuto názoru. Nielen samotné slovo *driek* je slovanského pôvodu (a staré slovenské slovo), ale aj význam „potok, rieka" v slove *driek* pokladáme za slovenský pôvodom. Možno tu len predpokladať (ako aj pri ďalších významoch) neskorší paralelný vývin s maďarčinou. Tento význam sa nevyskytuje iba vo vymedzenom priestore, ktorý uvádza F. Sima (povodie riek Nitry a Žitavy), ale z historických písomných dokladov ho môžeme dobre doložiť aj zo stredného Slovenska (Liptov, Turiec). Výskyt slova *driek* s významom „potok" aj na strednom Slovensku je dobrým svedectvom o slovenskom pôvode tohto i iných významov.

---

[13] V. Mináč, *Živí a mŕtvi*, 1959, 56/19.
[14] P. Dobšinský, *Zlatý pluh*, Orol 3, 1872, 14.
[15] Technické noviny 13, 1965, 51—52, 22.
[16] P. Dobšinský, *Slovenské povesti II*, 48.
[17] Sokol 6, 1867, 178/31.
[18] Originál v ŠA Bytča, LŽ, Inquisitiones, fasc. IV, no 5.
[19] F. Sima, c. d., 37.

Naše zistenie, že ide o slovenský pôvod významu „potok, rieka" v slove *driek*, sa opiera aj o ďalší s ním úzko súvisiaci už spomenutý slovenský význam slova *driek*, označujúci „miesto, v ktorom tečie voda, potok". Doklady máme opäť z Liptova a Turca: Po druhe. Wye-ly, ktori/bi byl sprawedliwy *driek* wode Beley? Liptovský Peter 1643[18]; Undecim[us] Testis Agilis Petr[us] Marczek... fass[us] est. Wye žebj se nikdy o to nehadaly pany Lehotsky, a že wladaly geden z gedneg strany a druhy z/druhey strany wody, a ze y wodu sobe pomahaly naražaty do *dryeku*, kdy se zwodnyla. Martin 1648[20]; ... do mogeg wlasneg luky Pod sady reczeneg w chotary Welkeg Stiawnyce dobytok wohnaly, a kdy mug hospodar gyh chcel zagat odtut, geho dobyly a dokrwawyly, na/tom esste neprestaly, ness uiolenter ssetsse, wodu spoloczneho *drgeku* wyrazyly a do chotara nasseho wpustyly. Čemice 1651[21]; Wiznawagu tež, že we/dwoge yarek predtjm tjekawal tjm spusobem, gako wisse doložene, ale *drjek* wody wždjczky s/timto yarkem od strany pulnočneg chodjewal. s. 1. 1726[22].

Týmto významom slovo *driek* je tesne späté aj so slovom *žriedlo*.[23] Vidíme, že stará slovenčina mala na vyjadrenie významu „miesto, v ktorom tečie voda, potok" viac pomenovaní. Upozorňuje nás na to aj zápis z už citovanej písomnej pamiatky z Turca (Martin), v ktorom sa strieda pre uvedený význam slovo *žriedlo* s výrazom *driek:* Septim[us] Testis Agilis Martin[us] Matula... fass[us] est, žebj slobodne užywal chalupu y placz, kde pyowar biwal wsseczek a/že ho nikdy žaden nebantowal, nez o cestu newy žebj biwala yakowa, ponewacz woda hubyla wzdyczky a daleg biwalo *zryedlo* wody nežly teras.[20] Decimus Testis Agilis Georgius Nemecz... fass[us] est, žeby swedek biwal w tey (cha)lupe nekolyk rokuw, a že slobodne wzdyczki D[omi]n[us] Instans wladal a y cestu slobodnu wzdyczky prez wodu mel, a zadny ho w/tom nebantowal, y woda kdy se bila rozwodnjla a zahnala *dryek*, slobodne kopal swedek s/panom swym toho času a odražalj od chalupy do toho dryeku, yako teras gyde, a žaden proty tomu ne_bil.[20]

Preukaznejšie nám túto súvislosť dokladá slovenská jazyková pamiatka zo 17. stor. (1664) z Liptovského Petra: Wye-ly swedek, že kadje wčylye potuoček teczie w/dolyne we Dbale zwrchu doloženeg, že ten *dryek* anebo *žryedlo* powoden sobe urobila, a/kadeg prweg tyekol, s toho *zryedla* I. potučzek wen wjrazily y kamenjm zahaczely a do toho *žryedla*, ktere powoden učynila, w/chotary soczowskem od_razily.[24]; 4. Testis P[ro]vidus Joannes Steklačž... sub jur[amen]to exam[inatus] fass[us] est ad 1. Že ta mecza, kteru I. wirubaly a wykopaly, k chotaru soczowskemu prisluchala a/bila, a/že jarok tade nechodil, yako teras I. ho odrazily, ness toliko to bila powoden tade *žryedlo* urobila, kade teras yde, než ta daleg, yako stary *driek* znatj, chodil.[24]

Význam „miesto, v ktorom tečie potok, rieka" uvádza M. Kálal v hesle *drieka* (říční koryto, řečiště) bez bližšieho udania lokality.[25]

---

[20] Originál v ŠA v Bratislave, odb. v Nitre, Zsolnay, škatuľa 7, fasc. 11, sub D, no 16.

[21] Originál v ŠA Bytča, LŽ, Inquisitiones, fasc. V, no 10.

[22] Originál v ŠA Bytča, TŽ, Písomnosti zemianskych rodín, rod. Jesenských.

[23] Podobné prenesenie významu je aj v slove *žriedlo*. Pozri K. Palkovič, *Pomenovanie prameňa a sémantika slova žriedlo*, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského — Philologica 16 (A), Bratislava 1964, 53 n. a R. Kuchar, *K významu slova žriedlo*, SR 32, 1967, 99—101.

[24] Originál v ŠA Bytča, Znievske panstvo, Varia.

[25] M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj náreči*, Banská Bystrica 1923, 114.

Podobne ako v dnešnej spisovnej slovenčine sa používa adjektívum *driečny*[26], aj v minulosti sa uplatňovalo v slovenskej konverzácii. Keď vyjdeme zo základných (uvedených) významov, je jasné, že aj významy odvodeného slova *driečny* (od slova *driek*) treba pokladať za domáce.

Pokiaľ ide o pravdepodobný psl. význam adjektíva **dřěkъ* s významom „pretiahnutý, vytiahnutý", tento bol v starej slovenčine (aj dnes je) obsiahnutý v slovenskej adjektívnej podobe *driečny:* ... ale len kde boly pažitki ay hori *dryečne* a w ten čas že priniesli Prssanci badinskim woljarom sira a chleba... Zvolen ? 1676.[27]

Adjektívum *driečny* s významom „pekný, dobrý, vysoký, dobre opatrovaný" nachodíme v starých slovenských jazykových pamiatkach zo 17. storočia: ... bratya... daly (J. Kubínymu — R. K.) ... a/to yak mager tak y komornikow zo wssetkjmi gegich užytkj et piscatura z uwratyamy, s polom oraczym y z/luczkamy medzj oračznamy suczymy, ostatnie pak *dryečzne* luky, kteressto su w/gednom tractu w tom že wrban chotary, tye magu spoločzne bit, ... Bobrovník s. d. (asi 17. stor.)[28]; ... dostalo sa geg... W/*dryecznych* lukach. 1. Luka pazytna. 2. Luka dyelnycze. s. 1. 1600.[29]

Hanlivý zmysel má adjektívum *driečny* v slovenskej jazykovej pamiatke z Turca (18. stor.). Slovo *driečny* má tu význam „nepodarený, prefíkaný, prešibaný": Wie-lli swedek, ... zdaliss rečmy sspatnimy, neprohlidagicze žebi z uradu bily a na pana služnodworskeho rozkaz prissly, timyto pan Jeszenszky György gich nezarutil: Kurwu lileczku, mater wy wiete, *driečzny* ste wi mne ludia, nedam ja nisst na dedinu?; ... p. instans p. služnodworskeho uherskim yazikem powedal: Pane sluznodworskj, podme my len precž, tu nebudu losy tahat, anj tu nycz nebude z pratjelskeho konanja. Czo slissicze pan Jeszenszky György, rowne... promluwil: *Driečzny* si ty jurista. Martin 1731.[30]

V slovenskom preklade diela J. A. Komenského[31] sa vyskytuje prídavné meno *driečny*[32] vo význame „hlavný": *Driečne* (totiž vetry; R. K.) gsau: wjchodnj, polednj, zapadnj a pulnočnj. Pobočne gsau...

Zo 17. stor. máme doklad na ďalší význam slova *driečny;* je ním „prostredná časť predmetu": (na založenom dome) ... newolny gest *driečzny* pokrow,... Pliešovce 1694.[33]

So slovami *driek, driečny* a ďalšími odvodeninami ako aj slovnými spojeniami a ľudovou frazeológiou zo Slovenska sa stretáme v rozličných prameňoch.

Tak u A. Bernoláka[34] sa vyskytuje v slove *driek* okrem bežných významov „kmeň, peň, trup" i význam „sila" a v hesle *dréční* sa uvádza popri „spanilý,

[26] *Slovník slovenského jazyka I*, 330.
[27] Originál v ŠSÚA v Bratislave, Rakovský-Štiavnička, č. 210.
[28] Originál v ŠA Bytča, LŽ, Divisionales, fasc. II, no 9.
[29] Originál v ŠA Bytča, LŽ, Divisionales, fasc. I, no 22.
[30] Originál v ŠA Bytča, TŽ, Písomnosti zemianskych rodín, rod. Jesenských 1559—1805.
[31] F. Buľovský, *Janua linguae Latinae reserata aurea*, 1666, 56.
[32] Uvádza ho aj M. Kálal, c. d., 114.
[33] P. Križko, *Dobronivské a pliešovské starožitnosti*, Slovenské pohľady 13, 1893, 626.
[34] A. Bernolák, *Slowár Slowenski Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherski I*, Budín 1825, 489 a 488.

švárny" a „bystrý" aj „zavalitý, silný". U J. Palkoviča[35] a u J. Jungmanna[36] sa v podstate stretáme s týmiže významami (čerpajú z Bernolákovho Slowára) len s tým rozdielom, že J. Palkovič uvádza aj význam „istina" (3. sl. gistina, (Kapital) ako slovenský. S týmto významom slova *driek* sa stretáme i v Medveckého monografii Detva.[37] Stretneme sa s ním i v beletrii: Otázka je, keby vtedy, keď narodila sa Susanna, jej krstný otec bol len 10 zlatých dakde do sporitelni uložil, a úroky vždy k *drieku* prirážal, aký kapitálik by Susanna mala teraz po hromade?[38] V krásnej literatúre sa vyskytuje slovo *driek, driečny, driečnik* v 19. stor. v ľudovej reči bežne. V Kollárových Zpiewankách[39] sa spieva Máte dobrú *drjčnú* ďatelinu alebo Povez že mi, moja Milá čo ťa bolí? Či hlavička, či ručička, či bielý *driek?* Na označenie náprsníka, vesty (muž. kroj) a živôtika, stanu (stánky), brucľaku (žen. kroj) sa používa výraz *driečnik* (Na posteli protipostavenej rozprestrená ... sukienka ... a k nej priložený ... *driečnik* hlasite zvestovali, že sa jich majiteľka kamsi do zábavy strojí[40]) i *driečik.*[41] Sborník Od Šumavy k Tatrám[42] nám poskytuje slovné spojenie *driek dŕžavy,* v ktorom ide o prenesený význam „telo dŕžavy": Aby zachránil *driek* dŕžavy. V Dobšinského zbierke obyčajov[43] sa dokonca stretáme s frazeologickou jednotkou *na driek mať.* Ide o ľudovú frazeologickú jednotku, ktorou sa označuje menštruácia: Z reči ľudu značím napred mená jemu známych chorôb: ... na *driek* mať, menstruum, ...

Skutočnosť, že v maďarčine nejestvuje v 17. stor. význam „koryto potoka, rieky" v slove *driek,* a skutočnosť, že tento význam nachodíme práve v stredoslovenských nárečiach (Liptov, Turiec) nasvedčuje tomu, že význam „potok, rieka" je slovenský a že v slovenčine ide v ďalších prípadoch o samostatné tvorenie nových významov. Významy dnes v slovenčine bežné (aj význam „kapitál, istina")[44] a v minulosti používané („potok, rieka" a „priestor, v ktorom tečie potok, rieka"), ako aj ďalšie významy výrazov odvodených od slova *driek* pokladáme za slovenské. Pokiaľ ide o jazykový kontakt s maďarčinou, možno tu hovoriť iba o paralelnom tvorení novších významov.

---

[35] J. Palkovič, *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch I (A—N),* Praha 1820, 250—251.
[36] J. Jungmann, *Slownjk česko-německý I (A—J),* Praha 1835, 476—477.
[37] K. A. Medvecký, *Detva,* 1905, 125.
[38] V. P. Tóth, Sokol II, 1863, 70a/36.
[39] J. Kollár, *Národnié Zpiewanky ... I,* Budín 1834, 293 a 88.
[40] Sokol 7, 1868, 121/3.
[41] M. Kálal, c. d., 114.
[42] *Sborník československý. Od Šumavy k Tatrám,* vyd. K. Salva a K. Kálal, Ružomberok 1898, 159.
[43] P. Dobšinský, *Prostonárodnie obyčaje, povery a hry slovenské,* Martin 1880, 106.
[44] F. Sima ho pokladá za kalk z maďarčiny.

DISKUSIE

Pavel Ondrus

ČÍSLOVKY *jeden* A *dva* V ABSOLÚTNOM POSTAVENÍ

V našej jazykovednej literatúre sa podoba *jedna* v absolútnom postavení zavrhuje ako nesprávna. Miesto nej sa má používať tvar *jeden.*[1] Poučka o výlučnom používaní tvaru *jeden* je však v rozpore s bežnou praxou.[2] Rozoberieme preto situáciu pri používaní číslovky *jeden* v postavení bez počítaného predmetu.

Číslovka *jeden* môže stáť samostatne, bez podstatného mena, v eliptickom a absolútnom postavení. Rozdiel medzi eliptickým a absolútnym postavením číslovky *jeden* je tento: kým v eliptickom postavení sa pri nej vyskytujú gramatické kategórie rodu, čísla, pádu a mužskej osoby[3], v absolútnom postavení má len jednu z troch foriem mužského, ženského a stredného rodu — *jeden, jedna, jedno.* Otázka je len, ktorá je náležitá. Pravda, okrem otázky, ktorá z troch foriem číslovky *jeden* je adekvátna, treba preskúmať aj, v akých kontextoch sa každá z uvedených foriem vyskytuje.

Vieme, že tvar číslovky *jeden* samostatne, bez podstatného mena, sa používa v dvoch postaveniach: na začiatku číselného radu, pri vyratúvaní čísloviek, a v počtových úkonoch.

Podľa *Slovenskej gramatiky*[4] sa na začiatku číselného radu môže používať len podoba *jeden.* Doklady na túto formu možno nájsť v našich literárnych dielach:[5]

[1] Porov. k tomu napr. E. Pauliny—J. Štolc—J. Ružička, *Slovenská gramatika,* 2. vyd., Martin 1955, 203. --- E. Pauliny, *Dva a dva je štyri,* Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 192. --- Tvary mužského rodu neživotné odporúča používať i J. Mistrík, *jedna, dve, tri,* Slovenský jazyk a literatúra v škole 6, 1960, č. 5; 4. str. obálky: „Pri prostom počítaní používajú sa tvary mužského rodu neživotné. A preto je nesprávne, ak hovoríme *jedna dva, tri.* — Upozorníme na to telocvikárov i ostatných učiteľov a sami slovenčinári počítajme správne — *jeden, dva.*" --- Akademická *Morfológia slovenského jazyka,* Bratislava 1966, 316, prijíma koncepciu Slovenskej gramatiky a píše: „Keď sa číslovka *jeden* používa samostatne, najčastejšie máva podobu *jeden;* druhé dve podoby *jedna* a *jedno* sú zriedkavejšie."

[2] Už materiál v *Morfológii slovenského jazyka,* 314—319, ukazuje, že stav pri používaní čísloviek v absolútnom postavení je zložitejší, pretože sa uvádzajú dvojaké podoby popri sebe: *jeden a jedna, dva a dve.* Napr. v dokladoch *Šesť a* jeden (jedna) *je sedem.* (úzus) --- Dva/dve *a šesť je osem.* (úzus) Atď.

[3] Napr. vo vetách *Koľko chlapcov tam bolo?* Jeden. --- *Koľko stromov tam bolo?* Jeden. --- *Koľko žien tam bolo?* Jedna. --- *Koľko detí tam bolo?* Jedno.

[4] E. Pauliny—J. Štolc — J. Ružička, c. d., 203.

[5] Doklady pozri v *Morfológii slovenského jazyka,* 318.

Akademická *Morfológia slovenského jazyka*[6] však na začiatku číselného radu pripúšťa aj „tvar ženského rodu" *jedna* i synonymné slovko *raz:* „V takomto postavení sa v hovorovej reči používa i tvar ženského rodu *jedna: jedna, dve,*[7] *tri, štyri* atď., alebo namiesto základnej číslovky *jeden/jedna* násobná číslovka *raz: raz, dva, tri, štyri* atď." Tá istá Morfológia slovenského jazyka na inom mieste[8] charakterizuje výskyt číslovky *jeden* v absolútnom postavení takto: „Keď sa číslovka *jeden* používa samostatne, najčastejšie máva podobu *jeden;* druhé dve podoby *jedna* a *jedno* sú zriedkavejšie."

Podľa nášho pozorovania podoba *jedno* sa na začiatku číselného radu nevyskytuje.[9] Na začiatku číselného radu býva v hovorovom jazyku dvojaká podoba — *jedna* alebo *raz.* V tomto postavení slovko *raz* dnes už ustupuje a jeho pozície zaujíma forma *jedna.* Výraz *raz* sa v našom jazyku zachováva v úlohe vyratúvania už len v poveloch v podobe *raz, dva* a v ustálenom spojení *raz-dva.* Napr.:

Raz, dva, raz, dva rušajú kroky (Horák). --- Tály žita v dlhej horúčave *raz-dva* ožltli ako zlato (Plávka). --- Keď prejdú Priekopy, *raz-dva* sú v Slanej doline (Moric).

Spojenie *raz-dva* nadobudlo význam „ihneď", „za veľmi krátky čas".[10]

Ukazuje sa, že na začiatku číselného radu sa upotrebúvajú dve podoby: *jeden* a *jedna.* Otázka je potom, ktorá podoba sa má ustáliť.

Väčšina normatívnych prác,[11] ako sme videli, žiada používať na začiatku číselného radu podobu *jeden* a iba akademická Morfológia[12] pripúšťa popri tvare *jeden* i tvar *jedna,* pravda, podobu *jedna* len v hovorovom jazyku.

Aký je skutočný stav, pokým ide o používanie uvedených tvarov číslovky *jeden* v našom jazyku? O skutočnosti, že sa v slovenčine v bežnej reči vyvinula tendencia používať formu *jedna,* svedčia dva fakty. Najprv okolnosť, že sa v spojení typu *(vrah) číslo jedna* používa podoba *jedna,*[13] a potom fakt, že sa v odbornej reči matematikov v počtových úkonoch vyskytuje podoba *jedna.*[14]

[6] *Morfológia slovenského jazyka,* 316.

[7] Už podľa *Slovenskej gramatiky,* 2. vyd., 203, miesto znenia *dve* mala by tu byť podoba *dva.* Možno, že v *Morfológii slovenského jazyka,* 316, je iba tlačová chyba, preto sa uvádza znenie *dve.*

[8] Str. 316.

[9] Na začiatku číselného radu v ľudovom jazyku býva *raz.* --- V starších textoch je iba v počtových úkonoch. Napr.: *Do počtovania ho zavše otec pochytí, koľko je* jedno *a dve,* jedno *a tri* --- *až po desať.* (Šoltésová) --- *Predstav si matematickú progresiu, kde diferencia je len* jedno. (Kukučín) --- Doklady sú z *Morfológie slovenského jazyka,* 318.

[10] Doklady sú z *Morfológie slovenského jazyka,* 339.

[11] Porov. pozn. 1.

[12] *Morfológia slovenského jazyka,* 316, 319.

[13] V tlači sa tieto spojenia veľmi často vyskytujú aj v iných variantoch. Napr. *Vostok jedna, strana jedna* atď.

[14] Napr. L. Corelus, *Od násobilky po integrál,* Bratislava 1965, 40. Tu sa slovami „obrozprával" počtový úkon takto: jedna a jedna *sú dva.* --- Prekladateľ nevzal do úvahy *Jazykovú poradňu* z roku 1957, kde sa na str. 192 píše: „keď ich (číslovky — P. O.) vyratúvame za sebou, hovoríme: *jeden, dva, tri, štyri";* taký istý prípad je aj v počtových úkonoch, v ktorých berieme číslovky *dva, tri, štyri* samy osebe, bez súvislosti s počítaným predmetom.

V našom spisovnom jazyku sa vplyvom kancelárskeho jazyka rozšírilo nekongruentné určenie, pri ktorom sa číslovky primkýnajú k slovu *číslo.* Napr. vo vete *Býva na čísle* jedna. Tzv. radovú číslovku *prvý* nachádza číslovkový výraz v podobe *jedna.* Opätovný poukaz na číselné poradie koncovkami[15] v tzv. radovej číslovke je celkom zbytočný,[16] a tak boli priaznivé podmienky pre to, aby sa tzv. radová číslovka nahradila nekongruentnou formou *jedna,* ktorá sa vyskytuje na začiatku číselného radu pri vyratúvaní. V kancelárskom jazyku sa po slove *číslo* — rozumie sa, v písme — najčastejšie používajú číslice (znaky iného systému), čo tiež viedlo k čítaniu tejto číslovky v nominatíve a vyslovovať ju v takej podobe, akú máva v absolútnom postavení.

Poznamenať treba, že podoba *jedna* v spojení *číslo jedna* nemá rod, číslo a pád práve tak, ako nemá rod, číslo a pád číselný výraz *jedna* na začiatku číselného radu.[17] Forma *jedna* v spojení typu *číslo jedna* nemá teda nijakú gramatickú kategóriu.

Nijakú gramatickú kategóriu nemá ani forma *jedna,* ktorá sa v školskej praxi, napr. na hodinách matematiky, v základných počtových úkonoch bežne používa. Napr. sčítanie $1 + 1 = 2$ sa číta *jedna a jedna je dva.*[18] Aj v ostatnej praxi sa pri počtových úkonoch používa forma *jedna,* i keď sa v našich normatívnych prácach jednoznačne odporúča používať formu *jeden,* čiže čítanie *jeden a jeden je dva.*[19]

Pravda, forma *jedna* sa upotrebúva aj v ostatných základných počtových úkonoch — pri odčítaní, násobení a delení, takže $1 - 1 = 0$, $1 \times 1 = 1$, $1 : 1 = 1$ sa číta *jedna bez jednej je nula,*[20] *jedna krát jedna je jedna, jedna delené jednou je jedna.*[21]

Forma *jedna* sa vyskytuje aj v jazyku športovcov na vyjadrenie gólového alebo bodového pomeru. Pomer 1 : 1 sa číta *jedna jedna,* napr. vo vete *Zápas sa skončil* jedna jedna.[22]

---

[15] Zrejmejšie je to v prípade *Býva na čísle pätnástom,* miesto ktorého sa používa *Býva na čísle pätnásť.*

[16] Na túto skutočnosť v ruskom jazyku poukázala N. A. Janko-Trinickaja v článku *Problema nomer odin,* sb. Razvitije grammatiki i leksiki sovremennogo russkogo jazyka, Moskva 1964, 309.

[17] Na existenciu nekongruentných foriem upozornil už E. Pauliny, c. m., 192: „Ale v niektorých prípadoch sa neskloňujú, ani neobmieňajú podľa rodov. Tak neobmieňame tieto číslovky, keď ich vyratúvame za sebou. Hovoríme: *jeden, dva, tri, štyri.*"

[18] L. Corelus, c. d., 40. — V odbornom matematickom jazyku sa miesto nekongruentnej formy *jedna* používa konštrukcia *jedna celá,* v ktorej podstatné meno *jednotka* sa elipticky vynecháva. A tak najmä vo vyšších ročníkoch základnej školy sa počtový úkon $1 + 1 = 2$ číta: *jedna celá plus jedna celá rovná sa dve celé.*

[19] *Slovenská gramatika,* 2. vyd., 203. — E. Pauliny, c. m., 192. — J. Mistrík, c. m.

[20] V ľudovom jazyku sa používa výraz *nič.*

[21] Sčítanec, menšenec, činiteľ a delenec práve tak ako súčet, rozdiel, súčin a podiel býva v základných počtových úkonoch v nekongruentnej forme. Iba menšiteľ máva genitívny tvar po predložke *bez* a deliteľ zasa inštrumentálový tvar po tvare slovesa *deliť, delené* a pod.

[22] Môže sa povedať aj *Zápas sa skončil* jedna *ku* jeden, prípadne *Zápas sa skončil pomerom* jedna *ku* jednej a *Zápas sa skončil remízou* jedna *ku* jednej atď.

Výskyt formy *jedna* v kancelárskom jazyku, v školskej praxi pri základných počtových úkonoch, ďalej v jazyku športovcov a v hovorovom jazyku pri upotrebení na začiatku číselného radu ukazuje, že sa v našom jazyku ustálilo používanie tejto podoby. Preto by sa v absolútnom postavení mala forma *jedna* uprednostniť pred podobou *jeden* napriek tomu, že sa v doterajších normatívnych prácach jednoznačne odporúčala forma *jeden*.

Analogická, ale trochu jednoduchšia je situácia pri číslovke *dva*.

Aj číslovka *dva* môže stáť samostatne, bez podstatného mena, v eliptickom i absolútnom postavení. Ak je v eliptickom postavení, má gramatické kategórie rodu, pádu a mužskej osoby.[23] Ak je v absolútnom postavení, nemá nijakú gramatickú kategóriu a má iba jednu podobu — *dva*. Táto nekongruentná forma *dva* sa zhoduje s „tvarom mužského rodu neživotným", ktoré naše normatívne práce odporúčali používať práve v absolútnom postavení.[24]

Podoba *dva* sa používa nielen na začiatku číselného radu *jedna, dva, tri* atď., ale aj v základných počtových úkonoch, napr. *dva a dva je štyri, dva bez jednej je jedna, dva krát dva je štyri, dva delené dvoma je jedna*; ba i v jazyku športovcov na vyjadrenie pomeru gólov alebo bodov, napr. vo vete *Zápas sa skončil* dva dva, a v kancelárskom jazyku za substatívom *číslo*, napr. vo vete *Býva na izbe číslo* dva.

Aj pri používaní nekongruentnej formy *dva* je určitý systém a pri ustaľovaní súčasnej spisovnej slovenčiny by sa mal vziať do úvahy. Preto by sa mali napr. počtové úkony $2 + 2 = 4$, $1 + 1 = 2$ čítať nie „dve a dve sú štyri", „jeden a jeden sú dve", ale *dva a dva je štyri, jedna a jedna je dva*.[25]

Úvahy o používaní čísloviek *jeden a dva* v absolútnom postavení možno uzavrieť takto:

Číslovky *jeden* a *dva* v eliptickom postavení zachovávajú gramatické kategórie rodu, pádu a mužskej osoby (číslovka *jeden* i gramatickú kategóriu čísla). Ak sú však v absolútnom postavení, používa sa nekongruentná podoba *jedna a dva*.

V slovenskom jazyku sa ustálilo používanie nekongruentných foriem *jeden* a *dva* na začiatku číselného radu, v elementárnych počtových úkonoch, v kancelárskom a športovom jazyku. Tento fakt by sa mal vziať do úvahy pri ustaľovaní používania čísloviek *jeden* a *dva* v absolútnom postavení, bez podstatných mien.

---

[23] Napr. vo vetách *Koľkí chlapci* (koľko chlapcov) tam boli (bolo)? Dvaja. --- *Koľko stromov tam bolo?* Dva. --- *Koľko žien (miest) tam bolo?* Dve.

[24] Porov. pozn. 1.

[25] Porov. *Morfológiu slovenského jazyka*, 318, ktorá uvádza ako doklad: Dva/dve *a šesť je osem.* (úzus), ba i ustálené slovné spojenia *dve na tri* v príklade *A hoci toto možno vyzerá, akoby som táral* dve na tri, *peniaz cvengol každému v ušiach* (Bednár). --- Nie je adekvátne ani čítanie $1 + 1 = 2$ v podobe *jedna a jedna je dve*, pretože podoba *dve* je len v eliptickom postavení čiže v spojení *dve jednotky*.

Číselný výraz *raz,* používaný na začiatku číselného radu, sa nahrádza nekongruentnou formou *jedna;* dnes sa vyskytuje spravidla už len v povele *raz, dva,* prípadne v spojení *raz-dva,* ktoré má význam „ihneď".

Július Rybák

ZÁMENÁ *tu — tuto, tam — tamto*

V spisovnej slovenčine sa od ukazovacích zámen pravidelne tvoria i rozšírené tvary pomocou morfémy *-to,* čím vznikajú páry[1]: *ten (tá, to, tí, tie) — tento (táto, toto, títo, tieto), taký — takýto*[2], *toľký — toľkýto, toľko — toľkoto, tak — takto, tam — tamto, tade (tadiaľ — tadeto) tadiaľto, tu — tuto, odtiaľ — odtiaľto, stade (stadiaľ*[3] *— stadeto) stadiaľto, potiaľ — potiaľto.* Jediné ukazovacie zámená, ktoré tvary s *-to* netvoria, sú: *ta, sem, dosiaľ, posiaľ.*

Nehľadiac na to, možno uvedenú skupinu zámen (s vylúčením *ta, sem, dosiaľ, posiaľ*) považovať za uzavretú triedu prvkov, za jeden z uzavretých podsystémov slovnej zásoby, ak pod uzavretosťou systému rozumieme v súhlase s Horeckým „skutočnosť, že sa doň bez zvyšku a bez ďalších možností zaraďujú všetky členy".[4]

Paradigmatická pravidelnosť tvorenia tvarov s morfémou *-to* od základov toho istého druhu by nás mohla oprávňovať predpokladať, že invariantný (a teda systémový) význam, ktorý pridáva ukazovacím zámenám element *-to,* bude vo všetkých prípadoch jeden a ten istý, že vo všetkých pároch pôjde o ten istý typ opozície, s totožným vzťahom protikladných členov. Overenie tejto hypotézy ponecháme na neskorší samostatný rozbor.

V článku sa obmedzíme na vymedzenie charakteru opozície a systémovej platnosti členov dvoch protikladov: *tu — tuto, tam — tamto.* Sústredenie sa práve na túto dvojicu je dané tým, že ňou sa uvedená skupina slov najtesnejšie spája s problematikou, ktorá nás v súčasnosti zaujíma — vyjadrenie smeru a miesta.[5] Uvedomujeme si pritom, že „ani v takých jazy-

[1] Pri ich výpočte a poradí vychádzame z *Morfológie slovenského jazyka* (Bratislava 1966), kde sa význam a použitie každého z týchto zámen opisuje osobitne. Autorom kapitoly *Ukazovacie zámená* je J. Oravec.

[2] Na rozdiel od všetkých ostatných dvojíc neuvádza *Morfológia slovenského jazyka* v tomto prípade popri zámene *taký* i opis významu a použitia zámena *takýto,* čo je vzhľadom na ostatný výklad neodôvodnené a nedôsledné. Nájdeme tam len zmienku o používaní „spodstatnelého zámena *takýto*" (str. 262).

[3] *Morfológia* tvary *stade, stadiaľ* neprávom neuvádza. V *Slovníku slovenského jazyka* sú.

[4] J. Horecký, *K otázke systému v slovnej zásobe,* Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 5. Porov. i A. V. Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim II,* Bratislava 1965, 35.

[5] Porov. náš článok *Zámenné príslovky ta — tam, kam — kde,* SR 32, 1967, 32—37 a článok *Použitie gde, tam namiesto kuda, tuda,* Ruský jazyk (v tlači).

kových systémoch, ktoré sa doteraz uznávajú za uzavreté a pevné, nejde o priame vzťahy medzi ich jednotlivými členmi, ale *o vzťahy medzi triedami javov*"[6] (podč. J. R.). Predpokladáme však, že naše závery môžu poslúžiť ako východisko pre skúmanie, či zistené tvrdenia platia i pre ostatné opozície tohto uzavretého podsystému prvkov.

Pri vymedzovaní významov spomínaných jednotiek budeme vychádzať z definovania ich významu v dvoch autoritatívnych dielach: *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej SSJ) a *Morfológii slovenského jazyka* (MSJ).

Zámená *tu — tuto*

Podľa MSJ *tu* (hovor. i *tuná*) „označuje miesto v blízkosti" (265). *Tuto* „dôrazne (tu i ďalej podč. J. R.) ukazuje na miesto v blízkosti" (265). K zámenu *tuto* uvádza MSJ príklady: Čože mi je z toho, že mi povie, dlžen som ti, a ja *tuto* nič, — podložil dlaň a druhou rukou mlel prstami, ako sa peniažky rátajú (Tajovský). — Dolu na nížinách žitko už aj bronie, ale *tuto* hore, kolo horskej tône zelené je všetko (Plávka). Ďalej MSJ tvrdí, že zámeno *tuto* sa okrem toho „druhotne používa aj pri poukazovaní na blízku osobu (osoby). Je to hovorový prostriedok. Idem *tuto* s dievčatkom k lekárovi (Jančová). — Keď vy nemáte *tuto* pre Zuzku poriadneho slova, to i mňa bolí (Tajovský)" (265).

Podľa SSJ *tu* „ukazuje na miesto v bezprostrednej blízkosti; na tomto mieste (op. tam)". *Tuto* „vyjadruje určité[7] blízke miesto, na tomto mieste, tu, tuhľa..., 2. odkazuje na miesto v blízkosti sa nachádzajúce, neďaleko, blízko..., 3. hovor. vo funkcii ukazovacieho zámena pri ukazovaní na osobu, na vec, toť...".

Podľa MSJ je rozdiel medzi členami opozície *tu — tuto* v nedôraznom — dôraznom označení blízkeho miesta,[8] ich významy sa teda vylučujú. SSJ na tento rozlišujúci príznak vôbec nepoukazuje, opis významov oboch slov je prakticky totožný (ak nebudeme rozlišovať „bezprostredne blízky — blízky"), z čoho možno s určitou výhradou vyvodiť, že SSJ ich významy stotožňuje.

Zámená *tam — tamto*

Pri výklade a spracovaní týchto zámen je vzťah medzi MSJ a SSJ v podstate ten istý. Podľa MSJ *tam* „označuje vzdialené miesto. Je protikladom k zámenu *tu*". *Tamto* „dôrazne označuje vzdialenejšie miesto. Je protikladom zámena *tuto*" (264). K zámenu *tamto* sa tu uvádzajú príklady: Aha, *tamto* spí žena (Švantner). — A *tamto* sa chlapci hrajú, — ukazoval Rudkovi (Ondrejov). — Tíha, — vykríkol Janko, — *tamto* majú medovníky (Krno). — Pritiahni sa pozorne *tamto* pod skalu (Stodola).

---

[6] J. Horecký, c. d., 9.

[7] Slovo *určitý* má dva odlišné významy: „1. presný, jasný, zreteľný..., 2. známy, ale bližšie neurčený; istý, niektorý, nejaký" (SSJ). Kontext uvedenej definície dovoľuje jeden i druhý význam (v závislosti od miesta logického prízvuku), čím sa ale jej význam mení. My tu chápeme slovo *určitý* v jeho druhom význame.

[8] Na podobnom princípe stavia vzťah ukazovacích zámen s morfémou *-to* a bez nej i *Slovenská gramatika* (E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc), kde sa hovorí: „Význam ukazovacích zámen sa zosilňuje (podč. J. R.) príklonnými časticami *-že, -to* alebo časticou *-n: tenže, takže, takýže, tento, tuto, takto, takýto, ten, onen, hen*" (2. vyd., Martin 1955, 197). Porovnaj podobne i J. Mistrík, *Praktická slovenská štylistika*, Bratislava 1961, 102.

Podľa SSJ *tam* „ukazuje alebo odkazuje na vzdialené miesto (opak *tu*) alebo na miesto, o ktorom už bola reč". *Tamto* „hovor. označuje vzdialenejšie miesto (opak tuto); tam, tamhľa, hentam".

MSJ teda zachováva i pri opozícii *tam — tamto* vzťah „nedôrazný — dôrazný". SSJ na rozdiel od opozície *tu — tuto* vidí pri opozícii *tam — tamto* vzťah „vzdialený — vzdialenejší",[9] čím sa nedodržuje pri oboch opozíciách rovnaký výklad. (Porovnajme, že pri *tu* sa v SSJ hovorilo o „bezprostrednej blízkosti", pri *tuto* len o blízkosti.) Ďalší nesúlad vzniká tým, že *tamto* SSJ hodnotí ako štylisticky príznakové (hovorové), zatiaľ čo pri *tuto* sa žiadna štylistická charakteristika neuvádza (= neutrálne).

Z uvedených charakteristík v MSJ a v SSJ možno vyabstrahovať tri princípy rozlišovania opozičných párov typu *tu — tuto, tam — tamto,* teda tri druhy dištinktívnych príznakov:

dôrazný — nedôrazný,

bližší/vzdialenejší — blízky/vzdialený,[10]

hovorový — neutrálny.

Pokúsime sa na materiáli preveriť, či uvedené charakteristiky (a ktorá z nich) vystihujú fungovanie daných jednotiek v reči. Príklady na zámená *tu — tuto, tam — tamto* budeme uvádzať spoločne, pretože v oboch prípadoch ide o ten istý vzájomný vzťah. Nerozlišujeme pritom medzi použitím daných slov v ukazovacom a odkazovacom význame. Oba prípady použitia závisia totiž od invariantného (systémového) významu daných slov.[11] To znamená, že invariantný význam týchto zámen možno rovnako dobre skúmať cez oba prípady ich použitia.

a) dôraznosť — nedôraznosť

Skúsme zámená *tu, tam* zmenou kontextu dostať do situácie, že bude na nich logický dôraz:

Teraz to už *tam* (v kúpeľoch) bude ináč. Voľakedy bolo to všetko drevené... — hovorí istá postava Tajovského. Keby sa ho spoluhovoriaci, ktorý dobre nepočul, opýtal: *Tu* že je už všetko ináč?, mohol by odpovedať len: Nie, *tam* (**tamto*[12]), v kúpeľoch! — Iný príklad: — Poďme, — povedal, — nebudeme *tu* nocovať. (Jesenský) Na otázku: Kde budeme nocovať? — odpoveď: *Tu* (**tuto*),

[9] To predpokladá, že výraz „vzdialenejšie miesto" chápeme v jeho relatívnom (v opozícii k „vzdialené miesto"), a nie v absolútnom význame, pri ktorom „vzdialenejší" môže znamenať „bližší ako vzdialený". (Porovn. MSJ, 215.) Uvedený kontext totiž rovnako pripúšťa oba významy.

[10] Podľa vymedzenia zámen *tu, tuto* v SSJ by sme mohli vyčleniť aj opačnú opozíciu: *tu — bližší, tuto — blízky* atď., čo ale, ako ukáže náš výklad, na podstate veci nič nemení. O „ukazovaní do bezprostrednej blízkosti" pri zámenách *tento, toto, táto* hovorí i S. Czambel (*Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* 3. vyd., Turčiansky Svätý Martin 1919, 143), ale neuvádza pritom zámeno *tuto.*

[11] Ak sa v MSJ vykladajú ukazovacie zámená osobitne v ich ukazovacom, odkazovacom a citovom význame (pričom sa vzťahy ukazovací — odkazovací, odkazovací — citový, ukazovací — citový skúmajú na tej istej úrovni), je to prejav celkovej tendencie, na ktorej je kapitola o zámenách postavená: podať obraz fungovania zámen na úrovni reči, bez poukazu na to, ako je toto fungovanie v systéme podmienené. Nám v článku ide práve o vystihnutie toho druhého.

[12] Hviezdičkou označujeme tvary, ktoré v danom kontexte nemožno použiť.

v jedálni. A ešte príklad s logickým dôrazom: „Tetka, gazdiná, a či sa naozaj nazdáte, že som si chcel ľahnúť?" „To som ti už *tam (*tamto)* neverila!" (Tajovský).

Uvedené príklady teda dokazujú, že a) zdôraznenie zámen *tu, tam* n e m u s í byť sprevádzané ich rozšírením na tvary *tuto, tamto,* b) i v pozíciách, kde sú zámená *tu, tam* dôrazné, máme prípady, že je použitie tvarov *tuto, tamto* n e m o ž n é.

Rozlišujúcim príznakom tvarov *tu — tuto, tam — tamto* teda nemôže byť nedôraznosť — dôraznosť. (Bolo by možné, pravda, namietať, že výrazy „dôrazné ukazovanie", „dôrazne ukazuje" treba v MSJ chápať širšie ako logický dôraz. Pre nás však stačí fakt, že „dôrazné ukazovanie" logický dôraz nutne v sebe zahrňuje, aby sme to, čo sa tvrdí o celku a neplatí pre jeho časť, považovali podľa známeho logického zákona za nepravdivé.)

b) bližší / vzdialenejší — blízky / vzdialený

Tento príznak je tesne spojený s predchádzajúcim; ak blízkosť niečoho zdôrazním, robím ho bližším, ak zdôrazním jeho vzdialenosť, robím ho vzdialenejším. Pojmy blízky — vzdialený sú vo vzťahu k zámenám *tu — tam* veľmi relatívne. „Tu" môže znamenať najbližší bod k hovoriacemu, v tomto dome, v tomto meste, v tomto štáte, na tejto planéte a pod.[13], v súvise s čím sa „hranica" sféry zámena *tam* prenáša smerom od hovoriaceho. (Dalo by sa povedať, že *tam* je všetko, čo nie je *tu,* a opačne.)

Nevidíme preto *žiadny dôvod,* aby sme pri poukazovaní pomocou viet *Tu* to musí byť — *Tuto* to musí byť alebo *Tam* je lietadlo, pozri sa! — *Tamto* je lietadlo, pozri sa! mohli vždy v druhom prípade hovoriť o bližšom (vzdialenejšom) určení pomocou zámen *tuto, tamto.* Preto i tento príznak nepovažujeme za rozlišujúci.

c) hovorový — nehovorový (neutrálny)

Treba ďalej rozhodnúť, či sa slová *tu — tuto, tam — tamto* líšia l e n štylisticky: prvé sú neutrálne a druhé vyjadrujú explicitne príznak hovorového štýlu. Skúmajme, či každé *tu, tam* možno v hovorovom štýle zameniť za *tuto, tamto.* (Predpokladáme, že existencia danej štylistickej diferenciácie by takúto zámenu musela dovoľovať.) Príklady ľahko ukážu, že nie, napr.: „To že tak sparno *tam (*tamto)* bolo", dávali príčinu horúčosti (Tajovský). „Hore babo, chytro! lebo *tu (*tuto)* ostanete", reval ktosi zvonku ... (Tajovský). Rozdiel medzi uvádzanými zámenami musí teda byť i sémantický, nielen štylistický. Fakt, že sa zámená *tuto, tamto* v odbornom štýle nevyužívajú (alebo len veľmi zriedka), môže byť zapríčinený ich vecným významom, nie štylistickou príznakovosťou.

Aký je teda systémový vzťah zámen *tu — tuto, tam — tamto?*

---

[13] Preto definíciu SSJ, že zámeno *tu* „ukazuje sa na miesto v b e s p r o s t r e d n e j blízkosti", nepokladáme za výstižnú.

Uvedené zámená sa intuitívne vydeľujú ako opozičné páry. V určitých kontextoch je ich zámena bez akéhokoľvek vplyvu na zmenu významu, napr.: — *Tamto (tam),* — ukázal rukou na mocnú liesku, — na dva kroky odo mňa vybuchol granát... (Krno) — Bezák červenou ceruzkou opravil náčrt v zošite: — Zle si namerala sklon. Pozri, tento svah klesá a *tu (tuto)* sa vytvára hákovanie vrstiev (Krno). V iných kontextoch je ich zámena vylúčená (príklady vyššie), pričom platí pravidlo, že každé *tuto, tamto* je spravidla zameniteľné za *tu, tam,* ale nie každé *tu, tam* je zameniteľné za *tuto, tamto.*

Takéto prejavovanie sa dvojíc jazykových jednotiek na úrovni reči nás oprávňuje predpokladať, že na úrovni systému (langue) sú dané jednotky vo vzťahu privatívnej opozície typu „A — nič o A"[14]. Príznakovým členom opozície sú tvary *tuto, tamto.* Dištinktívny príznak: priame poukázanie pomocou gesta vyjadrené. Nepríznakové *tu, tam,* ako je to v povahe nepríznakového člena, môžu v závislosti od kontextu (ak kontext sám jednoznačne signalizuje význam gesta) vyjadrovať i poukázanie pomocou gesta, i jeho negáciu, teda všeobecné poukázanie. Tým sa pri slovách *tuto, tamto* vylučuje predovšetkým odkazovací význam, ktorý môžu vyjadrovať len zámená *tu, tam.*

Zostáva nám odpovedať na otázku, prečo sa z triedy ukazovacích zámen pri tvorení tvarov s morfémou *-to* vylučujú zámená *ta, sem, odtiaľ, posiaľ,* čiže prečo sa tvary **tato, *semto, *dosiaľto, *posiaľto* pociťujú v spisovnej slovenčine ako nenáležité.

Pri zámenách *dosiaľ, posiaľ* je vysvetlenie jednoduché. Podľa MSJ i SSJ vyjadrujú totiž čas (MSJ: „označujú prítomnosť ako koncovú časovú hranicu deja"; SSJ: „do tejto chvíle, do týchto čias, doteraz"). Význam gesta, signalizovaný morfémou *-to,* a význam času sa vylučujú. (Ak ukazujem na ciferník hodiniek a hovorím *Potiaľto* ešte budem čakať, nejde pri zámene *potiaľto* o význam času, ale o význam miesta.)

Pri zámenách *ta, sem* je situácia komplikovanejšia. V oboch prípadoch ide o príznakové členy totožných privatívnych opozícií *ta — tam, sem — tu,*[15] ktorých dištinktívnym príznakom je „význam smeru vyjadrený".

---

[14] O tom, čo chápeme pod pojmom privatívna opozícia typu „A — nič o A" na úrovni bilaterálnych jazykových jednotiek, pozri v našom citovanom článku v SR (pozn. 5). Podrobnému rozboru existujúcich chápaní privatívnej opozície a problémom s tým spojeným venujeme štúdiu *Podoby privatívnej opozície,* Sborník Filozofickej fakulty UPJŠ (v tlači).

[15] Ak je pri opozíciách *kam — kde, ta — tam* uvádzaný vzťah privatívnej opozície dokázaný (porov. náš citovaný článok v SR, pozn. 5), je vzťah protikladných členov *sem — tu* v spisovnej slovenčine menej jednoznačný. Tu niet miesta podrobne dokazovať, prečo i v tejto opozícii pokladáme (aspoň ako existujúcu tendenciu v jazyku) postulovanie totožného vzťahu ako pri oboch protikladoch vyššie za zodpovedajúce kritériu ústrojnosti, teda systémového charakteru stavby jazyka a jej zákonitostiam (porov. J. Ružička, *Tézy o slovenčine,* SR 32, 1967, 131).

V spisovnej slovenčine sa podľa SSJ i MSJ význam smeru pri slove *tu* (= sem)

Povedať, že význam smeru vylučuje význam gesta (ako vyššie pri význame času), je nemožné. Protirečí to logike (gestom môžem ukázať nielen na miesto, na ktorom sa niečo nachádza, ale i na miesto, ku ktorému niečo smeruje), čo sa v jazyku potvrdzuje tým, že ak na označenie smeru použijeme nepríznakový člen (teda namiesto *sem* použijeme *tu*, namiesto *ta — tam*), je jeho tvar s morfémou *-to* (čo znamená zároveň explicitne vyjadrený význam gesta) možný, napr.: — *Sem (tu, tuto,* ale **semto*) polož tú knihu, — ukázal rukou na stôl. — Pôjdeš *ta (tam, tamto,* ale **tato*[16]) ku tomu stromu a počkáš ma tam.

Môžeme len konštatovať, že všade tam, kde sa príznakové zámená *sem, ta* používajú v kontexte, ktorý vyjadruje význam gesta, využíva spisovná slovenčina na (prípadné) explicitné vyjadrenie významu gesta nepríznakový člen s morfémou *-to (tuto, tamto)* a vylučuje kombináciu morfémy *-to* s príznakovým členom: **tato, *semto.*

Pre tento prípad a pre danú oblasť jazykových jednotiek by z toho bolo možné urobiť hypotetický záver, že v spisovnej slovenčine (v jazyku vôbec?) sa presadzuje nasledujúca tendencia: ak príznakový člen jednej privatívnej opozície vstupuje do druhej privatívnej opozície, môže v nej vystupovať len ako bezpríznakový člen; bezpríznakový člen jednej opozície sa naproti tomu môže stať príznakovým členom druhej opozície.[17] Povedané platí ako hypotéza len pre privatívne opozície typu „A — nič o A". Pokiaľ ide o privatívnu opozíciu typu „A — non A", tak pri nej (ako podrobne dokazujeme v citovanej štúdii *Podoby privatívnej opozície,* porov. pozn. 14) nemožno v pravom slova zmysle hovoriť o príznakovom a bezpríznakovom člene. Oba členy — pozitívne i negatívne charakterizovaný — sú rovnako príznakové.

MSJ vymedzuje ukazovacie zámená spomedzi ostatných zámen touto definíciou: „Ukazovacie zámená vydeľujú (odlišujú) osobu, predmet, vlastnosť, počet, okolnosť od podobných iných tak, že ju označujú ako podávateľovi bližšiu (priestorovo, časovo) alebo vzdialenejšiu (podč. J. R.) než ostatné" (256). Naším rozborom sme chceli ukázať, že jedným z ďalších princípov, ktorý sa zúčastňuje pri konštituovaní systému ukazovacích zámen v spisovnej slovenčine, je nesporne i princíp „poukázanie pomocou gesta vyjadrené — nevyjadrené", chápaný ako privatívna opozícia typu „A — nič o A".

---

nepripúšťa (SSJ ho uvádza s poznámkou nárečové). Okrem paralelizmu opozícií *kam — kde, ta — tam ,sem — tu* (porov. napr. ruské *kuda — gde, tuda — tam, s'uda — zdes),* okrem hovorového a nárečového úzu, oprávňuje náš výklad slova *tu* ako nepríznakového člena aj použitie rozšíreného tvaru *tuto* pri poukazovaní na smer, o čom hovoríme ďalej. MSJ ani SSJ slovo *tuto* vo význame smeru neuvádzajú.

[16] Myslíme, že snaha jazyka vyhnúť sa homonymám **tato — tato* (= otec) tu nehrá žiadnu úlohu.

[17] S týmto vysvetlením sa stotožňuje i J. Sabol, s ktorým sme riešenie uvádzaného problému konzultovali.

Kata Ruttkayová

MEDZINÁRODNÉ SKRATKY ČASOPISOV A PÍSANIE VEĽKÝCH PÍSMEN

V recenzii zborníka *Univerzita Komenského 1964/65,* ktorý posudzoval L. D v o n č (SR 32, 1967, 180—182), recenzent narazil na zložitý problém používania veľkých písmen pri skratkách časopisov a kritizoval nejednotný postup v tejto bibliografii. Pri spracúvaní publikačnej činnosti pracovníkov Univerzity Komenského za rok 1965 sme znova uvažovali o tejto otázke. Redaktori bibliografie stáli pred zaujímavou situáciou. Citácie časopisov z prírodných, lekárskych vied sa v rukopise uvádzali v medzinárodných skratkách, zatiaľ čo spoločenské časopisy, denníky a pod. zväčša v plnom znení. Pretože v roku 1965 prevažovalo v súpise množstvo prírodovedných príspevkov (do 800 titulov), kde sú zaužívané medzinárodné skratky a dosť sa publikuje aj v zahraničných časopisoch a inojazyčných zborníkoch, spoločenskovedná publikačná činnosť, zverejňovaná väčšinou v slovenských periodikách (asi 480 titulov), musela sa podľa názoru redakcie, v intenciách zásady jednotnosti citácií v bibliografii podriadiť medzinárodnému úzu. V bibliografii existujú štyri základné zásady práce: presnosť opisu, dostatočná úplnosť podľa potreby a zamerania bibliografie, ďalej požiadavka jasnosti a prehľadnosti celého súpisu a jednotnosť postupov pri jeho zostavovaní. Pri tomto rozhodnutí sa teda nadradilo medzinárodné bibliografické hľadisko nad národné a slovakistické stanovisko.

Medzinárodný systém skratiek, ktorý sa vytvoril na základe anglických a nemeckých návrhov, prihliada pochopiteľne na zásady týchto jazykov, t. j. na písanie podstatných mien s veľkými začiatočnými písmenami.

V 20. storočí nie je už nositeľom najaktuálnejších vedeckých informácií tradičná kniha, ale oveľa menšia literárna jednotka: štúdia, článok, správa v odbornom, či vedeckom časopise. Už v prvej štvrtine nášho storočia začínajú sa vypracovávať súpisy vedeckých časopisov a normy citácií s návrhmi skratiek periodík z jednotlivých vedných odborov, napr. z chémie, medicíny, práva. Jednou z prvých veľkých prác tohto druhu je *World List of Scientific Periodicals,* vydaná v Oxford University Press v r. 1925—1927. Spísaných je tu do 25 000 vedeckých časopisov s návrhom skratiek, spracovaných podľa jednotnej smernice, ktoré Medzinárodná komisia pre spoluprácu odporúčala na medzinárodné používanie. V roku 1928 bol tento návrh uverejnený v májovom čísle časopisu Zentralblatt für Bibliothekswesen a doplnený vlastnými návrhmi a požiadavkami. V júli 1928 vznikli zásady pre citovanie z časopisov v Nemecku a pripravili sa medzinárodné skratky titulov časopisov. Konečne v júni 1931 vyšla v rámci knihoved-

ných noriem norma *Zeitschriftenkurztitel. Internationale Regeln für die Kürzung der Zeitschriftentitel* (DIN 1502). Všeobecné zásady skracovania sú samozrejme poznačené jazykmi národov, ktoré dali k norme podnet a ju vypracovali. Substantíva v skratkách sa vždy majú písať s veľkými začiatočnými písmenami, adjektíva s malými. Táto norma je nedôsledná pri menách národov a krajín, pripúšťa dvojaký spôsob písania, s veľkým i s malým začiatočným písmenom. Uplatnenie týchto nemeckých návrhov v širšej miere v období nástupu fašizmu je pochopiteľné.

Jednotlivé štáty a krajiny si však vypracúvali aj vlastné normy skratiek. Francúzsko vydávalo napr. v máji 1944 *Code d'abréviation des titres de périodiques en langue française* (NF Z 44-002, Paris 1944).

Záujem o vzájomné spoznávanie sa, informovanie vo vede rastie najmä po druhej svetovej vojne, keď sa dokumentačné strediská snažia zachytiť čo najviac zahraničného materiálu. Pracujú s vlastnou už vypracovanou skratkovitou bibliografickou transkripciou písomných podkladov a na urýchlenie začínajú používať najnovšiu techniku. To je druhý dôležitý moment, prečo badať oživenú vlnu záujmu o medzinárodné normovanie skratiek časopisov. Holandská Hoofdocommisie voor de Normalisatie in Nederland predkladá v júni 1948 plenárnej schôdzke Technical Comittee ISO (International Organisation for Standardization) návrh na skracovanie titulov časopisov, ktorý sa prerokúval v roku 1950 v Ascone, roku 1951 v Ríme a roku 1952 ho dostáva na preštudovanie 20 členov ISO. Pre zaujímavosť uvádzam krajiny, ktoré ho posudzovali: Austrália, Belgicko, Chile, Dánsko, Francúzsko, Nemecko, Maďarsko, Írsko, Taliansko, Mexiko, Holandsko, Nový Zéland, Pakistan, Poľsko, Španielsko, Švédsko, Švajčiarsko, Juhoafrická únia, Spojené kráľovstvo a Juhoslávia. Teda iba dve slovanské krajiny mali možnosť vysloviť sa k tomuto návrhu. Pritom v poľštine sa v názvoch píše každé slovo s veľkým začiatočným písmenom. My v dôsledku deformovaných názorov na spoluprácu v medzinárodných organizáciách a dokumentáciu vôbec boli sme práve v tomto čase izolovaní od podobných snáh.

Revidovaný návrh sa odporúčal v rezolúcii z júlovej plenárnej schôdze ISO roku 1953 v Ženeve. Zverejnený bol v marci 1954 ako *ISO Recomendation R 4: International Code for Abbreviation of Titles of Periodicals.* Odporúčanie je v podstate doplnením nemeckej normy z roku 1931. Má totožných 12 bodov, iba niekde ich nepatrne spresňuje.

Odporúčanie podnietilo aktivitu jednotlivých národných komisií, o čom svedčí do 30 existujúcich noriem skratiek, vypracovaných na tomto podklade v Európe, Amerike, ba aj v Indii.

Skratky titulov periodík sa okrem toho vypracúvali aj pre jednotlivé vedné oblasti a v praxi sa ujali. Svedčí o tom napr. už 4. vydanie publikácie *World Medical Periodicals* (New York — London 1966), spracované

World Medical Association, ktorá zachycuje do 8000 lekárskych časopisov a vied bezprostredne súvisiacich s medicínou a uvádza ich skratky.

Podľa 2. vydania z roku 1957 pripravil Z. Sýkora *Výberový zoznam našich a svetových lekársko-zdravotníckych periodík, ich medzinárodné skratky a spôsob citovania* (Lekársky obzor 1961, 97—121). Autor v úvode upozorňuje na „zvláštnosť", že podstatné mená v skratkách sa píšu s veľkým začiatočným písmenom. Tento spôsob citovania periodík sa skutočne v slovenských lekárskych a vôbec prírodovedných časopisoch i bibliografiách zaužíval, o čom svedčí i Bibliografia Univerzity Komenského.

Medzinárodná spolupráca v spoločenských vedách bola veľmi silne narušená v rokoch kultu. Okrem toho táto oblasť sa prevažne orientuje na národnú kultúru a domáce problémy. Aj keď spoločenské vedy zaujíma zahraničný život, literatúra, metódy vedeckých výskumov i výsledky a objavy, nepociťujú vari styk so zahraničím ako nevyhnutnosť. Tento fakt sa prejavil i v takej veci, ako sú skratky spoločenskovedných časopisov. Anglo-germánsky úzus skratiek pri bežných a známych slovenských periodikách a v slovenských bibliografiách právom poburuje jazykový cit.

V tomto väzí práve celá problematika, je zložitá, ale stojí na zamyslenie a treba o nej hovoriť, kým je čas, a nielen v odborných bibliografických kruhoch, ale mali by sa k nej vysloviť i jazykovední pracovníci.

Po norme o bibliografickej citácii a bibliografickom, dokumentačnom a katalogizačnom popise pripravila normalizačná komisia UTEINu návrh normy ČSN 01 6911 *Zkracování názvů časopisů*. Text bol predložený v júni 1964 Úradu pre normalizáciu a očakávalo sa, že od 1. 1. 1965 to bude záväzná norma. Nestalo sa tak, dosiaľ nebola vydaná. V návrhu sa opäť hovorí, že skratky podstatných mien pri tituloch časopisov sa píšu s veľkými začiatočnými písmenami. Prídavné mená odvodené od mien národov a krajín sa uvádzajú s malými začiatočnými písmenami. Súčasťou normy je obsiahly *Seznam zkratek často se vyskytujících slov v názvech časopisů*. V abecednom poradí sú tu skratky našich i cudzojazyčných časopisov.

V časopise Technická knihovna sa uverejnil návrh normy (J. Spirit — V. Thannabauer, *Normalizace zkratek názvů časopisů*, Technická knihovna 1964, 297—304). Pokiaľ som mala možnosť porovnávať, prebraté sú tu takmer všetky príklady z nemeckej normy z r. 1931, z návrhu ISO z r. 1954, doplnené nemeckou normou skratiek časopisov DIN 1502 z roku 1955, rozšírené francúzskymi skratkami a príkladmi z našich, predovšetkým technických časopisov a z lekárskej literatúry. Čitateľ darmo hľadá vysvetlenie požiadavky začínať podstatné mená s veľkým písmenom a zdôvodnenia tohto stanoviska, ktoré ruší základné normy slovenského i českého pravopisu. Zmienku o tom považovali autori pravdepodobne za zbytočnú.

Načo tu komplikovať prácu? Chceme sa prispôsobiť svetu, byť mu zrozumiteľní aj na ujmu vlastného jazyka. V podstate ide tu o pomoc pri knihovníckej a bibliografickej práci pre tých, ktorí nepoznajú naše jazyky, napr. pri tvorbe predmetového hesla, možno i pri spracúvaní údajov elektrónkovým prístrojom. Ale ak sa nám rozbehne toto neslovenské a nečeské skracovanie do všetkých bibliografických prác a do celej odbornej a vedeckej tlače, potom sa rozšíri nesprávne písanie veľkých písmen i do iných názvov.

Problematika skratiek nie je uzavretá a znovu a znovu sa prediskutováva na rôznych fórach (napr. v súvise s kybernetickým spracovaním práce *Science Citation Index,* ktorá sa pripravovala začiatkom šesťdesiatych rokov v Institute for Scientific Information vo Philadelphii). Jedna skupina odborníkov obhajovala mechanické skracovanie titulu z prvých 3—4 písmen každého slova, naproti tomu hlavne Francúzi boli za skratky podľa zmyslu slov. Materiál z hlavných vedných odborov, ako chémia, medicína, biológia, fyzika, jadrový výskum (uvádzam podľa množstva citácií), pozostáva z 200 000 prameňov, prevažne časopisov z 30 krajín, na základe ktorého dodal stroj do dvoch miliónov citácií v roku 1964. Tieto elektrónkové stroje sádzu verzálkami všetky abecedné údaje maximálne skracované. Naše pokusy vo Výskumnom výpočtovom stredisku v Prahe s počítačom ARDIS ukázali totožné výsledky. Záznamy bibliografických údajov sú tlačené verzálkami, dokonca bez dĺžňov, mäkčeňov, bodiek, čiarok a pod.

Vidieť, že problémov na zamyslenie je tu dosť.

ZPRÁVY A POSUDKY

Medzinárodný kongres lingvistov

V Bukurešti sa konal od 28. augusta do 2. septembra 1967 X. medzinárodný kongres jazykovedcov. Bolo to významné podujatie, ktorého pravú tvár by však ťažko mohol objektívne zachytiť jediný účastník, a aj dosah kongresu — ako odraz svetového trendu — sa v našej jazykovede ukáže len po istom časovom odstupe. Užitočnosť tohto podujatia pre nás sa dá predvídať už na základe toho faktu, že zo Slovenska bolo na bukurešťskom kongrese 28 filológov, prevažne lingvistov. Zo všetkých 57 zastúpených štátov bolo iba 12 takých, ktoré mali účasť vyššiu ako 28. Z Československa bolo na kongrese 80 účastníkov.

Pôvodne bolo okolo 1600 prihlášok z celého sveta, no z prihlásených došli iba asi dve tretiny. Najviac Rumunov (380), potom Američanov (200), na treťom mieste podľa účasti boli sovietski jazykovedci (130), potom jazykovedci z NSR (90) a na 5. mieste z ČSSR. Najslabšie bolo zastúpené Rakúsko (5), Argentína (3), Turecko (2), Brazília (7) a Kuba (1); pozoruhodne veľa bolo Bulharov (53), Francúzov (56), Angličanov (43), Talianov (33) a jazykovedcov z NDR (50). Priemerne, alebo až slabo, boli zastúpené európske severské štáty a juhoamerické štáty.

Okrem oficiálnych prejavov uskutočnilo sa 6 prednášok s diskusiami v pléne a okolo 600 (z plánovaných 672) odborných prednášok s diskusiami v sekciách.

Do pléna sa dostali tieto témy: 1. *Synchrónia a diachrónia* (prof. B. Malmberg, Lund), 2. *Prenikanie jazykových systémov* (prof. E. Petrovici, Kluž), 3. *Jazykoveda a príbuzné vedy* (prof. R. Jakobson, Cambridge, Massachusetts), 4. *Porovnávacia metóda a súčasné jazykovedné koncepcie* (prof. G. Devoto, Florencia), 5. *Jazykoveda a kvantitatívne metódy* (prof. O. Achmanova, Moskva); namiesto ohlásenej prednášky *Súčasné problémy aplikovanej lingvistiky* (prof. Ch. A. Ferguson, Washington) bola prednáška A. H. Robertsa o aplikovanej lingvistike vo washingtonskom výskumnom centre. Najväčší záujem bol o prejav R. Jakobsona; veľká účasť bola aj na ostatných prednáškach.

Smerovanie vo výskume alebo stupeň záujmu o jednotlivé jazykovedné okruhy dnes naznačilo najmä členenie na sekcie a potom počet prednášok v jednotlivých sekciách. Tematické členenie bolo takéto: 1. Teória jazyka, 2. Sociolingvistika, 3. Jazykový zemepis, 4. História jazykovedy, 5. Sémantika, 6. Syntax, 7. Poetika, 8. Detský jazyk so zreteľom na jeho osvojovanie, 9. Psycholingvistika, 10. Štylistika, 11. Typológia jazykov, 12. Patológia reči, 13. Rozličné. Z prehľadu vidieť, že matematická lingvistika nemala osobitnú sekciu, no v prednáškach očividne vystupovala sila exaktných metód v súčasnej jazykovede. Ak odhliadneme od toho, že najviacej prednášok bolo v sekcii Rozličné, potom najväčší záujem podľa počtu prednášok bol o problémy syntaxe (88), teórie jazyka (80) a sémantiky (71). Najmenej prednášok bolo o problematike

osvojovania si jazyka u detí, ďalej o otázkach patológie reči, histórie jazykovedy, poetiky a psycholingvistiky.

V úrovni prednášok bolo neobyčajne veľké rozpätie, lebo sa predbežne nerobil nijaký výber: každý účastník si mohol prihlásiť ľubovoľnú tému. Bohatou aktívnou účasťou prekvapili sovietski jazykovedci, ktorí vystúpili v 100 odborných prednáškach, čo je asi 15 % z celého počtu. Z príležitosti kongresu vydali aj osobitný sborník prednášok *Problemy jazykoznanija.* Zo slovenských jazykovedcov prednášali: V. Blanár, *O štruktúrnych zhodách v slovnej zásobe balkánskych jazykov;* Š. Ondruš, *Morfematická štruktúra názvu mesiac v indoeuropeistike;* J. Ružička, *Valencia slovesa a štruktúra viet,* V. Schwanzer, *Porovnávanie syntaktických štruktúr v medzijazykovom styku.* Viacerí naši jazykovedci vystúpili v diskusii.

Rokovacia reč kongresu bola v prevažnej miere prakticky francúzština, i keď boli prípustné aj angličtina, nemčina, ruština, taliančina a španielčina. Hegemónia francúzštiny bola daná situačne. Po francúzštine nasledovala angličtina, potom ruština s nemčinou; po španielsky a taliansky bolo počuť len veľmi zriedkavo. Je zaujímavé, že veľká väčšina sovietskych jazykovedcov predniesla prejavy v inom než v ruskom jazyku. Československí jazykovedci využívali najviacej nemčinu.

V takejto stručnej informácii o kongrese nemožno sa bližšie dotknúť ani obsahu jednotlivých prednášok a ani zamerania diskusií. Obrovské množstvo tém, metód a hľadísk znemožnilo účastníkovi orientáciu. Azda o niečo priaznivejší by bol výsledok vtedy, keby sa o práci v každej sekcii alebo oblasti urobil osobitný referát. Ani v kuloároch sa nedali vypátrať orientačné body, lebo prednášky v sekciách sa dopredu nepublikovali a prvé oboznámenia sa s „donesenými" myšlienkami prišli priamo na mieste. Viacej tu povedia súborne vydané príspevky, ktoré majú vyjsť v budúcom roku.

Osobitne treba vyzdvihnúť vysokú spoločenskú úroveň kongresu a veľkoryso, skutočne na svetovej úrovni, pripravené spoločenské podujatia (koktail, recepcia a spoločný výlet), ako i bohatú výstavu jazykovedných prác z celého sveta (na ktorej boli aj niektoré najnovšie slovenské jazykovedné diela).

Záverom treba povedať, že svetový kongres lingvistov nemohol nedať slovenským účastníkom veľa podnetov do ďalšej práce. Predsa však bude potrebné, aby sme na najbližšom slavistickom kongrese, ktorý bude toho roku v Prahe, výraznejšie reprezentovali výsledky našej jazykovedy, ktoré — ako sme v Bukurešti všetci objektívne konštatovali — nijako nestoja za tým, čo sme mali možnosť vidieť na svetovom kongrese.

J. Mistrík

Medzinárodný kongres fonetických vied

V dňoch 6. až 13. septembra 1967 bol v Prahe VI. medzinárodný kongres fonetických vied za hojnej účasti zahraničných i domácich lingvistov i pracovníkov príbuzných odborov (fyzikov, fyziológov a logopédov). Bolo to prvý raz, čo sa fonetický kongres konal v socialistickej krajine; prvý bol v Amsterdame r. 1932,

druhý v Londýne r. 1935, tretí v Ghente r. 1938, potom po dlhej prestávke spôsobenej vojnou štvrtý v Helsinkách r. 1961 a piaty v Münsteri r. 1964.

Ústrednou témou pražského kongresu bol výskum akustického rečového signálu a jeho vnímania, vlastná práca (referáty a diskusie) prebiehala v štyroch tematických okruhoch, resp. v štyroch sekciách: fyziológia a patológia reči, akustika a vnímanie reči, fonológia a jazykovedná fonetika, biofonetika. Treba povedať, že najviac pozornosti a najviac referátov sa sústredilo okolo tretej témy, takže zasadania tretej sekcie prebiehali paralelne v troch posluchárňach. To bolo dosť nevýhodné pre záujemcov o danú problematiku, no čiastočne sa podarilo túto nevýhodu zmierniť tým, že referáty v jednotlivých posluchárňach boli spravidla orientované na rovnakú alebo aspoň veľmi blízku tematiku (napr. intonácia, slovosled, kvantita a pod.).

Základným otázkam súčasnej fonetiky boli venované referáty popredných fonetikov na plenárnych zasadnutiach, ako aj niektoré úvodné referáty na zasadnutiach sekcií.

Základnej otázky kongresu, vnímania akustického signálu sa týkal referát L. A. Čistovičovej (Fyziologický ústav I. P. Pavlova AV SSSR, Leningrad) *Metódy skúmania rozhodovacích pravidiel používaných pri vnímaní reči.* Referentka vyšla z tézy, že vnímanie reči sú dva základné procesy: sluchové meranie akustických príznakov rečového signálu a fonetická interpretácia výsledkov tohto merania. Jednou z hlavných úloh je nájsť pravidlá, ktoré človek používa pri tejto interpretácii. Ukazuje sa, že hlavným prvkom tu je určenie hraníc medzi fonetickými kategóriami (napr. medzi spoluhláskami a samohláskami).

Podobnou problematikou sa zaoberal G. Fant (Laboratórium prenosu reči, Stockholm). V referáte *Zvuk, vlastnosti a vnímanie* zdôraznil však najmä úlohu jazyka ako systému, ktorý umožňuje zo súvislého zvukového radu na základe dištinktívnych vlastností vyčleniť hlásky a fonémy.

P. Delattre (California, USA) v referáte *Od akustických kľúčov k dištinktívnym príznakom* sa pokúsil opísať akustické koreláty konsonantických dištinktívnych príznakov pomocou akustických kľúčov, ktoré získal syntézou zvukov.

Ďalší základný referát mal G. Ungeheuer (Ústav fonetiky a komunikácie, Bonn) *Komunikatívna a extrakomunikatívna metóda vo fonetike.* Okrem rozdielov medzi langue a parole, resp. v generatívnej gramatike competence a perforance zdôraznil ďalší zásadný rozdiel, vyplývajúci z toho, či bádateľ pozoruje jazyk pri jeho fungovaní, pri dorozumievaní (ako účastník dorozumievacieho reťazca) alebo či pozoruje vlastné jazykové prostriedky a prípadne sa s nimi „hrá". Otázka je, či sú takto skúmané jazykové prostriedky totožné. Túto otázku si však lingvisti často vôbec nekladú a z toho práve vyplývajú rozličné názory na ten istý jav. V závere ukázal, že klasická pražská fonológia bola vlastne založená na extrakomunikatívnom bádaní.

M. Halle nebol na kongrese, jeho referát o generatívnej fonológii však prečítali. Zaoberal sa formálnymi vlastnosťami pravidiel a skúmal možnosti ekonomického poradia týchto pravidiel, najmä s ohľadom na to, ktorý prvok treba pokladať za príznakový. Ukazuje sa, že i poradie i príznakovosť môžu byť v rozličných jazykoch odlišné.

Z úvodných referátov prednesených v sekciách treba spomenúť aspoň tri: V. A. Artemov (Fonetické laboratórium I. pedagogického inštitútu cudzích jazykov, Moskva) osvetlil ústrednú tému kongresu z hľadiska svojej komunika-

tívnej teórie reči. Podľa tejto teórie vnímanie akustického signálu (audirovanije) je síce založené na akustických charakteristikách, ale nie je nimi jednoznačne určené. Dôležitú úlohu má pri ňom aj systém jazyka, význam i druhá signálna sústava.

B. Malmberg (Fonetický ústav, Lund) v referáte o arbitrárnosti znaku a zvukovej substancii jazyka osvetlil vývin názorov na túto problematiku od F. de Saussura cez L. Hjelmsleva po R. Jakobsona. Ukázal, že L. Hjelmslev doviedol myšlienku o jazyku ako norme ad absurdum, chcel vylúčiť zvukovú substanciu v jazyku, kým R. Jakobson ukázal, že v jazyku hrá veľkú úlohu i zvuková symbolika, zvuková motivovanosť jazykových prostriedkov. Ľudská rečová aktivita sa realizuje medzi dvoma krajnými pólmi: arbitrárnosť — motivovanosť znaku.

O jednotlivých referátoch na zasadnutiach sekcií veľmi ťažko podať súhrnný obraz. Čiastočne ho podáva zborník Argumenta lectionum, pravda, ani v ňom nie sú výťahy všetkých referátov. Dúfajme, že všetky referáty vyjdú v dohľadnom čase v sjazdovom zborníku.

J. Horecký

I. celoslovenská porada o problémoch vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na slovenských vysokých školách

V dňoch 23.—24. 5. 1967 zorganizovala Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave I. celoslovenskú poradu o problémoch vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na slovenských vysokých školách. Na porade sa zúčastnili okrem učiteľov slovenčiny pre zahraničných študentov na slovenských vysokých školách i viacerí pracovníci FF UK a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Poradu otvoril prodekan FF UK doc. E. Terray. Referáty predniesli: prof. E. Pauliny, *Konfrontácia slovenského jazykového systému s inými jazykmi a jej význam pre pedagogickú prax;* odb. asist. J. Bartoš, *Niektoré aktuálne lingvistické problémy vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka;* odb. asist. J. Prokop, *Metodické problémy vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka pre zahraničných študentov.*

Po prednesení referátov bola diskusia. Diskutovalo sa hlavne o výhodách a nevýhodách aplikácie konfrontačnej metódy. Zdôraznila sa potreba vypracovať typologickú charakteristiku slovenčiny. V diskusii sa ukázalo, že by učitelia slovenčiny ako cudzieho jazyka pri svojej práci veľmi potrebovali frekvenčný a frazeologický slovník slovenského jazyka a praktické príručky o vide a väzbách slovenských slovies. Pertraktovala sa otázka učebníc slovenčiny pre cudzincov. Pre najbližšie obdobie sa vypracuje učebnica slovenčiny pre zahraničných študentov — nefilológov. Vedením autorského kolektívu tejto učebnice boli poverení pracovníci pracovnej skupiny pre štúdium a vyučovanie slovenčiny ako cudzieho jazyka Katedry slovenského jazyka FF UK. Niektorí diskutéri hovorili o potrebe vedeckovýskumnej činnosti v odbore slovenčiny ako cudzieho jazyka. Išlo by napr. o takéto problémy: neterminologická zložka od-

borného štýlu, výskum systému slovenských predpôn, sloveso v odbornej terminológii, základná odborná terminológia (stanovenie spoločného terminologického minima požadovaného od zahraničného študenta pri vstupe na vysokú školu), frekvencia vetných druhov a typov v odbornom štýle, javy interferencie rôznych jazykov, stav znalosti slovenského tvaroslovia pri vstupe zahraničného študenta na vysokú školu, využitie moderných audiovizuálnych metód pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka, rozvoj ústneho prejavu v rôznych etapách vývoja slovenčiny ako cudzieho jazyka, programovanie vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka, psychologické momenty pri vnímaní výkladov na vysokej škole a ich zaznamenávanie (s diferenciáciou podľa náročnosti študentov, metodika práce s odborným textom (tiché čítanie s porozumením, záznam odbornej prednášky, výklad na základe záznamu z čítania alebo z prednášky po časovom odstupe), výskum optimálnych možností pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka, stanovenie rozsahu schopností ovládať jazykové javy v rôznych etapách výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka (v rovine fonetickej, lexikálnej a gramatickej), typologická charakteristika slovenčiny.

Na porade sa prijalo toto uznesenie: 1. odporúčať zriadiť na FF UK v Bratislave postgraduálne štúdium pre učiteľov slovenčiny ako cudzieho jazyka; 2. utvoriť autorský kolektív pre vypracovanie učebnice slovenčiny pre zahraničných študentov — nefilológov; 3. spolupracovať s Univerzitou 17. novembra v Prahe pri vypracovaní a realizácii plánu vedeckovýskumnej činnosti komisie pre metodiku vyučovania slovenčiny a češtiny ako cudzieho jazyka pre zahraničných študentov na obdobie 5 rokov; 4. organizovať podobnú poradu raz do roka.

Prvá celoslovenská porada o problémoch vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka na slovenských vysokých školách bola len impulzom, mala za cieľ, ako zdôraznil pri hodnotení porady prof. E. Pauliny, len naznačiť problémy, nie ich riešiť.

J. Bartoš

L. Országh a kol., *Szótártani tanulmányok*, Budapest 1966, 404 strán

Zborník lexikografických štúdií kolektívu maďarských vedeckých pracovníkov je cenným prínosom v oblasti lexikológie a lexikografie (ide o materiály z vedeckej konferencie). Prvú skupinu tvoria príspevky týkajúce sa metód pri redigovaní slovníkov. Druhú skupinu vytvárajú štúdie z oblasti slovnej zásoby a sémantiky. Práce zaradené do tretej skupiny sledujú zahraničnú lexikografiu, dejiny a bibliografiu lexikografických prác.

Stručný predhovor je od hlavného redaktora zborníka L. Országha. V skratke podáva definíciu i kultúrnohistorický význam slovníkov, ktoré nazýva usporiadanými inventármi slovnej zásoby toho-ktorého jazyka. Píše, že slovníky zohrali dôležitú kultúrnu úlohu v období humanizmu, aj v epoche národnobuditeľských úsilí jednotlivých národov. Slovníky prehlbujú jazykovú kultúru a prispievajú k rozšíreniu všeobecného vzdelania. L. Országh poznamenáva, že

väčšina štúdií, zahrnutá do slovníka, vyrástla z prác pri redigovaní veľkého *Výkladového slovníka maďarského jazyka.*

Štúdia G. Bárcziho je retrospektívnym opisom prípravných redakčných prác na jeho *Maďarskom etymologickom slovníku.* Zameral sa najmä na výklad zásad, ktorých sa pri svojom diele pridŕžal. Túto skutočnosť vystihuje i titul príspevku *A Magyar Szófejtő Szótár lexikográfiai elvei.* Obdivuhodný je krátky termín, za ktorý G. Bárczi popri svojom normálnom zamestnaní etymologický slovník skoncipoval. Pracoval na ňom 18 mesiacov, mesačne mu venoval okolo 200 pracovných hodín. Do svojej štúdie uložil G. Bárczi aj vlastné názory týkajúce sa lexikografie vo všeobecnosti. Píše, že podľa jeho mienky sa má najprv zostaviť výkladový slovník toho-ktorého jazyka, z ktorého potom možno podľa potreby vybrať materiál pre rôzne typy malých slovníkov. Bárczi sa zaoberá aj problematikou výberu heslových slov a rozoberá metódu výstavby hesiel. Vyzdvihuje potrebu i prednosti rýchlej orientovateľnosti v každom slovníku. Závažná je Bárcziho požiadavka, aby sa pravidlá pre zostavovanie slovníka vopred presne určili a potom pri práci pružne uplatňovali.

Príspevok J. Kelemena *Gépi adatgyüjtés és adatfeldolgozás a lexikográfia szolgálatában* sa zaoberá lexikografickými prípravnými prácami, t. j. excerpovaním a triedením materiálu. Moderní lexikografi pritom využívajú jednak fotografovanie, jednak elektromechanický zoraďovač a dierne štítky. J. Kelemen pripomína výhodu diernych štítkov aj pri zostavovaní dvojjazyčných slovníkov. Pomocou čísel možno strojove zachytiť aj štylistickú charakteristiku slov. Autor sa zaoberá aj významom a potrebnosťou retrográdnych slovníkov.

Pre viacero vedných odborov má význam štúdia L. Pappa *Szinkrón anyágú névtárak készítése.* Podáva presný návod pre zapisovateľov a zberateľov miestnych názvov, krstných mien aj priezvisk, ktoré majú okrem jazykového významu i historický, národopisný a ekonomický význam. Autor upozornil aj na význam prímení a posmešných mien.

Druhú skupinu štúdií začína práca J. Balázsa *Szintagmatizálódás és lexikolizálódás.* Autor podáva prehľad náhľadov uznávaných lingvistov na syntagmatizáciu a lexikalizáciu. Ich definície dopĺňa i exemplifikuje vlastnými pozorovaniami v maďarskom jazyku a uvádza aj paralely príkladov zo svetových jazykov. Pod syntagmatizáciou rozumie autor organizovanie jazykových znakov do syntagmatických spojení. Syntagmatizáciou sa začalo diferencovanie signalizujúcich a symbolizujúcich jazykových znakov. Prvá skupina sa vtedy rozdelila na dve hlavné podskupiny: na interjekcie a ukazovacie slová, druhá sa zas v mnohých jazykoch rozpadla na mená a slovesá. Čo sa týka vývinu slovných druhov, autor štúdie súhlasne s Telegdim tvrdí, že jednotlivé slová nadobudli hodnotu slovných druhov počas utvárania sa ich syntaktickej funkcie vo vete. Potom autor aplikuje všetky tieto poznatky na prácu slovnikárov pri vydeľovaní významov slov. Balázs sa osobitne zaoberá aj prenesenými významami slov, kompozitami, idiómami, frazeologickými spojeniami, frázami aj štylistickou hodnotou jazykových prvkov.

G. Nagy vo svojom príspevku *A rokonértelműség szinonimaszótári szempontból* význam synonymického slovníka vidí v tom, že pomôže používateľom spomenúť si na také slová, ktoré sú viac-menej pasívnymi prvkami ich slovnej zásoby. Synonymický slovník napomáha presné vyjadrovanie a dvíha štylistickú úroveň písomných prejavov. Nagy píše, že pri zostavovaní synonymického slovníka treba prihliadať na tieto funkcie slova: znakovú, významovú, jazykovú a štylistickú. Pri zostavovaní synonymického slovníka treba vynechať frazeolo-

gické jednotky, v ktorých majú slová veľmi prenesený, od svojho pôvodného významu vzdialený význam. Autor viacerými príkladmi ilustruje svoje tvrdenie, že synonymá pre slovník nemožno vyberať len na základe metódy dosadzovania do kontextu. Ako príklady na skutočné synonymá uvádza Nagy slová typu *buta/ostoba, fut/szalad* (porov. sloven. ekvivalenty, *sprostý/hlúpy, beží/uteká).* Nazýva ich nezávislé synonymá, lebo ich možno nezávisle striedavo použiť. Existujú blízke a vzdialené synonymá. Keď sa hovorí o počasí, slová *kellemes* (príjemné), *szép* (pekné), a *jó* (dobré) sú blízke synonymá. Ale už adjektíva *gyönyörű* (nádherné), *pompás* (skvelé), *ragyogó* (žiarivé, slnečné) majú v tejto funkcii určité štylistické zafarbenie, preto ich treba pokladať za vzdialené synonymá. Zaujímavý prípad tvoria v maďarčine slová *feleség* (manželka) — *neje* (jeho žena) a *após* (svokor) — *ipa* (jeho svokor). Obe dvojice sú významovo veľmi blízke, ale slová *neje* a *ipa* majú i posesívny význam, preto ich síce pri striktnom sémantickom posudzovaní nemožno pokladať za synonymá, ale do synonymického slovníka ich možno zahrnúť. Za synonymá možno tiež podľa Nagya pokladať slová rovnakého významu, aj keď patria k iným slovným druhom, napr. *tökfilkó* (subst.) — hlupák a *tökkelütött* (adj.) — vrecom udretý. A pretože synonymický slovník neuvádza len izolované slová, ale všíma si aj ich spojenia, možno v ňom uviesť aj také neobvyklé príklady ako *csak tejnen él — csak tej a tápláléka* (žije len na mlieku — len mlieko mu je potravou). Za synonymá nemožno však podľa Nagya pokladať slová rovnakého významu, ktoré patria do rozdielnych štylistických kategórií. Autor štúdie pripúšťa v slovníku synoným aj nárečové varianty.

M. Kovalovský píše o štylistickej charakteristike slov a jazykových prvkov v slovníkoch. Podrobne rozoberá jednotlivé štylistické kategórie a do nich patriace skupiny slov. Kovalovský správne zdôrazňuje, že štylistická charakteristika v slovníku je aj normatívna pomôcka. O tom, ktoré štylistické vrstvy slov sa do slovníka majú zahrnúť, rozhodne obyčajne rozsah a cieľ slovníka. O štylistickej hodnote mnohých slov rozhoduje predovšetkým kontext, lebo nie všetky slová majú štylisticky zafarbený význam. Väčšina slov je štylisticky neutrálna, len zaradenie do kontextu im dáva nový významový alebo štylistický odtienok. Tak napr. sú štylistické rozdiely medzi synonymami. Autor rozoberá aj málo preskúmaný problém, ktorý slovný druh má najviac štylistických zafarbení. Zisťuje, že na štylistické odtienky sú najbohatšie adjektíva. Vyplýva to z charakterizujúcej, vzťahovej vlastnosti prídavných mien. Tým, že je jazyk v ustavičnom vývoji, mení sa časom aj štylistická hodnota slov. Napr. hovorové alebo odborné slová sa stávajú všeobecne používanými a do hovorovej reči zas prenikajú slangové, ba i argotické slová. Takto po čase zastarávajú a strácajú platnosť štylistické charakteristiky aj v najlepších slovníkoch. (Preto anglické a francúzske slovníky zriedkavejšie uvádzajú štylistické charakteristiky heslových slov.) Autor sa v osobitných kapitolách zaoberá rôznymi druhmi jazykového prejavu, prihliada aj na zemepisné faktory štylistickej odlišnosti nárečových a krajových slov, na historické faktory pri triedení slov na zastarané, vymreté, historické, zastarávajúce i na novotvary a módne slová. Nemalý vplyv na štylistické zafarbenie reči má aj príslušnosť hovoriacich do rôznych spoločenských tried a záujmových skupín.

A. Martinkó sa vo svojom príspevku zaoberá otázkou štýlu a literárneho jazyka vo výkladovom slovníku. Nadhodil zaujímavú problematiku hovorovej reči a literárneho jazyka vo výkladovom slovníku. Nesúhlasí s uvádzaním takých slov v slovníku, ktoré sa síce nachádzajú v 1—2 dokladoch u jediného

spisovateľa, ale nie sú zaužívané v hovorovej reči. Naopak tvrdí, že do slovníka patria i také slová, ktoré sú známe v hovorovej reči, ale náhodou nie sú doložené. Ďalej uvažuje o tom, ako vývin maďarského spisovného jazyka ovplyvňovala beletria. Spočiatku bola tendencia zbližovať hovorovú reč s kultivovaným jazykom spisovateľov. V poslednom čase sa maďarský spisovný jazyk odkláňa od literárnych vzorov a blíži sa k hovorovej reči. Martinkó upozorňuje aj na ďalšiu diferenciu, na rozdiel medzi básnickou rečou a jazykom prózy. V celej štúdii, ale najmä na konci, autor zdôrazňuje potrebu historických, štylistických a literárnych slovníkov.

Ľ. Lengyel sa vo svojej štúdii podrobne zaoberá problematikou preneseného významu slov a jej spracovaním v slovníku. Vo všeobecnosti sa napr. neoznačuje prenesený význam pri metonymii a synekdoche. Pri štylistickom charakterizovaní slov s preneseným významom nie je závažná história slova, ale štylistické hľadisko. Poniektoré slová majú viac prenesených významov, ktoré patria do rôznych štylistických vrstiev, prípadne už vytvárajú zaužívaný nový význam slova, ktorý ani neoznačujeme ako prenesený. V ďalšej kapitole píše autor o cieli a prostriedkoch, ako i o spôsoboch prenášania významu slov. Pri prenesenom význame sa zamieňa funkcia cieľa a prostriedku. Pôvodne má každý prenesený význam slova silne citové zafarbenie a obyčajne je dielom umelca slova — básnika v širšom zmysle. Keď sa zaužíva, zotrie sa časom citové zafarbenie — prestane sa pociťovať prenesenosť významu. Ďalším prameňom prenášania významu slov sú žarty, irónia, posmech. Jedným z dôležitých faktorov pri vytváraní preneseného významu slov je porovnávanie a podobnosť vecí a skutočností, ktoré pomenúvame: napr. ak pomenúvaním *krumpli* (zemiak) označíme niečí neforemný nos, je v tom istá tvarová podobnosť. Ďalším činiteľom pri prenášaní významu slov je symbolika, napr. *kôš, kôš jabĺk, dať košom.*

Článok L. Elekfiho sa zaoberá spracovaním slovies v slovníku. Sloveso sa líši od ostatných slovných druhov tým, že vyjadruje činnosť, dej, a preto má aj jeho výklad v slovníku mnohostrannú úlohu. Sloveso treba vyložiť synonymom alebo opisným synonymom, napr. sloveso *jár* (chodí) možno vysvetliť slovom *lep* (kráča, robí kroky) a pod. Slovesá typu *villámlik* (blýska sa), *lobban* (zbĺkne) lepšie vysvetlíme opisom zrakového dojmu, ktorý vyvolávajú, ako líčením dojmu sluchového.

Príspevok B. Szabadiho rozoberá problematiku spracovania predpôn v slovníku. Predpony menia význam slova, preto aj predponové slová treba v slovníku uviesť a rozpracovať ako osobitné heslá.

Štúdia L. Elekfiho sa týka výslovnosti a jej zaznačovania v slovníku. Pri usmerňovaní výslovnosti sa v slovníku postupuje zamlčaním nesprávnej výslovností nárečových a ľudových variantov toho istého slova. Výslovnosť treba uvádzať pri cudzích slovách, najmä pri tých, ktoré obsahujú cudzie hlásky.

L. Kiss píše o slovanských výkladových slovníkoch. Všíma si ruskú, poľskú, českú, slovenskú, srbochorvátsku, bulharskú a ukrajinskú lexikografiu. Spomína pritom len slovníky, ktoré vyšli tlačou. Zo starších slovenských slovníkov uvádza Bernolákov, Kálalov, Tvrdého a Hvozdikov slovník, z novších slovník od A. Jánošíka a E. Jónu a Slovník slovenského jazyka. Z pera toho istého autora pochádza aj ďalší článok o etymologických slovníkoch východoslovanských jazykov.

Príspevok L. Országha sa zaoberá stavom súčasnej anglickej lexikografie.

T. Magyar spracoval bibliografiu maďarskej lexikografickej literatúry od r. 1945 do r. 1964. Je to veľmi podrobná práca, len škoda, že sa v nej vyskytujú medzery, najmä pokiaľ ide o literatúru, ktorá vyšla na Slovensku. Sborník štúdií maďarských lexikografov je záslužný. Ich teoretické výsledky poslúžia aj nemaďarským slovnikárom.

M. Hayeková

Josef Vachek, *The Linguistic School of Prague. An Introduction to its Theory and Practice*. Indiana University Press, Bloomington — London 1966, 184 strán

Kniha vznikla na základe prednášok o teórii a praxi Pražskej lingvistickej školy, ktoré autor predniesol v roku 1964 v Jazykovednom ústave univerzity v Indiane (Linguistic Institute of Indiana University). Tvorí organický dodatok k antológii Prague School Reader in Linguistics, vydanej tým istým nakladateľstvom v júni 1964.

Kniha má okrem zoznamu skratiek periodík a iných prameňov, vyčerpávajúcich poznámok, troch dodatkov, vybranej bibliografie, menného a vecného indexu tieto kapitoly: I. Niekoľko historických pohľadov na Pražskú školu; II. Všeobecný obraz o teórii Pražskej školy; III. Otázky fonológie; IV. Otázky morfonológie a morfológie; V. Otázky syntaxe; VI. Spisovný jazyk a estetická funkcia jazyka; VII. Otázky písaného jazyka a ortografie; VIII. Budúce perspektívy.

V prvej kapitole sa autor zamýšľa nad históriou Pražskej školy. Počiatky Pražskej lingvistickej školy možno datovať od 6. októbra 1926, keď sa konala prvá schôdzka Pražského lingvistického krúžku; vypuknutie druhej svetovej vojny znamená jej koniec. Netreba však zabúdať ani na jej prehistóriu. Zakladateľ školy V. Mathesius už r. 1911 predniesol prednášku *O potencionálnosti jevů jazykových*, o ktorej sa R. Jakobson vyslovil, že keby ju bol V. Mathesius predniesol v Moskve a nie v Prahe, bola by to hotová revolúcia v jazykovede. Často sa totiž celé úsilie Pražského lingvistického krúžku stotožňuje s pôsobením N. S. Trubeckého a R. Jakobsona. Význam pôsobenia týchto dvoch čelných zahraničných predstaviteľov krúžku nemožno znižovať, bolo by však nesprávne neprihliadať k príspevkom V. Mathesiusa a ostatných českých a slovenských členov Pražského lingvistického krúžku k celkovej koncepcii školy. Teória tejto školy nebola importovaná zo zahraničia, ale vyrástla z domácich koreňov.

V ďalších kapitolách autor názorne ukazuje, v čom sa líši Pražská lingvistická škola od kodanskej a jalskej školy a podrobne informuje o pražskej koncepcii jazyka ako systému systémov v pohybe (dynamická štruktúra).

Najviac miesta v knihe zabrala kapitola o otázkach fonológie. Pojem a história fonémy sa veľmi podrobne rozvádzajú. Vysvetlené sú i ďalšie pojmy ako allofón, variant fonémy, kombinatórny variant fonémy atď. Menej miesta autor venoval hlavným problémom morfonológie, morfológie, syntaxe a ostatným kapitolám.

V závere knihy J. Vachek ukazuje, že pokračovatelia Pražskej školy sa hermeticky neuzatvárajú pred matematickým myslením, ktoré stále viac preniká i do spoločenských vied. Pražská lingvistická škola nie je teda len jednou kapitolkou v dejinách československej a svetovej jazykovedy. Dnešná mladá generácia českých a slovenských jazykovedcov pokračuje v jej slávnych tradíciách. Svedčia o tom prvé dva zväzky série Travaux linguistiques de Prague, pokračovateľky predvojnových Travaux du Cercle linguistique de Prague.

Cenné sú základné informácie o niektorých členoch krúžku. Sú tam zahrnutí všetci českí a slovenskí jazykovedci, ktorí publikovali v predvojnových Travaux, všetci prispievatelia do 1. zväzku povojnových Travaux i takí, ktorí síce nepublikovali v týchto sborníkoch, ale sa vo svojej výskumnej práci pokúšali systematicky aplikovať štruktúrne a funkčné hľadisko; nakoniec sú uvedení zahraniční členovia krúžku.

Druhý dodatok je preklad článkov V. Mathesiusa, *Desať rokov Pražského lingvistického krúžku* (Slovo a slovesnost 2, 1936, 137–145) a B. Trnku, *Jazykoveda a myšlienková štruktúra doby* (SaS 10, 1948, 73–80).

Vo vybranej bibliografii je popri príspevkoch o svetových jazykoch i pomerne veľa českých a slovenských prác, pretože sa očakáva, že kniha poslúži i čitateľom v Československu. Uvádzaná literatúra je roztriedená takto: A. Prehistória a všeobecný kontext Pražskej školy; B. Dejiny Pražskej školy; C. Mimopražské štrukturalistické metódy; D. Otázky všeobecnej jazykovedy; E. Problémy všeobecnej a synchrónnej fonológie; F. Otázky binarizmu; G. Problémy kvantitatívnej fonológie; H. Problémy morfonológie; I. Problémy morfológie; J. Problémy syntaxe; K. Problémy diachrónie; L. Problémy spisovného jazyka, štylistiky a básnickej reči; M. Problémy „lingvistickej charakterológie"; N. Problémy štruktúrnej typológie.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že práca je určená skôr pre zahraničných ako pre domácich používateľov. To preto, lebo mnohé informácie, o ktorých autor v knihe píše, sú domácemu zasvätenému čitateľovi známe. Nachádza ich však roztrúsené po mnohých časopisoch, mnoho ráz len veľmi ťažko prístupných alebo vôbec neprístupných. I pre československého záujemcu je však v knihe mnoho nového, poučného a podnetného. V knihe sa podáva syntetický pohľad na históriu Pražskej školy i na jej dielo. To je najväčší klad tejto rozsahom síce nie veľmi objemnej, obsahom však veľmi zaujímavej a podnetnej knihy.

J. Bartoš

ROZLIČNOSTI

Posýpka — Od základného slovesa *sypať* je v slovenčine — ako aj v iných slovanských jazykoch — veľa odvodenín, a to jednak odvodených slovies, ako sú dokonavé predponové slovesá *(dosypať, nasypať, obsypať, posypať, presypať, prisypať, rozsypať, vsypať, vysypať, zasypať, zosypať)* aj od nich ďalej odvodené nedokonavé (iteratívne) slovesá [*dosýpať (dosypávať), nasýpať (nasypávať)* atď.], jednak deverbatívnych substantív (*sypák, sypáreň, sýpka* a i.) a adjektív *(sypký)* od základného slovesa i od predponových slovies (*násyp, násypka, násypník, násypný, nasýpací* atď.). Do takejto skupiny substantív patrí aj *posýpka* od slovesa *posypať, posýpať.*

Ako samostatná lexikálna jednotka *posýpka* (v bernolákovskom a štúrovskom pravopise *posípka*) zachycuje sa už v starších našich slovníkoch (v Bernolákovom, Palkovičovom, Jančovičovom, Loosovom a i.). V *Slovníku slovenského jazyka* (IV) *posýpka* má dva významy: 1. sypká hmota, ktorou sa niečo posýpa, 2. nádobka, v ktorej je cukor, soľ, korenie ap. na posýpanie jedla. V druhom význame toto slovo sa označuje ako hovorové, t. j. nepokladá sa za neutrálny názov pre spisovný jazyk, hoci sa iný názov neuvádza. Treba uvážiť, či takéto hodnotenie slova *posýpka* vo význame „nádoba na posýpanie" je dostatočne zdôvodnené a či *posýpku* možno používať aj v širšom význame.

Tvorenie substantív príponou *-ka* od slovesných základov, ako je podstatné meno *posýpka,* nie je zriedkavé ani v nárečiach, ani v spisovnom jazyku. Takéto substantíva bývajú názvami deja *(hádka),* výsledku deja *(sečka),* prostriedku *(kolíska).* V novších časoch takto sa pomenúvajú veci súvisiace s dejom vyjadreným obyčajne predponovým slovesom: *prípojka, rozvodka, snímka, výbojka, zástrčka* a i. Niektoré z týchto slov majú charakter odborných názvov.

Slovo *posýpka* vo význame „nádobka, zariadenie na posýpanie" možno priradiť k týmto názvom, a to bez príznaku hovorovosti.

V minulom storočí slovo *posýpka* (u Bernoláka a Štúra v pravopisnej podobe *posípka* bez *ý*) označovalo nádobku i sypkú hmotu (priestor ap.) na posýpanie písma, aby atrament skorej uschol (v češtine v oboch významoch sa používalo slovo *posýpátko*). V prítomnosti v tomto špecifickom význame by išlo o historizmus. Dnes toto slovo sa najčastejšie používa ako kuchársky termín na označenie sypkej látky (cukor, mak ap.), ktorou sa posýpa pečivo. V krásnej literatúre používa sa i v spojeniach *čierna posýpka, snehová posýpka* (Vajanský, Kukučín, Jesenský a i.). Ale ďalej i vo význame „nádobka alebo zariadenie na posýpanie" rozličnou látkou od soli (to je i soľnička / slanička), cukru (to je i *cukornička*) až po mydlový prášok. Tu práve nemáme osobitný názov za české *sypátko.* Potenciálne aj v slovenčine existuje „sypadlo", „posýpadlo", ale v praxi sa nateraz nepoužíva. Slovo *sypák* sa zas používa v odbornej terminológii na označenie zariadenia na posypanie piesku vo väčších rozmeroch (napr. v spojení *betónové sypáky*). Preto na označenie zariadenia, ktorým sa zo škatule sype mydlový prášok, vo význame českého slova *sypátko* možno odporúčať názov *posýpka.*

E. Jóna

Sukarnovec — prosukarnovec. — V denníku Pravda z 8. 8. 1967 sme na str. 1 čítali v jednej z politických správ tvar *prosukarnovcov: Zatýkanie* prosukarnovcov. V slove *prosukarnovec,* ku ktorému patrí tvar *prosukarnovcov,* je jednak prípona *-ovec,* jednak aj predpona *pro-.* Všimnime si bližšie tvorenie a význam tohto slova.

Vyjdeme od slova *sukarnovec.* Je utvorené príponou *-ovec* od mena (priezviska) *Sukarno* a má význam „stúpenec, prívrženec A. Sukarna" (prezidenta Indonézskej republiky, ktorý t. č. po známych udalostiach z r. 1965 svoj úrad nevykonáva; namiesto neho je teraz úradujúcim prezidentom generál Suharto). Slovo *sukarnovec* patrí do skupiny mien prívržencov, stúpencov nejakej osoby, tvorených rozličnými odvodzovacími príponami od mien takýchto osôb (najčastejšie od priezviska, zriedkavejšie aj od rodného mena), napr. *Bernolák — bernolákovec, Darwin — darvinista, Karol (Carlos) — karlista, Hus — husita, Luther — luterán, Dominik — dominikán, František — františkán, Hegel — hegelián, hegelista, heglovec.* Takéto mená sa zaraďujú do širšej skupiny mien osôb podľa príslušnosti k nejakému smeru alebo spoločenskej organizácii (táto skupina sa uvádza v *Slovenskej gramatike* od E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Štolca, 4. vyd., Bratislava 1963, 146).

V slove *prosukarnovec,* ktoré máme vyššie doložené, je však aj predpona *pro-.* Preskúmame význam slov tvorených touto predponou.

J. Horecký (*Slovotvorná sústava slovenčiny,* Bratislava 1959, 98) sa o slovách s predponou *pro-* nezmieňuje (z cudzích predpôn spomína iba predponu *arci-* v slovách *arcikniežа, arcibiskup, arcivojvoda* a *arcilotor*). V *Slovníku cudzích slov* od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (2. vyd., Bratislava 1966, 877) sa osobitne uvádza morféma *pro-* (spomína sa pritom jej latinský pôvod) s takýmto výkladom jej významu: prvá časť zložených slov s významom pre, za. Konkrétne príklady sa tu nenachádzajú. Niektoré slová utvorené touto predponou uvádza *Slovník slovenského jazyka III,* Bratislava 1963: *proamerický* „ktorý pracuje v prospech Ameriky", *proanglický* „ktorý pracuje v prospech Anglicka" (obe na str. 619; vo výkladoch je sotva na mieste sloveso *pracuje*), *prodemokratický* „priaznivý pre demokraciu, súhlasiaci s demokraciou (op. protidemokratický)" (612), *profašistický* „podporujúci fašizmus, pracujúci v prospech fašizmu" (622), *prokomunistický* „priaznivý pre komunizmus, pracujúci v prospech komunizmu" (625), *pronacista* „priaznivec nacizmu, nadšenec pre nacizmus" (627; k tomu je príd. meno *pronacistický*), *pronemecký* „naklonený Nemcom, Nemecku" (627). Z príkladov vidieť, že takto sa tvoria podstatné mená aj prídavné mená. Predpona *pre-* sa pri podstatných menách môže pripájať aj k menám príslušníkov národov a národností. Napr. Zosilneli krídla tzv. *Proameričanov* a *Profrancúzov* (Sloboda 21, 1966, č. 48, str. 3). Český normatívny slovník (*Slovník spisovného jazyka českého II,* Praha 1964, 893) tiež uvádza ako osobitné heslo predponu *pro-* latinského pôvodu, ale obmedzuje sa len na prídavné mená. Podľa tohto slovníka je táto predpona pri príd. menách odvodených od mien krajín a národov a vyjadruje súhlas, sympatiu, podporu a pod., pričom jej opakom je predpona *proti-* (s príkladmi *proamerický, proanglický, prosovětský;* ďalšie slová tohto typu sa uvádzajú ako samostatné heslá). Sem patrí aj prídavné meno *prosukarnovský:* Majú zabrániť *prosukarnovským* demonštráciám (Pravda, 15. 8. 1967, str. 5). Možno tiež dodať, že opakom predpony *pro-* býva popri domácej predpone *proti-* (takto výslovne v českom slovníku) aj cudzia predpona *anti-,* napr. *protidemokratický — antidemokratický, protifašistický — antifašistický* (v SSJ sa len pri slove *prodemokratický* spomína opozitum *protidemokratický,* inde sa opozitá nespomínajú).

Všimnime si ešte osobitne význam uvedených podstatných mien s predponou *pro-*. Slovo *nacista* sa definuje ako stúpenec nacizmu, slovo *pronacista* ako priaznivec nacizmu, nadšenec pre nacizmus. Pritom sa pri slove *pronacista* uvádza ako príklad spojenie *španielski pronacisti*. Je teda významový rozdiel medzi oboma slovami. Podobne pod *Proameričanom* treba rozumieť osobu, ktorá prejavuje sympatie k Američanom, pod *Profrancúzom* zas osobu sympatizujúcu s Francúzmi.

Ukazuje sa, že predpona *pre-* sa môže pridávať aj k slovám utvoreným príponou, ktorá označuje stúpencov nejakého hnutia. Podľa toho je správny aj tvar *prosukarnovec*.

Iná je, pravda, otázka, či sa v prípade, ktorý sme vyššie citovali, odôvodnene používa slovo *prosukarnovec*. Z celkového tónu zprávy sa ukazuje, že sa tu mal použiť výraz *sukarnovec*.

Nakoniec ešte uvádzame, že predpona *pro-* sa používa aj v iných významoch, napr. *prodekan, progymnázium, prorektor, proseminár* a pod.

L. Dvonč

Z literárnovednej produkcie VSAV:

Bernolákovské polemiky

Edícia Korešpondencia a dokumenty, zv. 11
(Na vydanie pripravil, poznámky a vysvetlivky napísal I. Kotvan)

Dielo obsahuje súbor polemických spisov z bernolákovského obdobia, ktoré sú významnými dokumentmi slovenského kultúrneho a literárneho vývinu. Zahŕňa všetky ideologické, jazykové a literárne spory, ktoré sa odohrali u nás v posledných dvoch desaťročiach 18. stor. v súvislosti s reagovaním na jozefínske reformy, no najmä so snahami o zavedenie samostatného slovenského spisovného jazyka, a so začiatkami slovenského národného obrodenia vôbec. Ide o dielo, ktoré i napriek svojmu kultúrnemu významu nebolo čitateľom prakticky dostupné.

Strán 392, obr. 17, viaz. Kčs 23,50

CYRIL KRAUS

Slovenská romantická balada

Autor na základe širšieho literárneho kontextu česko-slovenského i európskeho zachytáva vývoj balady a určuje jej národný charakter. Dielo je významným príspevkom i k výskumu vývinovej problematiky jednotlivých literárnych žánrov a k prehĺbenejšiemu poznaniu vývinového procesu celej slovenskej literárnej tvorby v prvej polovici 19. storočia.

Strán 272, viaz. Kčs 21,50

MIKULÁŠ BAKOŠ

Vývin slovenského verša od školy Štúrovej (3. doplnené vydanie)

Práca podáva výklad novších teórií veršového rytmu, vývin náhľadov o rytme štúrovských básnikov, zaoberá sa základmi slovenského veršovania, rozborom štúrovského verša, porovnávaním štúrovského a hviezdoslavovského verša, veršom Kraskovej školy a veršom poprevratovej poézie.

Strán 304, viaz. Kčs 19,50

Súborné dielo Ivana Krasku I

(Na vydanie pripravil a komentár napísal M. Gáfrik)

Dielo obsahuje celú zachovanú básnickú tvorbu I. Krask ktorá v tomto prvom akademickom vydaní predstavuje defi tívne ustalonie kánonickej podoby Kraskovho básnického tex záväznú pre všetky ostatné vydania jeho poézie. Kniha je d plnená obsiahlym literárnohistorickým a textologickým kome tárom. Ďalšie dva plánované zväzky budú obsahovať Krasko básnické preklady, umeleckú prózu, fejtóny, štúdie, spomie ... články ... korešpondenciu i zápisky.

... na 32 strán, viaz. Kčs 29,–

... LOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej aka ... je vy... výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 33. ... Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu ... ktorka Ladislava Haplová. Vychádza šesťkr ... jednotlivé čísla Kčs 5,–. Rozširuje poštová n ...atné prijíma PNS – ústredná expedícia tlače, admin ..., Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na k ... doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje ... spedícia tlače, Bratislava. ... ám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovensk ...árodného povstania, n. p., ... PK HSVZ čís. 18163/50-II/3: – V-15*71 ...
© by Vyd... nskej akadémie vied 1968.
... 5,–